

WILLARD VAN ORMAN

QUINE

VYBRANÉ ČLÁNKY
K ONTOLOGII A EPISTEMOLOGII

SESTAVILI TOMÁŠ MARVAN, LUDMILA DOSTÁLOVÁ,

PŘELOŽILI TOMÁŠ MARVAN, LUDMILA DOSTÁLOVÁ,
JAROSLAV PEREGRIN, PROKOP SOUSEDÍK

PLZEŇ 2006

Vydáno z finanční podpory specifického výzkumu
Západočeské univerzity v Plzni

Sestaveno a přeloženo s podporou Grantové agentury ČR
grant č. 401/03/D055 a 401/03/H047

„On What There Is“ (*The Review of Metaphysics* 2, 1948, 5) © *The Review of Metaphysics*

„Things and Their Places in Theories“ (in: W. V. Quine, *Theories and Things*, Cambridge, Mass./London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999) © 1981 by the President and Fellows of Harvard College

„Two Dogmas of Empiricism“ (in: W. V. Quine, *From a Logical Point of View*, 2nd edn., Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 2001) © 1953, 1961, 1980 by the President and Fellows of Harvard College; český překlad přetištěn s laskavým svolením vydavatele z: Jaroslav Peregrin, Stanislav Sousedík, eds., *Co je analytický výrok?* (Praha: OIKOYMENH, 1995), překlad mírně upraven; translation © 1995 OIKOYMENH

„Two Dogmas in Retrospect“ (in: *Canadian Journal of Philosophy* 21, 1991) © *Canadian Journal of Philosophy* 1991; přetištěno z *Filosofického časopisu* 51, 2003; translation © Jaroslav Peregrin

„Epistemology Naturalized“ (in: W. V. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press, 1969) © W. V. Quine

„The Nature of Natural Knowledge“ (in: Samuel Guttenplan, ed., *Mind and Language*, Oxford: Clarendon Press, 1975) © Oxford UP. By permission of Oxford University Press.

W. V. O. Quine: Vybrané články k ontologii a epistemologii

Vydala Západočeská univerzita v Plzni, 2006

ISBN 80-7043-510-0

Obsah

<i>Konstanty Quinovy filosofie</i>	4
Tomáš Marvan	
<i>O tom, co je (1948)</i>	32
překlad Ludmila Dostálová	
<i>Věci a jejich role v teoriích (1981)</i>	56
překlad Ludmila Dostálová	
<i>Dvě dogmata empirismu (1951)</i>	82
překlad Prokop Sousedík	
<i>Ohlédnutí za dvěma dogmaty (1991)</i>	108
překlad Jaroslav Peregrin	
<i>Naturalizace epistemologie (1969)</i>	120
překlad Tomáš Marvan	
<i>Povaha poznání přírody (1975)</i>	138
překlad Tomáš Marvan	

Konstanty Quinovy filosofie*

Willard Van Orman Quine se narodil v severoamerickém Akronu (stát Ohio) v roce 1908. Po studiích na Oberlin College se přesunul na Harvardovu univerzitu, kde roku 1932 získal doktorský titul. S touto institucí je víceméně spjat celý jeho další profesní život, protože až na válečnou odmlku, kdy působil ve skupině dešifrující zprávy z německých ponorek, a na občasné hostování na zahraničních univerzitách, na ní působil až do své nedávné smrti (2000) – od roku 1956 na postu Edgar Pierce Chair of Philosophy. Je držitelem osmnácti čestných titulů z univerzit v USA a Evropě, získal řadu dalších prestižních ocenění po celém světě. Již od čtyřicátých let dvacátého století byl vnímán jako nepřehlédnutelná filosofická veličina, a postupem času si získal výlučné postavení nejvýznamnějšího filosofa tzv. analytické tradice.

Quine vášnivě rád cestoval, o čemž podává výmluvnou zprávu jeho čtivá autobiografie.¹ Cílem následujících stránek samozřejmě není vyčerpávající popis Quinových cestovatelských zážitků. Navrhuji však, abychom se přece jen u jedné jeho výpravy na chvíli zastavili. Půjde o jeho putování po střední Evropě, které podnikl v letech 1932–3 jako Sheldon Travelling Fellow. Kromě Vídně a Varšavy totiž tehdy navštívil i Prahu.

1. Praha a Carnap

Ve Vídni se Quine, na pozvání Moritze Schlicka, zúčastnil několika sezení slavného Vídeňského kroužku a blíže se seznámil s některými jeho členy a sympatizanty – s Hansem Hahnem, Kurtem Gödelem,

* Děkuji Ludmile Dostálové, Janu Palkoskovi a Jaroslavu Peregrinovi za připomínky ke starším verzím tohoto úvodu. Práce na něm, jakož i na překladech článků „Naturalizace epistemologie“ a „Povaha poznání přírody“, byla laskavě podpořena Grantovou agenturou České republiky (grant. č. 401/03/D055).

¹ Quine, *Time of My Life: An Autobiography*.

Hansem Reichenbachem, Alfredem Ayerem a dalšími.² Koncem ledna 1933 dokonce sám vystoupil s příspěvkem, v němž členům kroužku referoval o výsledcích své čerstvě dopsané disertace (*The Logic of Sequences: A Generalization of Principia Mathematica*). Prvního března 1933 Quine nastupuje do vlaku směr Praha, kde již dva roky na přírodovědecké fakultě německé univerzity působí Rudolf Carnap, patrně nejvýznamější exponent nového směru „vědecké filosofie“. Mladý američan začal navštěvovat jeho přednášku o logice a pravidelně s ním diskutovat filosofické otázky.³ Setkání s Carnapem, tehdy již autorem významného díla *Der logische Aufbau der Welt* (1928), mělo na Quina rozhodující vliv. Výmluvně o tom svědčí následující pasáž z jeho vzpomínkového článku o Carnapovi:

Poprvé v životě mě inspiroval živý učitel a ne mrtvá kniha. Předtím bych si ani nevšiml, že mi něco chybí. S respektem nasloucháme starším, učíme se, posloucháme věci, s nimiž v různé míře souhlasíme, a samozřejmě očekáváme, že se spolehne sami na sebe a na knihovnu jako na hlavní motivační zdroje. Uvědomíme si, že náš profesor má svou vlastní práci a že problémy a přístupy, které ho zajímají, se žádným plodným způsobem nemusejí překrývat s těmi našimi. Sám jsem se viděl na profesorském místě, a nic jiného jsem ani nehledal. Předpokládám, že většina z nás prochází životem, aniž by akademický svět spatřila v lepším světle. To mohl být i můj případ, nebýt Carnapovy mimořádné laskavosti.⁴

Tato slova nelze pokládat za přehnaná. Dá se dokonce říci, že mnohým z Quinových myšlenek lze nejlépe rozumět právě na pozadí Carnapových prací z dvacátých a třicátých let dvacátého století.

Carnapovo dílo v době jeho pražských kontaktů s Quinem vykazovalo stopy mnoha různorodých vlivů, z nichž k nejvýznamějším patřil fenomenalismus vídeňského filosofa a fyzika

² Blíže k Vídeňskému kroužku viz „Úvod“ J. Fialy ke sborníku *Analytická filosofie. První čítanka*, zejm. s. XIX–XXVII, a práce Carnapa a dalších, které jsou v tomto sborníku přeloženy.

³ K dalším detailům viz „Autobiography of W. V. Quine“, s. 12–13.

⁴ „Homage to Rudolf Carnap“, s. 42.

moravského původu Ernsta Macha, Russellovy práce (především *Our Knowledge of the External World* z roku 1914), jakož i díla novokantovců, především Ernsta Cassirera, Paula Natorpa a Hanse Waihingera; opomenout nelze ani myšlenky Husserlovy.⁵ Na druhé straně zcela originální bylo jeho využívání nejnovějších prostředků formální logiky, v jejichž zvládnutí Carnap suverénně převyšoval ostatní kolegy z kruhů vědecké filosofie, s výjimkou Kurta Gödela a Hanse Reichenbacha. V *Aufbau* se například pokusil zrekonstruovat naše poznání vnějšího světa tak, že by přitom využíval jen pojem elementárního smyslového prožitku, chápaného jako souhrn momentálního obsahu vjemového prožitku osoby, a pojem vztahu zapamatované podobnosti mezi těmito prožitky – vše ostatní mělo být dílem logicko-matematického aparátu.⁶

Pokud se týče témat formálně logických, lze se na základě dostupných pramenů domnívat, že mezi Quinem a Carnapem víceméně panovala vzájemná shoda; rozdíly se týkaly jen toho, jak lze zlepšovat zápis apod.⁷ Soulad mezi žákem a učitelem však poněkud zadrhl v jedné důležité otázce filosofické povahy – v otázce analytičnosti. Tato časem stále více narůstající trhlina měla později důležitý vliv nejen na dílo obou protagonistů, ale vlastně i na značnou část filosofické scény druhé poloviny dvacátého století.

2. Problém analytičnosti

Logičtí empiristé, Carnapa nevyjímaje, striktně odmítali Kantovu kategorii syntetických apriorních pravd. Zachovali ale Kantovo rozlišení mezi analytickými a syntetickými výroky, i když se jejich vymezení analytických vět od toho Kantova poněkud odlišuje. Kant chápal analytický výrok především jako takový výrok, u něž je pojem na predikátové pozici již obsažen v pojmu na pozici subjektu. U věty „Tento stůl je rozprostraněný“ je pojem rozprostraněnosti již obsažen v pojmu stolu, takže je tato věta pro Kanta analytická. Logičtí empiristé Kantovo kritérium rozšiřují i mimo takto úzce

⁵ Srv. Friedman, *Reconsidering Logical Positivism*, s. 18 n.

⁶ Podrobnosti rozebírá Valenta, *Problémy analytické filosofie*, kap. V.3.A. Zajímavý a čtivý výklad Carnapovy motivace při psaní *Logické výstavby*, který zároveň varuje před snadnými dezinterpretacemi, nabízí Goodman, „The Revision of Philosophy“. Pro Quinův pohled na Carnapův projekt srv. *Od stimulu k vědě*, kap. 1–2.

⁷ Srv. Creath, *Dear Carnap, Dear Van*, s. 110–114.

vymezenou kategorií a považují za analytické i některé výroky matematiky a logiky, které nemají subjekt-predikátovou strukturu. Analytické výroky jsou podle jejich názoru pravdivé čistě na základě významu, tedy díky sémantickým vztahům v nich obsažených termínů, nikoli díky uspořádání světa. Vzniká samozřejmě otázka, nakolik se taková transformace kategorie analytických vět vzdaluje původním Kantovým intencím; touto otázkou se zde však nemůžeme zabývat.⁸

Logičtí empiristé přesouvají váhu analyticky pravdivých vět na pojem *synonymie* (což výrazně ovlivnilo podobu Quinovy slavné kritiky). Pokud by se totiž podařilo nalézt metodu, jak z analytických pravd udělat logické pravdy, podařilo by se tím dát zcela rigidní obsah poněkud vágnímu tvrzení, že analytické pravdy jsou pravdivé díky významu: analytické pravdy jsou pravdivé bez jakéhokoli odkazy na smyslovou zkušenost, protože jsou to logické pravdy.⁹ A zdá se, že metoda převodu analytických pravd na pravdy logické je překvapivě prostá: stačí jen, když v analytickém výroku vhodně nahradíme synonymní termíny. Větu „Žádní staří mládenci nejsou ženatí“ takto lze pomocí záměny synonym převést na větu „Všichni staří mládenci jsou staří mládenci“, což je logická pravda formy $\forall p (Pp \leftrightarrow Pp)$.

Vídeňský kroužek je však zároveň proslulý svým důrazem na *princip verifikace* v otázkách významu vět. Podle tohoto principu lze za smysluplné pokládat jen ty výroky, u nichž lze specifikovat metodu jejich empirického ověření; občas se setkáme s ještě silnější formulací, že význam výroku jednoduše spočívá ve způsobu

⁸ Čtenář se o této problematice může dozvědět více v detailní monografii Roberta Hanny, *Kant and the Foundations of Analytical Philosophy*. V tomto kontextu se vyplatí zdůraznit, že bezprostředním terčem Quinových pozdějších argumentů byly teze logických empiristů, a až v druhé řadě původní Kantovy návrhy – přestože se Quine domnívá, že argumentuje i proti duchu Kantova původního vymezení analytických pravd; srv. Dvě dogmata empirismu, 1. oddíl, a Quine, „Three Indeterminacies“, s. 10.

⁹ Logická pravda je taková pravdivá věta, ve které se pouze logické výrazy vyskytují nezbytně. To znamená, že ať už na pozici mimologických výrazů v takové větě dosadíme cokoli, její pravdivost se tím nezmění. K logickým výrazům typicky patří slova jako „ne“, „nebo“, „když“, „pak“, „a“, „všichni“, „někteří“ apod. Příkladem může být věta: „Brutus zabil nebo nezabil Caesara“, v níž se pouze slovo „nebo“ vyskytuje v uvedeném smyslu nezbytně, ostatní slova jsou libovolně zaměnitelná při zachování pravdivosti věty. Viz Quine, „Carnap and Logical Truth“, s. 110. Jak Quine poznamenává, toto vymezení logické pravdy se poprvé objevilo u Bernarda Bolzana.

empirické verifikace tohoto výroku.¹⁰ A podle tohoto principu by tedy sotva bylo možné vyložit, proč máme analytické výroky matematiky a logiky – jež zde *ex hypothesi* nemají žádný empirický obsah, protože se světa vůbec netýkají – pokládat za výroky nejen smysluplné, ale dokonce nutně platné. Jak se vyhnout této nepříjemnosti? Určitým řešením je prohlásit, že analytické věty jsou smysluplné díky určité konvenci, která je prostě takovými učiní.¹¹

Quine po návratu do USA pronesl v listopadu 1934 na Harvardu sérii několika veřejných přednášek, v nichž – navzdory klíčovému pochybnostem – Carnapovy teze téměř nekriticky propagoval, aniž by se přitom termínu „analytický“ nějak viditelně bránil.¹² Již v roce 1936 ale publikoval důležitý článek na téma analytičnosti a konvencí, „Truth by Convention“. Zde je již jasně řečeno, že žádná konvence nemůže sloužit jako opodstatnění nutné pravdivosti logických vět. Jeden z hlavních bodů Quinovy argumentace proti tezi, že pravdivost vět logiky může být zaručena konvencí, lze stručně reprodukovat následujícím způsobem. Logických pravd lze zformulovat neomezeně mnoho, takže nelze pro každou logickou pravdu požadovat zvláštní konvenci, která její nutnou pravdivost zaručí. Je potřeba najít nějakou *obecnou* formulaci příslušné konvence, která dokáže zaručit pravdivost neomezeného množství logických vět, které sdílejí tutéž logickou formu. Tak například věty

Pokud je něco těleso, zabírá to prostor; stůl je těleso; tedy stůl zabírá prostor.

Pokud je něco člověk, je to živočich; toto je člověk; tedy toto je živočich.

...

evidentně sdílejí tutéž logickou formu, takže obecná konvence, která zaručí jejich nutnou pravdivost, by mohla být vyjádřena třeba takto:

(k) Má-li nějaký úsudek logickou formu (f): „Pokud je něco F, je to G; a je F; tedy a je G“, je nutně pravdivý.

¹⁰ Přehled různých variant verifikačního principu poskytuje Hempel v článku „Problémy a zmeny empiristického kritéria významu“.

¹¹ Pro tuto myšlenku o vztahu pojmů konvence, analytičnosti a nutnosti se vížilo označení „Jazyková teze logické nutnosti“.

¹² Tyto přednášky jsou nyní k dispozici v Creathově souboru *Dear Carnap, Dear Van*.

Problém ale spočívá v tom, že máme-li tuto konvenci uplatnit na libovolný konkrétní úsudek a doložit tak, že se skutečně jedná o logickou pravdu, musíme přitom provést *nové* odvození následujícího typu (opět *modus ponens*):

(k);

úsudek *u* vykazuje logickou formu (f);

tedy úsudek *u* je nutně pravdivý.

Toto nové vyvození však dosud není zaručenou žádnou příslušnou konvencí. Co s tím? Můžeme se rozhodnout učinit další krok a pomocí nové konvence stanovit, že toto nové vyvození je logická pravda. V tom případě se ale chytíme do pastí, na niž nás Quine upozorňuje: požadovali jsme přece obecnou konvenci zaručující nutnou pravdivost logických výroků, a nyní se navrací počáteční hrozba, že každé další logické vyvození budeme muset zabezpečit novou, speciální konvencí; tím by ale celý podnik ztratil veškerý smysl. Quine tak naznačuje, že tzv. logické konvence nemohou platnost logických principů vysvětlit; pojem „pravdivý díky konvencí“ je nefunkční.¹³

Čtrnáct let po tomto zpochybnění kategorie výroků pravdivých díky konvencí již následoval Quinův otevřený útok na metodologický redukcionismus a pojetí analytičnosti à la Vídeňský kroužek – útok na slavná „dvě dogmata“ empirismu. Empiristicky orientovaný redukcionista se snaží převést – redukovat – každý neanalytický výrok na konstrukci z vět o tom, co je nám v naší zkušenosti *bezprostředně dáno* pomocí smyslů – tedy na konstrukci z tzv. „protokolových vět“;¹⁴ konkrétní způsob, jak je analyzovaný výrok z protokolových vět složen, je přitom zachycen pomocí zvoleného logicko-matematického aparátu. Pro účely praxe je tato metoda ovšem nepoužitelná, protože takové převádění výroků na konstrukce z protokolárních vět by vytvářelo nelidsky dlouhá

¹³ Toto předvedení Quinova argumentu se opírá o výklad Christopera Hookwaye, *Quine: Language, Experience and Reality*, s. 47; srv. též Quinův článek „Carnap and Logical Truth“. Jak jistě neujde studentům logiky, Quinův argument se nápadně podobá známé úvaze Lewise Carrolla z článku „What the Tortoise Said to Achilles“.

¹⁴ Tato kategorie „daného“ byla pro logický empirismus natolik důležitá, že pronikla i do jeho programových textů: srv. „Vědecké pojetí světa – Vídeňský kroužek“, zejm. s. 25 a 32 n. (v čítance *Analytická filosofie*), a Carnap, „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka“, 2. oddíl.

„souvětí“; tím však podle redukcionisty nepadá alespoň teoretická možnost této reformulace – a naopak se podle něj ukazuje, že věty, které nejsou přímo pozorovací, mají ve skutečnosti jen praktickou hodnotu, jako výhodné zkratky za dlouhé řetězce protokolárních vět.¹⁵

Quine naproti tomu dospěl k závěru, že jedině pozorovací výroky – tj. výroky týkající se současného pozorovatelného dění v okolí subjektu – mohou mít svůj vlastní empirický obsah, a že je tudíž lze jeden po druhém pomocí pozorování potvrdit či vyvrátit. Testování ostatních vět – tedy vět obsahujících neobservační, *teoretické* termíny – se neobejde bez odkazu na teorii, která je implikuje. Quine nejprve překvapivě prohlásil, že s pozorováním jsou konfrontovány celé teorie, později ale toto stanovisko krajního *holismu* oslabil a začal tvrdit, že testovány jsou jen větší či menší skupiny vědeckých tvrzení, které dohromady implikují nějaké s pozorováním porovnatelné tvrzení.¹⁶ Z faktu „sdílení“ empirického obsahu ale vyplývá, že v principu není možné rozhodnout, kterou z vět, jež společně implikují pozorovatelné důsledky příslušné teorie,¹⁷ je třeba odmítnout, pokud tyto důsledky neladí s novým pozorováním: je třeba se rozhodnout, jak nejlépe je možné revizi teorie provést – závěr, který předznačil další Quinovy teze, o nichž se ještě zmíníme.

Klíčovou roli v Quinově útoku na rozlišení analytické/syntetické pak hraje i námitka, že pojem analytičnosti, stejně jako související pojmy synonymie a nutnosti, nelze dostatečně precizně vymezit, resp. že každý takový pokus o vymezení se pohybuje v kruhu, v němž jeden z těchto pojmů vždy odkazuje na druhý. Quine prostě jen požaduje přísná kritéria identity těchto tzv. intenzionálních pojmů – příliš přísná, podle dnes již nepřehledné řady kritiků.

Jiný problém se týká toho, že analytické výroky nelze jasným způsobem identifikovat. Kant se tváří, jako by bylo neproblematické zjistit, ve kterých výroch je pojem vyjádřený v predikátu již obsažen v pojmu vyjádřeném v subjektu, případně které výroky nelze negovat pod hrozbou kontradikce (což je jeho alternativní

¹⁵ K dalším podrobnostem viz Valenta, *Problémy analytické filosofie*, kap. V.2.

¹⁶ Tento posun je zdůrazněn v níže zařazeném článku „Ohlédnutí za dvěma dogmaty“.

¹⁷ Tyto důsledky budou mít podobu *pozorovacích kategorikálů* typu „kdykoli X, pak Y“, kde X a Y zastupují pozorovací věty; viz Quine, „Empirical Content“, s. 26 n.

vymezení analytičnosti). Morton White¹⁸ se ale ptá, zda třeba věta „Všichni lidé jsou racionální“ je analytickou větou v Kantově smyslu. Bez nějaké systematické metody, jak na takové otázky odpovídat, je identifikace analyticky pravdivých vět ohrožena. Analytické výroky nemají svou analytičnost napsanou na čele, abychom je mohli neproblematicky oddělit od těch ostatních; jakmile se dostaneme za pár opravdu triviálních příkladů typu „Všechny stoly jsou rozprostraněné“, počíná v nás zrást nejistota.¹⁹

Dnešní čtenář si možná položí otázku, proč je Quinovu útok na rozhraní mezi analytickým a syntetickým přikládán takový význam. Stačí však jen nahlédnout do textů logických empiristů, aby se ukázalo, že odmítneme-li pracovat s rozlišením analytického a syntetického, velká část filosofického programu Vídeňského kroužku se v podstatě zhroutí. Filosofie je v těchto textech chápána jako zkoumání významu, nikoli jako empirické zkoumání faktů, které přísluší vědě.²⁰ Quine ale důmyslnou argumentací tuto tradiční dichotomii mezi vědou a filosofií narušuje, z čehož lze dovodit, že jeho kritické výhrady z článku „Dvě dogmata empirismu“ nakonec vedou k přehodnocení samotné povahy filosofování. Tento nový způsob filosofování Quine začal později nazývat „naturalizovanou“ epistemologií. Dříve, než se k tomuto pojetí dostaneme, se však krátce zastavíme u Quinova pojetí revidovatelnosti systému přesvědčení o světě.

¹⁸ „The Analytic and the Synthetic: an Untenable Dualism“, s. 318.

¹⁹ Jistá přiměřeně rigidní metoda identifikace analytických výroků však podle Quina přece jen existuje; hovoří se o ní v knize *The Roots of Reference*, s. 79: výrok je analytický, pokud se každý mluvčí daného jazykového společenství dozná o jeho pravdivosti prostě tím, že se naučí používat v něm obsažená slova. Avšak opět jsme upozorněni na přetrvávající problém s identifikací: vyjma několika málo neproblematických příkladů existují hraniční případy, jejichž status je nejasný (tamtéž, s. 80). Zajímavý příklad k tomu uvádí Gilbert Harman: mohlo by se například zdát, že často uváděná věta „Všichni starí mládenci jsou neženatí“ je ideálním příkladem věty této kategorie. Harman však upozorňuje, že je zcela nerozumné nazývat starým mládcem někoho, kdo sice není ženatý, ale přesto žije již dlouhou dobu s jednou ženou (*Reasoning, Meaning and Mind*, s. 140).

²⁰ Viz Schlickovu přednášku „Budoucnost filosofie“.

3. *A priori* a revidovatelnost

Vraťme se ještě jednou ke Kantovi, který pro pozdější filosofii kodifikoval i užívání termínu „apriorní“. Pro Kanta je jedním z kritérií apriorního poznání jeho nutnost.²¹ Podle Quina je však řeč o apriorních, a tedy nutných pravdách marná, protože veškeré přijímané pravdy je podle jeho názoru možno revidovat ve světle nové empirické evidence. Zdánlivě nutné pravdy, například i ty v oblasti logiky, nejsou podle Quina nadčasově pravdivé. Jejich výlučnost lze spatřovat spíše v tom, že jsou revidovatelné *mnohem obtížněji* než některé jiné druhy výroků, a proto k jejich revizi přistupujeme jen neochotně a po značném váhání. Jejich revize se totiž výrazně projeví v mnoha oblastech našeho souboru přesvědčení o světě – logické pravdy se „dotýkají všech témat“,²² od fyziky po historii. Ony „nutné“ výroky jsou tedy revidovány jen tehdy, když jsou vyčerpány ostatní, méně drastické způsoby. Cyril Barrett a Roger Gibson v této souvislosti říkají, že tyto druhy výroků vykazují „tvrdošijnou odolnost vůči evidenčním tlakům, aniž by však vůči nim byly zcela imunní“.²³

Forma Quinova argumentu proti kategorii apriorního je tedy následující:

Je-li nějaký výrok apriorní, je imunní vůči revizi.

Žádný výrok není imunní vůči revizi.

Tudíž žádný výrok není apriorní.

I logika je v principu stejně tak přístupná revizi jako třeba kvantová mechanika, protože úloha logických i vědeckých výroků je v základě stejná a má i stejnou evidenční oporu: účelem těchto výroků je pomoci co nejlépe vysvětlit dění ve světě a evidenční oporou obou je pozorování.²⁴ Věty logiky tak pro Quina nemají platnost mimo rámec přijímaných teorií, která systematizují naše pozorování. A pokud to nové a překvapivé pozorování vyžaduje, revize může zasáhnout i je.

²¹ Dalším kritériem je jeho přísná obecnost. Viz *Kritika čistého rozumu*, s. B4.

²² Quine, *Word and Object*, s. 13.

²³ Barrett, Gibson, „Introduction“, s. xv.

²⁴ Viz Quine, *Philosophy of Logic*, s. 100.

Je samozřejmě dost obtížné nalézt nějaké přesvědčivé příklady revize logických (natožpak matematických) výroků, Quine ale upozorňuje na to, jak vývoj moderní teoretické fyziky zpochybnil všeobecnou platnost i tak klíčového logického principu jako je zákon vyloučeného třetího (podle něhož je každý výrok buď pravdivý nebo nepravdivý). Konkrétně řečeno, jde o Heisenbergův princip neurčitosti v kvantové mechanice, podle něhož nelze současně udát polohu a hybnost (rychlost krát hmotnost) elektronu či fotonu s absolutní přesností; jakmile totiž pevně stanovíme jednu z těchto veličin, nejsme už schopni pevně stanovit i tu druhou, a naopak – a tento výsledek není způsoben jen omezením lidských pozorovacích schopností, ale je zabudován přímo do příslušného fyzikálního zákona! Za těchto podmínek se nabízí rezignace na uplatňování zákona o vyloučeného třetího v tomto oboru diskurzu – a skutečně, například společný návrh Johna von Neumanna a Garretta Birkhoffa z roku 1936 vyloučit z logiky klasický operátor negace (a s ním tak i zákon o vyloučeném třetího) míří přesně tímto směrem.²⁵

Quine ale brilantně zpochybnil tradičně chápanou kategorii nerevidovatelných výroků i takříkajíc z druhé strany. Upozornil totiž, že jakékoli tvrzení lze stejně tak dobře učinit *imunním* vůči revizi, jinak řečeno, že roli nikdy nerevidovaných (nikoli však *nerevidovatelných*) výroků mohou stejně dobře plnit i výroky, které jsou tradičně pokládány za aposteriorní a syntetické. Jako příklad může sloužit věta „Všechna upuštěná tělesa padají k zemi.“²⁶ Tato věta je natolik centrální součástí naší koncepce tělesa, že ji považujeme za stejně neotřesitelnou jako klasické „analytické“ výroky. Jiný příklad: při experimentálním měření lze trvat na pravdivosti nějaké syntetické věty, která odporuje pozorované skutečnosti (například věty „Tento roztok je zásaditý“), třeba tak, že se odvoláme na nespolehlivost použitých měřidel; nutno ale dodat, že k tomuto manévru bychom se rozhodně neměli uchýlit jen tak *ad hoc*, ale pouze za předpokladu, že dané pozorování koliduje s teorií, která je silně podporována jinými zjištěními či prověřenými hypotézami.²⁷ Za situace, kdy nelze spolehlivě určit, který výrok je „skutečně“ nerevidovatelný a který nikoli, tak Quinovy závěry o

²⁵ Tamt.

²⁶ Příklad přebírám z Hookwayovy knihy *Quine: Language, Experience and Reality*, s. 37.

²⁷ Viz *The Roots of Reference*, s. 41.

absolutní revidovatelnosti působí zcela racionálně. Neexistují zde různé mechanismy revize, které by se týkaly různých druhů výroků, například jedny analytických, jiné syntetických – tak by se stručně dala shrnout Quinova maxima „metodologického monismu“. Proces revize je vždy stejný, jen lze některé výroky revidovat snáze, jiné hůře. Tento proces je přitom veden pouze ideálem maximální jednoduchosti a funkčnosti celkové teorie a principem konzervatismu: tam, kde se teorie dobře osvědčila, je revize iracionální.²⁸

V tuto chvíli čtenář namítne: některé principy přece musí platit nezávisle na zkušenosti a nadčasově, protože se jimi vždy řídí *samotný proces budování teorie*, případně její revize. Zákon vyloučeného třetího k nim sice možná nepatří, ale jistě sem spadají metodologické principy jako: „Pokud se empirické důsledky nějaké teorie neslučují s tím, co je pozorováno, měla by tato teorie být odmítnuta“, apod. Quine ale takovou námitku odmítá. Odpověděl by, že i principy budování či testování vědeckých teorií by se v budoucnosti mohly radikálně změnit, čili že bychom jednou mohli odmítnout i uvedený metodologický postulát, protože roli běžného pozorování pomocí smyslů by mohlo zaujmout třeba mimosmyslové vnímání, pokud by se k tomu našel dostatek dobrých důvodů.²⁹

4. „Posity“ a problém realismu

Každá teorie se podle Quina pojí s určitým *ontologickým závazkem*. Tento závazek na sebe proponenti teorie berou tím, že jejich teorie předpokládají existenci určitých druhů jsoucen. Výrazným příkladem positů jsou postulované teoretické entity fyzikálních teorií, které nejsou přímo pozorovatelné. Samo slovo *posit* by mohlo naznačovat, že entity postulované danou teorií jsou jen naše konstrukce, tak či onak nereálné, tak tomu ale není:

Vše, čemu přiznáme existenci, je posit z hlediska popisování procesu budování teorie, a zároveň něco skutečného z hlediska budované teorie. Neděvejme se ale na hledisko teorie svrchu, jako kdyby šlo jen o pouhou hru

²⁸ Tyto Quinovy myšlenky byly ovšem nesčetněkrát vehementně napadány. Pro nedávný příklad srv. Glock, *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality*, kap. 3.

²⁹ Srv. Gibson, *Enlightened Empiricism*, s. 49.

fikce; nikdy totiž nemůžeme dosáhnout více, než zaujmout hledisko té či oné teorie – té nejlepší, které se v danou chvíli můžeme přidržet.³⁰

Druh těchto positů lze specifikovat prostřednictvím tzv. *kanonického zápisu*, který pomocí zvoleného logického aparátu převádí věty vědecké teorie do standardizované podoby, a to v první řadě tak, že ukazuje, přes které druhy entit dotyčná teorie kvantifikuje – právě to totiž podle Quina ukazuje, k jakým ontologickým závazkům se daná teorie hlásí.³¹ Pokud teorie kvantifikuje například přes množiny, pak v tomto smyslu uznává existenci abstraktních jsoucen. Bylo by však chybou domnívat se, že kanonický zápis jen v přehlednější formě zachycuje nějakou předem danou ontologii. Jde spíš o to, že teprve když je teoretický diskurz převeden do kanonického zápisu, začíná řeč o jeho ontologických závazcích dávat jednoznačný smysl.

Originalita Quinova postřehu spočívá také v tom, že překvapivě rozšiřuje svůj závěr o positech i na všechny uživatele běžných přirozených jazyků. Jakožto uživatelé přirozených jazyků podle něj postulujeme fyzické objekty jako stromy či obrazy – a v tomto smyslu je tak pro Quina druhem teorie i přirozený jazyk, jež nazývá v jednom ze svých typických obrátů „pradávnou doktrínou“.³² Quinův pohled na věc ale nevylučuje čistě teoretickou možnost, že systematizace proudu smyslové zkušenosti by mohla probíhat i jiným způsobem, za pomoci jiného aparátu pojmů. A to, že nám tato možnost připadá předem vyloučená, je dáno čistě psychologickými faktory, resp. tím, že hovor o fyzických předmětech je naším „mateřským jazykem“, k němuž nás predisponuje naše přirozenost³³ a na který jsme si dokonale zvykli.³⁴

³⁰ *Word and Object*, s. 22.

³¹ Quine jednoznačně preferuje aparát standardní predikátové logiky prvního řádu, tj. takový aparát, který umožňuje kvantifikovat jen přes individua, nikoli přes jejich vlastnosti či kvality.

³² *Word and Object*, s. 11.

³³ Jsme totiž „body-minded“, tj. naše percepční mechanismy, vrozené standardy podobnosti apod. jsou uzpůsobeny pro sledování těles dobře odlišitelných od pozadí. Srv. „In Praise of Observation Sentences“, s. 113.

³⁴ Řeč o fyzických tělesech je druhem teorie ještě v jednom ohledu: referování k fyzickým předmětům je neoddelitelné od souboru našich přesvědčení o konstitutivních vlastnostech těchto předmětů – souboru, jemuž Quine střídavě říká teorie, věda nebo doktrína. Není možné k něčemu úspěšně referovat a pak se teprve ptát, jaké to má konstitutivní vlastnosti. Srv. první kapitulu knihy *Word and Object*.

Jak již zaznělo, závazek k existenci určitých jsoucen, ať už psacích stolů nebo molekul, nelze odmítnout, když už se jednou k té či oné teorii přihlásíme. Nemůžeme se začít tvářit, že posity existují „jenom jako“ – naopak, stanou se pro nás přímo vzorem toho, co je skutečné. Tyto Quinovy úvahy ovšem nemohly nemít vliv na tradiční filosofické diskuse o realismu. Quine v realismus věří, ale je to realismus zvláštního druhu. Klasický realista tvrdí, že existuje cosi jako svět sám o sobě, který má svou inherentní strukturu a člověk ji může správně popsat nebo se svými popisy může tomuto „jedinému správnému popisu“ alespoň přibližovat. Tento „neposkrvněný realismus“ Quine odmítá. Realismus je přijatelný, ale vždy je to již realismus praktikujícího vědce, který věří v realitu věcí, o kterých hovoří. Je to realismus přísně vázaný na určitý pojmový systém a soubor poznatků a hypotéz. Každý vědec automaticky ponechává určitý prostor možnosti, že jeho teorie bude vyvrácena novým pozorováním nebo nahrazena zdokonalenou teorií, ale tím jeho skrupule končí: představa, že jeho popis se zcela míjí s předem danou strukturou světa, mu prostě nedává smysl.

Dobrá, ale co tedy existuje *doopravdy*? Cokoli, odpovídá Quine ve třetí větě první níže přeložené studie. Tato odpověď je ale triviální jen zdánlivě. Jak jsem již uvedl, Quinova ontologická metoda se spokojí s tím, že v kanonickém zápisu vyjeví ontologickou strukturu diskurzu. Otázku, co existuje doopravdy a co jen zdánlivě, Quine mlčky obchází – úmyslně. Smysl má jen ptát se, co existuje podle té či oné teorie, a pak přejít rovnou k otázce, jak je tato teorie úspěšná co do vysvětlování a předpovídání našeho pozorování. Původně by se tedy mohlo zdát, že Quinův ontologický projekt je vysloveně skromný a nemá větší ambice. Nyní se však ukazuje, že Quine pokládá jakékoli robustnější ontologické úvahy o tom, z čeho se vlastně skládá náš svět, za pomýlené.³⁵ Filosof nemůže disponovat žádnými speciálními metodami, jejichž pomocí by mohl stanovit, že to a to skutečně existuje, to a to nikoli. Jeho ontologická data pocházejí z přijímaných vědeckých a jiných teorií. Jeho výzkumy v oblasti ontologie se ale v něčem přece jen liší od těch vědeckých: jsou prováděny na vyšší úrovni obecnosti, než je běžné ve vědě, protože se zabývá například kategorií fyzických předmětů vůbec,

³⁵ Srv. též Quine, „Structure and Nature“.

nikoli nějakou parciální instanciací této kategorie, která zajímá biologa, chemika apod.

Všimněme si, že Quine na jednu stranu provádí jakousi deflaci ontologie jako disciplíny, z jiného úhlu pohledu se ale pokouší o *rehabilitaci* ontologických úvah. Na jedné straně totiž popírá ontologii ve smyslu západní filosofické tradice, ontologii jako na vědě nezávislou snahu o odhalování jsoucího a stratifikování druhů jsoucen a způsobů jejich existence. Na straně druhé odmítá Carnapův eliminativní pokus o rozřešení ontologických otázek jednou provždy. Carnap za tímto účelem zavedl následující známé rozlišení:

Musíme nyní rozlišit dva druhy otázek o existenci: za prvé otázky o existenci určitých entit [...] v rámci systému: budeme je nazývat *interní* otázky; za druhé otázky týkající se existence nebo reality *systému entit* jako celku, které nazveme *externí* otázky.³⁶

Otázky, okolo nichž krouží tradiční ontologie, potom rozřadíme do těchto dvou skupin. Interní otázky – „Existuje prvočíslo větší než milion?“, „Existuje jednorožec?“ – řeší vědec zabývající se danou předmětnou oblastí. Jejich formulace ale předpokládá vyřešení otázek externích – „Existují čísla?“, „Existují fyzické objekty?“ –, které mají povahu ryze *praktickou*. V případě externích otázek se totiž podle Carnapa jedná spíše o jakési praktické rozhodnutí, zda máme přijmout ten či onen jazykový systém jako celek a s ním spojený závazek k existenci čísel nebo fyzických předmětů. Na externí otázku po existenci nějakého *x* tak neexistuje žádná absolutní odpověď, kterou by hledal tradiční ontolog. Pro toto pojetí pojmových systémů se vžilo označení *princip tolerance*,³⁷ protože Carnap vlastně tvrdí, že si můžeme vybrat, pro jaký systém se nakonec rozhodneme a jaké věci budeme pokládat za existující: „Bud'me obezřelí při vyslovování tvrzení a kritičtí při jejich zkoumání, avšak tolerantní při povolování lingvistických forem.“³⁸ Vodítkem nám přitom budou úvahy o plodnosti a jednoduchosti zvoleného jazykového systému a jeho vhodnosti vzhledem k našim cílům.

³⁶ Carnap, „Empiricismus, sémantika a ontologie“, s. 223.

³⁷ Termín zavedl Carnap již ve své práci *Logische Syntax der Sprache* (1934).

³⁸ „Empiricismus, sémantika a ontologie“, s. 241.

Tuto eliminaci ontologie Quine odmítá. Na svět pohlížíme vždy z hlediska té či oné teorie, která nám v daný moment připadá nejlépe propracovaná a odůvodněná. Předměty jí postulované pokládáme za jsoucí, existenci předmětů případné konkurenční teorie naopak budeme – netolerantně, ale nikoli nesmyslně – odmítat. Carnapovo rozlišení externích a interních otázek souvisí s představou, že přijetí jazyka a s ním asociované ontologie ještě neimplikuje přijetí *teorie* o předmětech tohoto jazyka. Již víme, že tato představa je z Quinova hlediska nepřijatelná. Závazkem k existenci určitého typu jsoucna se zároveň zavazujeme k přisuzování vlastností těmto předmětům, protože předměty, zopakujme, postulujeme vždy z hlediska nějaké teorie.³⁹

5. Pojmové schéma, *prima philosophia* a nová epistemologie

O „pojmovém schématu“ mluví ve filosofii dvacátého století kdekdo, ale až Quine tento výraz vysloveně zpopularizoval, byť mu nepřikládá žádný striktně vymezený teoretický obsah. Pojmové schéma je pro něj „propojeným pletivem všech věd a vůbec všeho, co kdy říkáme o světě“.⁴⁰ Toto schéma jsme zdědili od svých předchůdců a naším úkolem je pokoušet se je všemožně vylepšovat. Existuje ale jen jeden možný způsob, jak takové vylepšování může probíhat. Tento způsob pojmenoval ve své známé metafoře Otto Neurath, jeden z dalších významných členů Vídeňského kroužku: stejně jako lodník na širém moři nemůže přestavovat svou loď tak, jako by stála v suchém doku, nemůžeme ani my odložit své pojmové schéma a podrobit je generální opravě. Pokud vylepšujeme jednu jeho část, necháváme ty ostatní nedotčeny, spoléháme se na jejich platnost. Naše současné schéma tak i nadále diktuje, co je pro nás skutečné a jaké to má vlastnosti.

Musíme pracovat v rámci nějakého schématu; schémata můžeme střídát, ale nemůžeme se dostat na pozici mimo všechna schémata. Zatímco pracujeme s nějakou teorií,

nedává smysl zpochybňovat realitu jejích objektů nebo pravdivost jejích zákonů, pokud ovšem již nepomýšlíme na opuštění této teorie a přijetí nějaké jiné.⁴¹

Nemá smysl ptát se, zda to, co nazýváme svým poznáním světa, je skutečně poznáním, protože neexistuje stanovisko, z něhož bychom mohli na tuto otázku začít odpovídat tím, že bychom své pojmové schéma zkoušeli porovnávat se „skutečností o sobě“, bez spolehnutí se na tu či onu teorii. Tento bod Quine rozvádí i v článku „The Scope and Language of Science“:

Nemůžeme podstatně zpochybnit realitu vnějšího světa, nebo popřít, že svědectví našich smyslů dokládá vnější předměty; kdybychom to totiž provedli, odloučili bychom termíny „realita“ a „evidence“ právě od těch způsobů jejich užití, které především jim původně propůjčují jakoukoli smysluplnost, kterou z našeho hlediska mají.⁴²

Tento svůj imanentismus Quine zkombinoval s myšlenkou, která má opět původ již v logickém empirismu, totiž s myšlenkou, že neexistuje žádná *prima philosophia*, jejíž poznání by bylo pevnější nebo primárnější než to vědecké. Podle novověké epistemologie taková první filosofie existuje, a jejím cílem je nalézt nezpochybnitelný počátek, na němž by bylo možné vybudovat systém našeho poznání. Tato první filosofie nemá vědecké poznání předpokládat, ale naopak být jeho základem. Žádný takový archimédovský bod neexistuje, říká Quine,⁴³ musíme se spokojit s vědou a jejím stávajícím pojmovým schématem, z něhož ve svém tázání po povaze skutečnosti vždy již vycházíme. Usilování o první filosofii, které je podle Quina scestné, je posilováno jednou důležitou chybou, resp. přehlédnutím. Quine totiž upozorňuje – například v esejí „Povaha poznání přírody“ – na to, že samotná formulace skeptických námitek, které stály u zrodu novověké epistemologie, již *předpokládá* určité penzum vědeckých poznatků. Skeptické námítky jsou motivovány vědeckým popisem toho, jak poznáváme svět pomocí svých smyslů, a především pak toho, jak se to, co občas

³⁹ Formulace tohoto odstavce za mnohé vděčí skvělému shrnutí v článku Petera Hyltona „Quine on Reference and Ontology“, odd. III.

⁴⁰ *Word and Object*, s. 12. K dalším užitím tohoto termínu viz tamt., s. 4, 11, 20 a 76 n., a Quine, „Speaking of Objects“, s. 5, 7 n., 10, 14, 21 a 23 n.

⁴¹ Quine, „The Limits of Knowledge“, s. 65.

⁴² „The Scope and Language of Science“, s. 229.

⁴³ Srv. *Word and Object*, s. 275 n., a „Natural Kinds“, s. 126 n.

zakoušíme, může od tohoto poznání odchylovat. Příkladem mohou být úvahy antických skeptiků o všemožných iluzích:

Skeptikové poukazovali na známé iluze, a chtěli tak dokázat, že naše smysly podléhají klamům; avšak tento pojem iluze měl původ v přírodní vědě, protože kvalita iluze prostě spočívala v míře, v níž se tato iluze odchylovala od vnější vědecké reality.⁴⁴

A protože se tak i skeptik vlastně musí opírat o vědu, není důvod, proč by se o ni neměla opírat epistemologie. Quine tak sice na jedné straně tvrdí, že je „zatvrzelý realista“, který přijímá existenci vnějšího světa jako *východisko* epistemologických úvah,⁴⁵ na druhé straně se nedá říci, že by otázku klasické skepse ohledně poznání vnějšího světa prostě odložil stranou a považoval ji za vyřízenou; předkládá filosofický argument, který má prokázat, že skeptické výtky jsou neškodné. Analogický argument, který se již netýká jen problému skepse, pak upozorňuje na fakt, že i samotné východisko epistemologických úvah, totiž zjištění, že evidenci o vnějším světě nám poskytují naše smysly, bylo opět dosaženo na poli přírodní vědy. Výmluvnější důkaz toho, že epistemologie z vědy vždy již čerpá a nemůže její výsledky být dočasně dát do závorky, snad ani netřeba hledat.

Quine začal takto chápané epistemologii říkat „naturalizovaná“.⁴⁶ Jeho nové epistemologii jde již nikoli o otázku, zda vůbec něco doopravdy poznáváme, ale spíše o to, *jak* jsme se vlastně ke stávajícímu systému poznatků o světě dobrali. Quine navrhuje, abychom naturalizovanou epistemologii začali brát jako jednu z vědeckých disciplín, která má plné právo užívat všech dostupných vědeckých poznatků a prostředků k dosažení svého cíle – tj. popisu toho, jak na základě „chudých“ smyslových informací nakonec vybudujeme „bohatou“ teorii vnějšího světa, toho, co obsahuje, a jeho zákonitostí: ve zkratce jde o aplikování vědy na vědu samotnou. Naturalista neuznává vyšší tribunál poznání než vědu samotnou. Žádné filosofické poznání „za“ nebo „před“

⁴⁴ *The Roots of Reference*, s. 2 n.

⁴⁵ „Five Milestones of Empiricism“, s. 72, a *Hledání pravdy*, s. 27.

⁴⁶ Taková epistemologie, jak dokládá slovník, je česky řečeno převedena do nového kontextu, ale zároveň zbavena starších *nepřirozených* příměsí; je ale samozřejmě též součástí přírodních věd, o jejichž pojmové schéma se nutně opírá.

vědeckým neexistuje; empirismus je pak vzhledem k tomu, co nám o funkci našich smyslů říká vyspělá věda, optimálním epistemologickým přístupem.⁴⁷

Navzdory jejímu revolučnímu charakteru nechápe Quine svou novou epistemologii jako něco zcela oproštěného od tradičních epistemologických snah, ale spíše jako „práci na původním epistemologickém problému, která prošla fází osvícení“.⁴⁸ Jinde zase zdůrazňuje, že naturalizovaná epistemologie neztrácí normativní povahu (tj. není čistě popisnou disciplínou), jak se často domnívají jeho kritikové.⁴⁹ I tak je ale třeba zdůraznit, že vztah novověkého epistemologického projektu a Quinovy naturalizované epistemologie zůstává nejasný.⁵⁰ Tradičně jde epistemologii o analýzu pojmu poznání, odůvodnění, evidence, o problém skepse ohledně vnějšího světa apod., Quine se ale, jak řečeno, ptá již jen na to, jak vlastně poznáváme, nikoli co je poznání nebo zda vůbec poznáváme vnější svět. Pojem poznání je podle něj nepoužitelný hybrid něčeho mentálního (přesvědčení) a nementálního (pravda); kromě toho, pojem poznání má, analogicky například k pojmu velikosti, nejasná kritéria aplikace, a proto nemůže v přísné vědě nalézt uplatnění.⁵¹ A i když Quine občas používá termíny jako „evidence“, jejich obsah se s tradičními pojmy teorie poznání překrývá jen do jisté míry.⁵² Jak upozorňuje Burton Dreben,⁵³ Quina lze nahlížet jako filosofického radikála, který se snaží tradičním kategoriím a dichotomiím, a to včetně kategorie s nálepkou „epistemologie“, dát vesměs nový obsah. Výmluvně o tom svědčí pasáž z knížky *Quiddities*, v níž Quine prohlašuje, že jeho cílem v epistemologii je teorie poznání, která se jednoduše bez klasického pojmu poznání obejde; to však nemá vést k bagatelizaci epistemologie, natožpak k jejímu zániku, nýbrž naopak k jejímu novému rozvoji: „zbavíme-li ji zbytečných

⁴⁷ Viz „Five Milestones of Empiricism“, s. 72.

⁴⁸ *The Roots of Reference*, s. 3.

⁴⁹ Viz *Hledání pravdy*, § 8, a „Comments on Laucner“.

⁵⁰ Viz výtečnou analýzu tohoto problému u Barryho Strouda, *The Significance of Philosophical Scepticism*, kap. 6.

⁵¹ Viz Quine, *Quiddities*, s. 108 n.

⁵² Například právě pojem evidence je u něj často chápán z hlediska třetí osoby, nikoli z hlediska poznávajícího subjektu.

⁵³ „Putnam, Quine – and the Facts“, s. 311, pozn. 12.

přítěží, bude se jí dařit lépe“.⁵⁴ Řečeno obecněji a nikoli jen s ohledem na teorii poznání:

[M]ám za to, že poznání, mysl a význam jsou součástí téhož světa, se kterým mají co do činění, a že mají být studovány ve stejném empirickém duchu, jakým jsou prodchnuty přírodní vědy.⁵⁵

6. Fyzikalismus

Empiristickému filosofovi, kterým Quine bezesporu je, se přirozeně nabízí myšlenka epistemologické priority fenomenalistického popisu skutečnosti. Fenomenalista doufá, že se mu podaří najít jazyk, jímž je celek reality bezezbytku popsatečný. Tento jazyk, jak jsem již uvedl výše, by obsahoval termíny pro aktuální a možná data smyslů a pomocný logicko-matematický aparát. V Quinových pracích z přelomu čtyřicátých a padesátých let (např. „Dvě dogmata empirismu“, „O tom, co je“) skutečně lze najít fenomenalisticky zabarvená tvrzení. Quine nikdy nevěřil na carnapovský pokus o fenomenalistickou redukci vědy, ale přesto byl v uvedeném období nakloněn názoru, že fenomenalismus je přísně vzato správným epistemologickým postojem a že fyzické objekty jsou jen velmi užitečné teoretické výtvoři. Při práci na eseji „On Mental Entities“ (1953) však v jeho myšlení natrvalo převládlo fyzikalistické hledisko.⁵⁶ Podle fyzikalisty platí, že pokud je realita plně popsatečná, pak jediné slovníkem, který obsahuje predikáty pro fyzikální stavy. Fyzické objekty Quine i nadále pokládá za posity vědecké teorie, ale s plnou jasností si uvědomuje, že posit není něco nerealného a fiktivního, nýbrž vzorový příklad toho, co je skutečné (viz 4. oddíl). „Smyslová data“ fenomenalistů jsou jen dalším z vědeckých positů (postulovaných v tomto případě psychologů),

⁵⁴ *Quiddities*, s. 131.

⁵⁵ „Ontologická relativita“, s. 49.

⁵⁶ Gibson, *The Philosophy of W. V. Quine*, s. xix, poznamenává, že změna v postoji k fenomenalismu je jedinou opravdu významnou změnou v Quinově myšlení – u jiných problémů lze přiléhavěji hovořit spíše o vybrušování stanoviska než o změně. (V tomto Quine zajímavě kontrastuje s Carnapem, který měnil své názory velmi často.) Srv. Gibsonův přehledný výklad k fenomenismu a fyzikalismu, tamtéž, kap. 3.5.2.

nikoli něčím, co by bylo nějak více evidentní než oblast fyzických předmětů, a na čem by bylo možné zakládat vědu. Čistý jazyk smyslových dat ani není možné zkonstruovat, protože řeč o tom, co pozorujeme, se neobejde bez neustálého odkazování na fyzické objekty.⁵⁷ A navíc, postulováním prostředníků mezi naší myslí a světem ve formě smyslových dat naprosto nic nezískáme. Slovník smyslových dat nemůže slovník fyzických předmětů (existujících nezávisle na nás v časoprostoru) ani plně nahradit, ani doplnit něčím podstatným. Quine jako empirista tedy hodlá nadále respektovat fakt, že o fyzických předmětech se dozvídáme prostřednictvím stimulací našich vnějších smyslových receptorů, ale odmítá fenomenalistické výrazivo, typické pro období logického empirismu.

Fyzikalismus je možno chápat jako reduktivní doktrínu, podle níž vše, co existuje, jsou jen a jen fyzické objekty, stavy a události. Quine by toto pojetí odmítl, protože fyzikalismus nevylučuje existenci dobře definovaných abstraktních objektů, bez nichž se věda neobejde, například tříd. Poté, co v článku „Facts of the Matter“ (1977) probírá podle svého názoru méně adekvátní formulace fyzikalismu, navrhuje Quine nakonec tuto definici: neexistuje žádná změna skutečnosti bez změny v přiřazení predikátů fyzických stavů daným časoprostorovým oblastem.⁵⁸ Takto chápaný fyzikalistický popis reality Quinovi vyhovuje nejen svou vědeckou přesností, ale i svým univerzálním dosahem: jediné fyzikální popis aspiruje na „plné pokrytí“ jsoucího ve výše uvedeném smyslu.

7. Mentalismus, behaviorismus a problémy neurčitosti

Mentalismus v teorii jazykového významu je zpravidla chápán jako teze, že význam je možno vysvětlit pomocí mentálních jsoucen, jako jsou například lockovské *ideje*. Smysluplné užívání jazyka v intersubjektivní komunikaci by se podle tohoto přístupu dalo chápat jako schopnost mluvčího vyvolat pomocí zvolených jazykových výrazů příslušné ideje v mysli posluchače; významem výrazu „kočár“ je něčí idea kočáru, kterou lze v intersubjektivní komunikaci aktivovat, atd. Quinův postoj k takovému pojetí

⁵⁷ Viz Quine, „Posits and Reality“, s. 253.

⁵⁸ „Facts of the Matter“, s. 186 nn.

jazykového významu je silně odmítavý; požaduje vysvětlení sémantických fakt (jsou-li jaká), které by se neodvolávalo na jsoucna mentální povahy.⁵⁹ Jejich kritéria identity jsou totiž pro něj nepřijatelně mlhavá.

Quinovo odmítání sémantického mentalismu samozřejmě nemá znamenat popření toho, že by lidé byli schopni běžně něco minit svými slovy.⁶⁰ Rovněž tak mu nejde o pokus zamezit lidem v používání mentalistického slovníku, tedy v používání výrazů jako „míní“, „věří“, „chce“ apod.; jejich užívání schvaluje pod podmínkou, že se jejich uplatňování neváže na postulování záhadných jsoucn mentální povahy, je behaviorálně podchytitelné a má svou praktickou hodnotu, například při vysvětlování jednání druhých. Jaký druh metodologie tedy hodlá ve své teorii jazykového jednání uplatnit? Quine se přiklání k *behaviorismu* – ale nezdá se mu přitom, že to je jen jedna z mnoha použitelných strategií. Naopak, v otázkách jazykového významu podle něj nemáme jinou možnost, než behaviorismus přijmout. Jazyk je totiž výhradně sociální jev, dovednost, kterou si osvojujeme ve svém společenství a kterou si nemůžeme osvojovat jinak než na základě veřejně pozorovatelného chování.⁶¹ To, co druhý míní svými slovy, nemůžeme určit nahlédnutím do jeho mysli; telepatie pro Quina není ve studiu významu relevantní alternativou.⁶²

⁵⁹ Pro úplnost je třeba zmínit, že Quine v teorii významu neodmítá jen mentalistická jsoucna, ale též „propozice“ chápané jako významy vět nezávislé na myslích konkrétních osob (viz Gibson, „Willard Van Orman Quine“, s. 16 n.). Stejně tak mu vadí přístup tzv. referenčních teorií významu, které za význam slova pokládají věc jím označovanou. Souhrnně řečeno, Quine vystupuje proti všem sémantickým teoriím, které podléhají „mýtu muzca“ – proti teoriím, které chápou smysluplnost slov a výroků jako záležitost jejich vztahu k nějakým entitám, analogicky ke vztahu štitku a muzejního exponátu. Jediná „entita“, která by případně mohla plnit roli významu, totiž *třída synonym*, zase není – vzhledem ke zmiňovaným problémům pojmu synonymie – rigidně definovatelná.

⁶⁰ Analogicky v teorii poznání: „Odmítnout mentální entity neznamená popřít, že vnímáme, nebo dokonce že máme vědomí; jde jen o to, pokusit se zaznamenat a popsat tato fakta, aniž bychom předpokládali jsoucna mentální povahy“ („On Mental Entities“, s. 226).

⁶¹ Viz Quine, *Hledání pravdy*, s. 45 n., a „Ontologická relativita“, s. 49–51.

⁶² Vedle behavioristického vysvětlení Quine rozlišuje ještě vysvětlení mentalistické, které si podle něj vlastně označení „vysvětlení“ ani nezaslouží, a vysvětlení fyziologické, které používá ryze kauzální slovník. Vzdáleným cílem vědy je ovšem behavioristická vysvětlení postupně nahrazovat fyziologickými. Viz Quine, „Mind and Verbal Dispositions“.

Přijmeme-li ale v teorii významu behavioristické hledisko, vylučujeme tím podle Quina i možnost, že v mysli komunikujících spočívají významy (ideje nebo cokoli jiného), které vykazují větší míru určitosti než veřejně dostupné behaviorální projevy – a ty, domnívá se Quine, připouštějí netriviálně odlišná připsání významu užitým slovům a větám. Slavným závěrem myšlenkového experimentu o *radikálním překladu* je to, že překladové příručky lze konstruovat odlišnými způsoby, přičemž všechny zůstávají v souladu s veškerou dostupnou evidencí, která je překladateli k dispozici – tedy s pozorovatelnými dispozicemi mluvčích k jazykovému jednání.⁶³ I celek veškerých fakt relevantních z hlediska překladu ponechává určitý prostor překladovým alternativám – a nejde přitom jen o banální fakt, že každou větu lze vždy přeložit poněkud různými způsoby, které jsou v intuitivním smyslu stejně adekvátní a lze je chápat jako vzájemné parafráze. Quinova teze je podstatně radikálnější. Neexistuje žádný objektivní fakt, který by mohl mezi alternativními, ale ve stejné míře opodstatněnými překladovými příručkami rozhodnout.⁶⁴ Toto zjištění pak Quine chce využít při své kritice významů jako fixovaných entit asociovaných s větami – významů, které má překlad podle nekritického mentalistického pojetí zachovávat.⁶⁵

Nenechme se ale mýlit exotickými reáliemi Quinova příkladu: co platí pro lingvistu v terénu, platí nakonec v určitém smyslu i pro každého z nás; radikální překlad vždy „začíná již doma“. ⁶⁶ Jinak

⁶³ Na řeči o dispozicích není třeba hledat nic složitého; Quine chce říci, že znalost jazyka je rozumnější charakterizovat spíše jako rozsáhlý soubor dispozic k jazykovému jednání než ji ztotožňovat s aktuálním veřejným používáním jazyka. Některá osoba rozumí slovu „tramvaj“ nikoli tehdy, když to slovo pokaždé v přítomnosti tramvaje nahlas vysloví, ale spíše tehdy, když má dispozici použít to slovo v takové situaci, například když se ho někdo zeptá: „Co to támhle jede?“ Pro behavioristu je samozřejmě důležité, že přítomnost takových jazykových dispozic lze metodou vhodně kladených otázek bez problémů *testovat*.

⁶⁴ To, že jsou dvě příručky alternativní, můžeme chápat tak, že nelze střídavě používat překlady z jedné a druhé příručky, aniž by tím utrpěla plynulost či smysluplnost konverzace.

⁶⁵ Jedna věc je ovšem formulovat tezi o neurčitosti, druhá, obtížnější věc je specifikovat, které typy vět mají neurčitosti podléhat. Obecně řečeno, čím více je věta teoretická, tj. čím více je obtížné ukotvit její význam díky pozorování, tím více je neurčitost jejího překladu pravděpodobná. Více o tom hovořím v diskusním příspěvku „Co vlastně říká Quinova teze o neurčitosti překladu?“

⁶⁶ „Ontologická relativita“, s. 65.

řečeno, i náš vlastní jazyk bychom mohli vzít, přeložit jej do nějakého cizího jazyka, a poté jej přeložit zpět způsobem, který by nedodržel jinak zcela běžnou *homofoničnost* (tj. tento zpětný překlad by například původní větu „Támhle běží králík“ nepřekládal prostě jako „Támhle běží králík“). Quine uznává, že takový podnik by byl zcela nepraktický a svéhlavý. To ale na druhou stranu nic nemění na tom, že je to podnik v principu realizovatelný a slučitelný s veškerou dostupnou evidencí, kterou musí překladatel brát v úvahu.

Aby toho nebylo málo, musím čtenáře upozornit, že teze o neurčitosti překladu je jen jedním z překvapivých filosofických důsledků Quinova přístupu ke zkoumání jazykového významu. Chci zde ještě upozornit na tezi o nevymezenosti (*inscrutability*) reference, resp. ontologické relativitě, která se týká nikoli již překladu celých vět, ale jednotlivých termínů. Podrobnosti si opět musí prostudovat čtenář sám, ale zmiňme alespoň to nejdůležitější o vztahu těchto tezí k tvrzení o neurčitosti překladu. Společným kořenem všech tří uváděných tezí je již zmiňovaný fakt, že ani veškerá dostupná data nemohou v principu vyloučit alternativní připsování významu výrazům mluvčího. V případě neurčitosti překladu šlo o to, že behaviorální data nemohou pomoci jednoznačně vybrat jedinou překladovou příručku mezi dvěma neekvivalentními, ale ve stejné míře opodstatněnými příručkami. U teze o nevymezenosti reference a ontologické relativitě – kterou Quine pokládá za snadněji prokazatelnou než tezi o neurčitosti překladu – zase běží o fakt, že referenci jednotlivých slov věty, kterou chceme přeložit, lze konstruovat netriviálně odlišnými způsoby, aniž by ovšem bylo možné stanovit, který z nich je ten správný. Správné jsou totiž všechny, pokud jsou v souladu s pozorovatelným jednáním domorodců. Tím pádem ale i celá ontologie dotyčného jazyka, tj. to, k existenci jakých entit se tento jazyk zavazuje, bude relativní ke zvolené metodě přiřazení referentů jeho výrazům, resp. ke zvolené překladové příručce.⁶⁷

Referenční nevymezenost s překládáním souvisí v tom smyslu, že se ale na scéně objevuje teprve v momentu, kdy o překladu nějakého cizího jazyka do našeho začínáme uvažovat. Dokud setrváváme na poli svého vlastního jazyka, můžeme referenci

⁶⁷ Nejznámější ilustrací teze o nevymezenosti reference je samozřejmě Quinův příklad s králíkem (*gavagai*).

konstruovat triviálně, resp. *diskvotačně* (Quinův neologismus), obdobně jako se diskvotace používá v Tarského teorii pravdivosti.⁶⁸ Slovo „Londýn“ denotuje Londýn, slovo „králík“ králíky. Teprve když se dostaneme k otázce, co denotují slova „London“ či „rabbit“, objeví se problém referenční nevymezenosti v plné síle – rozhoupali jsme loďku, na které jsme se zatím plavili klidně.⁶⁹ Tato úvaha nám umožňuje porozumět Quinovu zarážejícímu výroku, že zkoumání reference dává smysl jedině tehdy, je-li namířeno na náš vlastní jazyk.⁷⁰ Jedině v něm je nám diskvotační metoda dostupná.

Myšlenka, že reference je nevymezená či neurčitá,⁷¹ vedla Quina nakonec k poněkud skeptickému pohledu na hodnotu tohoto pojmu. Pojem reference je teoretický konstrukt, odvozený od primárnějšího pojmu pravdivé teorie, resp. pravdivých vět této teorie.⁷² To, jakým způsobem referenci konstruujeme, je nakonec z hlediska úspěchu teorie lhostejné, ovšem za té podmínky, že pravdivostní hodnota vět teorie tím není dotčena. Z předmětů chápaných robustně se stávají jen „neutrální uzly“ teorie.⁷³ Příspěvek objektu k pravdivosti teorie se tak smršťuje na jeho roli v rámci této teorie – a tyto role mohou evidentně být naplňovány něčím, co považujeme za objekty dramaticky odlišné.⁷⁴

Přesné stanovení toho, na jakých pilířích spočívá systematicky budovaný celek Quinovy filosofie, je úlohou historiků filosofie. V tomto úvodu jsem nicméně poukázal na to, že pokud se týče ontologie a epistemologie, pak k hlavním oporám Quinova systému patří odmítání tradiční dvoukolejnosti analytického a syntetického, důsledný empirismus, myšlenka jednoho vyvíjejícího se pojmového

⁶⁸ K té viz Kolář, *Argumenty filosofické logiky*, s. 250–256, případně příslušné heslo ve slovníku *Filosofie jazyka a mysli: Základní pojmy*.

⁶⁹ Toto téma je probíráno i v eseji „Věci a jejich role v teoriích“.

⁷⁰ *Word and Object*, s. ix.

⁷¹ Quine v pozdějších pracích preferuje druhý výraz před prvním, protože ten první může být chápán příliš silně, a tomu se Quine chce vyhnout.

⁷² Více k tomu říká Hylton, „Quine on Reference and Ontology“.

⁷³ *Hledání pravdy*, s. 41.

⁷⁴ Proto dává dobrý smysl označovat Quina za strukturalistu *sui generis*: viz závěrečné odstavce článku „Věci a jejich role v teoriích“. Srov. též Peregrin, *Význam a struktura*, kap. 5, a Quine, „Structure and Nature“ a „Response to Abel“.

schématu vědy (vědy chápané velmi široce, od historie po fyziku), teze o principiální revidovatelnosti všech přesvědčení, filosofický naturalismus, přesně vymezený fyzikalismus a behaviorismus.

Pokud bych měl zmínit jeden Quinův rys, který jeho dílu propůjčuje výjimečnost, poukázal bych na jeho důsledné domýšlení myšlenek, jejichž překvapivých závěrů by se většina filosofů zalekla a raději by se vydala jiným směrem. Právě tato provokativnost jeho výsledků, která však zjevně není jen prázdnou pózou, poskytuje nové podněty mnoha oblastem současného filosofického bádání, ať už se jedná o problém neurčitosti překladu, existence apriorního poznání či problému logických modalit. Této důslednosti složil hold Quinův kolega, známý britský filosof Colin McGinn v následující pasáži, jejíž citací svůj úvodní přehled uzavírám:

Quine dotahuje filosofickou vizi s nekompromisní cílevědomou konzistencí, díky čemuž jeho teze prostě nelze ignorovat. Bud' s ním souhlasíte, nebo definujete svou pozici v opozici k té jeho. A to je jedna ze známek velkého filosofa.⁷⁵

Tomáš Marvan

Citovaná literatura

Barrett, Robert B., Gibson, Roger F., 'Introduction', in: R. B. Barrett, R. F. Gibson (eds.), *Perspectives on Quine* (Cambridge, Mass./Oxford: Basil Blackwell, 1990), s. xii–xxiii.

Carnap, Rudolf, 'Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka', přel. K. Berka, *Filosofický časopis* 39 (1991), 4, s. 622–643.

—, 'Významové postuláty', in: L. Tondl, K. Berka (eds.), R. Carnap: *Problémy jazyka vědy* (Praha: Svoboda, 1968), s. 242–251.

Carroll, Lewis, 'What the Tortoise Said to Achilles', *Mind* 4 (1895), 14, s. 278–280.

Creath, Richard (ed.), *Dear Carnap, Dear Van. The Quine–Carnap Correspondence and Related Work* (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1990).

Dreben, Burton, 'Putnam, Quine – and the Facts', *Philosophical Topics* 20, (1992), 1, s. 293–315.

Fiala, Jiří (ed.), *Analytická filosofie. První čítanka* (Plzeň: O.P.S., 1999).

Friedman, Michael, *Reconsidering Logical Positivism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Gibson, Roger F., Jr., *The Philosophy of W. V. Quine. An Expository Essay* (Tampa: University Presses of Florida, 1982).

—, *Enlightened Empiricism. An Examination of W. V. Quine's Theory of Knowledge* (Tampa: University of South Florida Press, 1988).

—, 'Willard Van Orman Quine', in: R. Gibson, Jr. (ed.), *The Cambridge Companion to Quine* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 1–18.

Glock, Hans-Johann, *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

Goodman, Nelson, 'The Revision of Philosophy', in: N. Goodman, *Problems and Projects* (Indianapolis/New York: The Bobbs-Merrill Company, 1972), s. 5–23.

Hanna, Robert, *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

Harman, Gilbert, *Reasoning, Meaning and Mind* (Oxford: Clarendon Press, 1999).

Hempel, Carl G., 'Problémy a zmeny empiristického kritéria významu', přel. M. Zouhar, *Organon F* 9 (2002), 1, s. 64–82.

Hookway, Christopher, *Quine: Language, Experience and Reality* (Stanford: Stanford University Press, 1988).

Hylton, Peter, 'Quine on Reference and Ontology', in: R. Gibson, Jr. (ed.), *The Cambridge Companion to Quine* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 115–150.

Kant, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, přel. Jaromír Loužil ve spol. s J. Chotašem a I. Chvatíkem (Praha: OIKOYMENH, 2001).

Kolář, Petr, *Argumenty filosofické logiky* (Praha: Filosofie, 1999).

Marvan, Tomáš, 'Co vlastně říká Quinova teze o neurčitosti překladu?', vyjde v časopise *Aluze*.

Marvan, Tomáš, Hvorecký, Juraj (eds.), *Filosofie jazyka a mysli: Základní pojmy* (vyjde).

McGinn, Colin, 'Review of Theories and Things', *The Journal of Philosophy* 80 (1983), 4, s. 239–246.

Percgrin, Jaroslav, *Význam a struktura* (Praha: OIKOYMENH, 1999).

Quine, Willard V. O., *Word and Object* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1960).

—, 'Natural Kinds', in: W. V. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays* (New York: Columbia University Press, 1969), s. 114–138.

—, 'Speaking of objects', tamt., s. 1–25.

—, *Philosophy of Logic* (Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1970).

—, *The Roots of Reference* (La Salle: Open Court, 1974).

—, 'Mind and Verbal Dispositions', in: S. Guttenplan (ed.), *Mind and Language* (Oxford: Clarendon Press, 1975), s. 80–91.

—, 'Homage to Rudolf Carnap', in: W. V. O. Quine, *The Ways of Paradox and Other Essays*, 2. vyd. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976), s. 40–43.

—, 'The Limits of Knowledge', tamt., s. 59–67.

—, 'Carnap and Logical Truth', tamt., s. 107–132.

—, 'On Mental Entities', tamt., s. 221–227.

—, 'The Scope and Language of Science', tamt., s. 228–245.

—, 'Posits and Reality', tamt., s. 246–254.

⁷⁵ 'Review of Theories and Things', s. 246.

- 'Facts of the Matter', in: R. W. Shahan, K. R. Merrill (eds.), *American Philosophy from Edwards to Quine* (Norman: University of Oklahoma Press, 1977), s. 176–196.
- *From a Logical Point of View*, 2. vyd. (Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 1980).
- 'Empirical Content', 'Five Milestones of Empiricism', obojí in: W. V. O. Quine, *Theories and Things* (Cambridge, Mass./London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999), s. 24–30, 67–72.
- *Time of My Life: An Autobiography* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1984)
- 'Autobiography of W. V. Quine', in: L. E. Hahn, P. A. Schilpp (eds.), *The Philosophy of W. V. Quine* (La Salle: Open Court, 1986), s. 3–46.
- 'Indeterminacy of Translation Again', *The Journal of Philosophy* 84 (1987), 1, s. 5–10.
- 'Comments on Lauener', in: R. B. Barrett, R. F. Gibson (eds.), *Perspectives on Quine* (Cambridge, Mass./Oxford: Basil Blackwell, 1990), s. 229.
- 'Three Indeterminacies', in: tamt., s. 1–16.
- 'Structure and Nature', *The Journal of Philosophy* 89 (1992), 1, s. 5–9.
- 'In Praise of Observation Sentences', *The Journal of Philosophy* 90 (1993), 3, s. 107–116.
- *Hledání pravdy*, přel. J. Peregrin (Praha: Herrmann a synové, 1994).
- 'Response to Abel', *Inquiry* 37 (1994), 4, s. 495–496.
- 'Ontologická relativita', in: J. Peregrin (ed.), *Obrat k jazyku: druhé kolo* (Praha: Filosofia, 1998), s. 49–82.
- 'Response to Anthony', in: P. Kotátko, A. Orenstein (eds.), *Questions from Quine: Knowledge, Language and Logic* (Dordrecht: Kluwer, 2000), s. 418–419.
- *Od stimulu k vědě*, přel. J. Peregrin (Praha: Filosofia, 2002).
- *Quiddities: An Intermittently Philosophical Dictionary* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2005).
- Schlick, Moritz, 'Budoucnost filosofie', přel. P. Sousedík, *Organon F* 9 (2002), 4, s. 406–418.
- Stroud, Barry, *The Significance of Philosophical Scepticism* (Oxford: Oxford University Press, 1984).
- Valenta, Lubomír, *Problémy analytické filosofie I.* (Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003).
- White, Morton G., 'The Analytic and the Synthetic: An Untenable Dualism', in: L. Linsky (ed.), *Semantics and the Philosophy of Language* (Urbana: University of Illinois Press, 1952), s. 316–330.

Literatura k další četbě

Vedle výše citovaných prací vyšla v třetím díle čítanky *Analytická filosofie* (Plzeň: O.P.S., 2003) v českém překladu část druhé kapitoly knihy *Word and Object*, a tři kratší výňatky z téže knihy jsou přeloženy v Niederlově sborníku *Potřebuje Bůh indexické výrazy?* (Brno: Vutium, 2004). Článek 'Cesty paradoxu' lze nalézt ve stejnojmenné monografii Blaženy Švandové (Brno: Masarykova univerzita, 2002). Překlad studie 'Existence a kvantifikace' vyjde v připravovaném výboru J. Peregrina *Logika XX. století: mezi matematikou a filosofií* (Filosofia). Slovenský překlad knihy *From a Logical Point of View*, jehož autorem je Richard Cedzo, vydalo v r. 2005 nakladatelství Kalligram. Brzy by měl vyjít i český překlad Quinova filosofického slovníku *Quiddities* od Jiřího Fialy.

Co se týče sekundární literatury: kniha J. Peregrina *Kapitoly z analytické filosofie* (Praha: Filosofia, 2005) obsahuje samostatnou quinovskou kapitolu; Peregrin vedle toho publikoval medailon 'Quine o rozhraní mezi analytickým a syntetickým' (*Filosofický časopis* 51, 2003, 1, s. 84–92). Zájemcům o problém analytické/syntetické lze doporučit překlad článků H. P. Gricea/P. F. Strawsona a H. Putnama ve sborníku *Co je analytický výrok?* (eds. S. Sousedík a J. Peregrin, Praha: OIKOYMENH, 1995), a stať Karla Procházky 'Útoky na analytičnost z pera Mortona G. Whita a Nelsona Goodmanů' (*Filosofický časopis* 51, 2003, 5, s. 737–756). Celkový přehled Quinova filosofického díla pak poskytuje článek Alexe Orensteina přeložený v prvním čísle sedmého ročníku časopisu *Organon F* (s. 17–39), a útlá knížka Lynn Hankinson Nelsonové a Jacka Nelsona *Quine* (Bratislava: Albert Marenčin – PT, 2005).

Pokud jde o zahraniční publikace, z dnes již značně rozsáhlého fondu prací o Quinově filosofii lze doporučit především dvě knihy: *The Philosophy of W. V. Quine* Rogera F. Gibsona a *Quine: Language, Experience and Reality* Christophera Hookwaye. Ta první předkládá mimořádně pečlivý a spolehlivý přehled Quinových názorů, přičemž klade důraz na systematickou povahu jeho filosofie; ta druhá zase přehledně a zajímavě rozebírá nejen Quinovy myšlenky, ale i jejich mnohdy nejasný vztah k předchozí filosofické tradici. Obě knihy obsahují dostatek odkazů na další práce od Quina i o něm.

O tom, co je*

Na ontologickém problému je pozoruhodná jeho jednoduchost. Lze jej totiž zformulovat v pouhých třech jednoslabičných anglosaských slovech: „What is there?“⁷⁶ Ba co víc, k odpovědi stačí slovo jediné – „Cokoliv“⁷⁷ –, a každý tuto odpověď přijme za správnou. Nicméně tím není řečeno nic jiného, než jen, že je to, co je. V konkrétních případech toho, co je a co není, zůstává zcela volné pole pro střetávání různých názorů; a tak tato otázka zůstává živá po celá staletí.

Uvažujme nyní o dvou filosofech, jimiž jsou McX⁷⁸ a já, jejichž ontologie se liší. Předpokládejme dále, že McX zastává názor, že jsou určité skutečnosti,⁷⁹ o kterých naopak já tvrdím, že nejsou. McX může na základě svého pohledu na skutečnost zcela konzistentně popsat rozdíl mezi našimi postoji tak, že řekne, že já odmítám uznat

* Překlad je upraven podle druhého vydání článku ve sborníku Quinových prací *From a Logical Point of View* (Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 1980).

Přeloženo s podporou grantu GA ČR *Základy sémantiky a reprezentace znalostí*, gr. č. 401/03/H047. Překladatelka děkuje Tomáši Marvanovi, Blaženě Švandové, Markétě Hubové, Michalu Polákovi a Petru Dvořákovi za pečlivé opravy a cenné připomínky k překladu. Odpovědnost za všechny případné nedostatky nese samozřejmě pouze překladatelka sama.

Všechny dodatky překladatelů a editorů jsou dále v textu vyznačovány hranatými závorkami.

⁷⁶ [Doslova „Co jest?“ Anglická fráze *there is* má jednoznačný význam, že někde něco je, vyskytuje se, existuje. Česká fráze „je tam (zde)“ už tento jednoznačně existenciální význam nemá, navíc spadá spíše do hovorového jazyka. Z toho důvodu jsem se nakonec rozhodla tuto frázi alespoň na tomto místě nepřekládat.]

⁷⁷ [V originále *Everything*.]

⁷⁸ [Standardně se uvádí, že jméno McX je odkazem na Johna E. McTaggarta a jeho dvousvazkové dílo *The Nature of Existence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1921).]

⁷⁹ [Anglický výraz *something* se užívá jako zájmeno „něco“, doslova znamená „nějaká (nicméně určitá) věc“. První překlad je nepoužitelný, neboť anglické *something* se používá ve stejném smyslu i jako podstatné jméno. Druhý překlad má zase omezenější rozsah než původní anglický termín, neboť indikuje, že se jedná pouze o předměty. Anglické slovo *something* má však daleko obecnější použití a lze jej použít k mluvení o čemkoliv, co může být chápáno jako samostatný objekt, tedy věci, osoby i abstraktní entity.]

jisté entity⁸⁰ za jsoucí. Já bych měl pochopitelně odporovat tím, že nejsou žádné entity toho druhu, o kterém McX říká, že jej neuznávám za jsoucí; jenže tato moje námitka, že McX chybně formuluje to, v čem se neshodujeme, již není podstatná, protože jsem byl donucen přistoupit na jeho ontologii a nemám jinou možnost, než vést svojí kritiku proti této ontologii zevnitř této ontologie.

Zdá se tedy, že na rozdíl od McXe, kdykoli se pokusím rozdíl mezi našimi názory zformulovat já, musím nezbytně upadnout do rozporů. Nemohu totiž připustit, že zde jsou určité skutečnosti, věci, jejichž jsoucnost McX uznává a já nikoliv, protože kdybych toto připustil, popřel bych tím své vlastní odmítnutí jsoucnosti těchto entit.

Pokud je předvedený způsob usuzování správný, zdá se, že v každé ontologické debatě, tj. v každé diskusi o tom, že něco je, nebo není, je zastávce odmítající strany ve velké nevýhodě, neboť není schopen ukázat, v čem s ním jeho odpůrce nesouhlasí.

Jde o starou platonistickou⁸¹ hádanku nejsoucího.⁸² Podle této teze totiž nejsou v nějakém smyslu být musí, protože jak jinak vysvětlit co je TO, co není? Tuto spleť doktrín bychom mohli přezdívat na *Platónovu bradu*;⁸³ dějiny prokázaly, že se jedná o

⁸⁰ [Jako překlad anglického výrazu *entity* se nabízí termín „jsoucno“. Anglický termín je však užíván v tom nejkonkrétnějším smyslu slova „jsoucno“: entita je každý objekt, který může být pojímán jakožto samostatný objekt (opět to může být věc, osoba i abstraktní objekt); vždy ale spíše v tom smyslu, že se jedná o konkrétní objekt, jednotlivinu, a nikoliv o abstraktní souhrn jsoucího.]

⁸¹ [Slovo „platonistický“ je zvoleno záměrně, neboť ačkoli se Quine odvolává k Platónovi, ve skutečnosti se jedná o moderní „interpretaci“ Platóna běžnou především v matematických a analytických kruzích, která s původním Platónovým učením a platonismem jako takovým nemá mnoho společného.]

⁸² [*Platonic riddle of nonbeing*. Slovo *being* resp. *nonbeing* je velkým překladatelským oříškem. Lze jej přeložit jako „jsoucno“ i jako „bytí“ či „jsoucnost“ – tedy tímtež slovem lze vyjádřit akt bytí i předmět (výsledek) tohoto aktu. Z celého Quinova textu není jednoznačně zřejmé, kterému z těchto dvou čtení by dal přednost. Spíše se zdá, že dané slovo má u něj obojí konotaci zároveň. Podle kontextu jsem se přikláběla střídavě k jednomu nebo druhému. Pokaždé ale do závorky uvádím původní anglický termín, aby měl čtenář vždy na paměti, že obojí čtení je možné.]

⁸³ [Sousloví „Platónova brada“ (*Plato's beard*) se mi nepodařilo vystopovat dál, než k tomuto Quinovu článku. Je tedy velmi pravděpodobné, že se jedná o označení vytvořené jen pro tuto konkrétní potřebu a literární efekt. Zvláště uváží-li se následující kombinace Platónovy brady s Ockhamovou britvou. Navíc může být anglické slovo *beard* používáno v přeneseném významu jako odvážné vzdorovat,

doktrínu velice odolnou, která nezřídka ztupila ostří Ockhamovy břitvy.⁸⁴

Právě tato platonistická linie uvažování svádí filosofy, jako je McX, k tomu, že vidí bytí i tam, kde by jinak celkem přirozeně uznali, že tam nic takového není. Vezměme například Pegase. Kdyby Pegas *nebyl*, argumentuje McX, pak by nebylo nic, o čem bychom mluvili, když užíváme toto slovo; tedy by nedávalo smysl ani tvrzení, že Pegas není. Domnívá se, že tímto argumentem přesvědčivě ukázal, že nelze koherentně popírat jsooucnost Pegase, a z toho vyvozuje, že Pegas je.

Pochopitelně, že McX není přesvědčen o tom, že nějaká oblast časoprostoru, ať už blízká nebo vzdálená, obsahuje létajícího koně z masa a kostí. Kdyby byl nucen se k jsooucnosti Pegase nějak blíže vyjadřovat, řekl by, že Pegas je idea⁸⁵ v lidských myslích. A zde začíná vycházet najevo, v čem spočívá jádro jeho konfúze. Ač by se to někomu mohlo zdát nepřijatelné, v zájmu následujícího argumentu je třeba připustit, že je entita, ba dokonce jedinečná entita, která je jakýmsi mentálním Pegasem-idejí; jenže tato mentální idea rozhodně není tím, o čem lidé mluví, když popírají jsooucnost Pegase.

McX si nikdy nesplete Parthenon s idejí Parthenonu. Parthenon je fyzický objekt; idea Parthenonu je mentální entita (alespoň tak tomu je podle McX-ova pojetí idejí, a ani já nemohu nabídnout lepší). Parthenon jako takový je viditelný; idea Parthenonu je neviditelná. Jen těžko si lze představit dvě věci, které by se navzájem

provokovat, dráždit. Pak by se jednalo o nepřeložitelnou hříčku „Platónova brada/provokace“.]

⁸⁴ [Úsloví „Ockhamova břitva“ má, na rozdíl od Platonovy brady, poměrně dlouhou a slavnou historickou tradici. Odvolává se na postavu významného středověkého myslitele, čelního představitele nominalismu Viléma Ockhama, který zásadním způsobem odmítal jakoukoliv existenci abstraktních obecných entit, považuje veškeré univerzálie pouze za označení.]

Jeho zásada nazvaná Ockhamova břitva bývá nejčastěji formulována jako „entity se nemají zmnožovat nad rozumnou míru“; někdy také (především v kontextu metodologie přírodních věd) jako „nejjednodušší vysvětlení je to správné“. Ačkoli mu je tato zásada všeobecně připisována, v jeho spisech nikdy takto explicitně zformulována není. Jedná se tedy spíše o pozdější interpretaci či zevšeobecnění celého jeho díla.]

⁸⁵ [Ačkoli Quine používá slovo idea, rozhodně se nejedná o ideje ve smyslu Platóna, tj. abstraktní a zcela nezávislé entity, které jsou ve vztahu k předmětům smyslové zkušenosti primární a nadřazené. Anglické slovo *idea* je daleko těsněji spojeno s myšlením a vychází spíše z empiristické než Platónské tradice.]

lišily více než Parthenon a idea Parthenonu, a jež by bylo obtížnější si splést. Nicméně v okamžiku, kdy místo o Parthenonu uvažujeme o Pegasovi, dochází k záměně těchto dvou entit, tj. k záměně vlastního objektu s představou o tomto objektu – a to jenom proto, že se McX už dříve nechal ošálit tím nejprůhlednějším a nejkřiklavějším klamem, jakým je nepřiznat Pegasovi jeho nebytí.

Jak se ukázalo, pojetí, že Pegas musí být, protože jinak by bylo nesmyslné tvrdit dokonce i to, že Pegas není, dovedlo McXe k nejkřiklavějším rozporům. Důslednější myslitelé se stejným východiskem, jaké má předchozí úvaha, nabízejí v souvislosti s Pegasem teorie, které nejsou tak zjevně zavádějící, a proto se také obtížněji vyvracejí. Jedním z těchto preciznějších myslitelů je, řekneme, Wyman.⁸⁶ Wyman tvrdí, že Pegas má své vlastní samostatné bytí jakožto neaktualizované možné jsooucní;⁸⁷ že jsooucnost Pegase je jeho neaktualizovanou možností. Když tedy říkáme o Pegasovi, že žádná taková věc není, říkáme tím vlastně, že Pegas postrádá jistou vlastnost, a sice aktualitu, tj. skutečnou existenci. Říci, že Pegas není aktuálním jsooucím (tj. nemá skutečnou existenci) je pak z logického hlediska totéž, jako říci, že Parthenon není červený; v obou případech vypovídáme cosi o entitě, jejíž bytí je nepochybné.

Mimochodem, Wyman je jedním z těch filosofů, kteří znehodnotili staré dobré slovo „existovat“. Navzdory svému výkladu

⁸⁶ [Wyman je další fiktivní postavou této Quinovy polemiky. Wymanova doktrína vyžaduje řadu rysů nápadně shodných s teorií abstraktních objektů Alexia Meinonga – viz jeho *Über Gegenstandstheorie*, in: A. Meinong, *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie* (Leipzig: Barth, 1904). Tuto koncepci podrobil na počátku 20. století zdrcující kritice Bertrand Russell. Jejich diskuse probíhala především v letech 1904–1907 v korespondenci i řadě článků publikovaných nejčastěji v časopise *Mind*. Na základě této diskuse byla Meinongova teorie v podstatě zavržena a Quinova kritika je jen jakousi závěrečnou tečkou v linii Russellovy kritiky. Od sedmdesátých let však dochází k postupné rehabilitaci Meinongovy koncepce a meinongovská sémantika neboli (formální) teorie abstraktních objektů se těší stále větší pozornosti a rozvoji, jak o tom svědčí práce současných autorů – Edward Zalta, Terence Parsons, Dale Jacquette a jiní. Tyto teorie však pro Quinův článek nejsou relevantní. Ten reaguje právě jen na původní Meinongovu koncepci, neboť jiná „meinongovská sémantika“ v jeho době neexistovala.]

⁸⁷ [V originále *unactualized possible*. *Actuality* budu překládat jako „aktualita“, tj. uskutečnění, aktuální existence. *Unactualized possible* pak je neaktualizované jsooucní, tj. věc, jsooucní, které je možné, ale nebylo aktualizováno, uskutečněno. České výrazy „uskutečnění“, „uskutečnenost“ jsou sice přesným překladem daného slova, nicméně v některých kontextech tohoto článku by měly zavádějící konotace.]

o neaktualizovaných možných jsoucnech omezil význam slova „existence“ na skutečnost – a tím zachoval zdání ontologického souhlasu mezi jím a námi, kteří odmítáme zbytek jeho přeplněného univerza. Jenomže my bychom řekli, že v našem běžném, každodenním způsobu používání výrazu „existovat“ míníme větou, že Pegas neexistuje, to, že vůbec žádná entita takového druhu není. Kdyby Pegas existoval, pak by se pochopitelně vyskytoval v čase a prostoru, ale jen proto, že výraz „Pegas“ má časoprostorové konotace, a nikoliv proto, že by časoprostorové konotace mělo slovo „existovat“. Chybí-li tato časoprostorová konotace v tvrzení, že existuje třetí odmocnina čísla 27, pak je to proto, že třetí odmocnina je prostě entita, která není časoprostorová, a nikoliv proto, že by naše užívání slova „existovat“ bylo význačné.⁸⁸ Wyman nám nicméně ve svém nesprávně vynaloženém úsilí zalíbit se všem, blahosklonně ponechává neexistenci Pegase, aby vzápětí v rozporu s tím, co neexistenci Pegase míníme *my*, trval na tom, že Pegas *je*. Říká, že existence je jedna věc, a subsistence⁸⁹ druhá. Jediný mně známý způsob, jak se vyrovnat s touto Wymanovou spleť, je *ponechat* mu jeho slovo „existovat“. Pokusím se nadále toto slovo nepoužívat; ještě stále mám slůvko „být“. Tolik k terminologii; vraťme se nyní k Wymanově ontologii.

Wymanovo přeplněné univerzum je z mnoha důvodů nehezke. Uráží totiž estetické citění těch z nás, kdo dáváme přednost pustým krajinám; avšak to na něm ještě není zdaleka to nejhorší. Wymanovy periferie nebo spíše brlohy možného jsou totiž živnou půdou pro podvrtné živly narušující jakýkoli řád. Vezměme příklad: možný tlustý člověk v támhlejších dveřích; a poté možného plešatého

⁸⁸ Impulsem pro terminologické rozlišování mezi existencí jakožto charakteristikou příslušející objektům aktualizovaným někde v časoprostoru a existencí (nebo subsistencí či bytím) jakožto charakteristikou přináležející ostatním entitám mohla být, alespoň částečně, představa, že pozorování přírody je relevantní pouze v souvislosti s otázkami souvisejícími s existencí prvního typu. Nicméně toto pojetí lze vyvrátit protipříklady typu: „poměr počtu kentaurů k počtu jednorožců“. Tento poměr, pokud by existoval, by totiž byl abstraktním objektem, totiž číslem. Nicméně k tomuto číslu můžeme dojít pouze na základě studia přírody, zjištěním, že počet kentaurů i jednorožců je 0 a tudíž, že žádný takový poměr, žádné takové číslo, neexistuje.

⁸⁹ [První ucelený systém rozlišující mezi existencí jakožto jsoucností reálných věcí ve světě okolo nás, a subsistencí, tj. jsoucností abstraktních objektů, předložil právě Alexius Meinong ve své výše zmíněné teorii objektů. Řadu distinkcí toho typu však lze najít už ve středověké filosofii, ale v odlišných kontextech a s odlišnou terminologií.]

člověka v těch samých dveřích. Jedná se o jednoho a téhož možného člověka, nebo jsou tam dva různí možní lidé? Jak to rozhodnout? Kolik možných lidí v těch dveřích vlastně je? A je víc těch tlustých nebo těch hubených? Kolik z nich si je navzájem podobných? Anebo má jejich vzájemná podobnost za následek fakt, že se jedná o jednoho a toho samého možného člověka? Platí, že žádné *dvě* možné věci nejsou jedna jako druhá? A je to totéž, jako říci o dvou věcech, že je nemožné, aby byly jedna jako druhá? Anebo se princip identity na možná neaktualizovaná jsoucná prostě nevztahuje?⁹⁰ Ale jaký smysl by potom mělo mluvit o věcech, o nichž nelze smysluplně říci ani to, že jsou identické samy se sebou, ani to, že se liší jedna od druhé? A tyto elementy jsou prakticky nenapravitelné a neodstranitelné. Jisté zlepšení lze očekávat od Fregeho terapie prostřednictvím individuálních pojmů,⁹¹ já osobně se však domnívám, že by bylo nejlepší tyto zaneřáděné čtvrti Wymanova univerza prostě vyčistit, a tak se jich jednoduše zbavit.

Možnost, a spolu s ní i ostatní modalitty jako jsou nutnost, nemožnost a nahodilost, s sebou přinášejí celou řadu problémů a nerad bych budil zdání, že bychom se k nim měli obracet zády. Přesto však přisuzování modalit přinejmenším můžeme omezit pouze na celá tvrzení. Příslovce „možná“ bychom měli aplikovat pouze na tvrzení jako celek a sémantické analýze takto užitych výrazů bychom se pak měli věnovat velice pečlivě; nicméně nelze doufat, že by rozšíření našeho univerza o tak zvané *možné entity* přineslo této analýze nějaké větší, než jen nepatrné výhody. Obávám se, že hlavním motivem tohoto rozšíření univerza je prostě stará představa, že například Pegas musí být jsoucí, protože jinak by bylo beze smyslu i tvrzení, že Pegas není.

Veškerá marnotratná velkorysost Wymanova univerza možných jsoucen se však přesto nakonec ukáže nedostatečnou, změníme-li poněkud používané příklady a budeme-li místo o Pegasovi mluvit o hranatě-oblé kopuli na Berkeley College. Stejně jako se mohlo zdát

⁹⁰ [Zde se naráží na Leibnizův princip identity – dva objekty jsou totožné, právě tehdy, když mají stejné vlastnosti. Přirozeně v souvislosti s možnými jsoucnými se v tomto směru otevírá celá řada otázek, které jsou předmětem velmi obsáhlých diskusí a nelze je tedy vtěsnat do pouhé poznámky pod čarou.]

⁹¹ Podrobněji v Quine, „Reference and Modality“, in: Quine, *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 152; přetištěno in: L. Linsky (ed.), *Reference and Modality* (Oxford: Oxford University Press, 1971), s. 27.

beze smyslu tvrzení, že Pegas není, ledaže by byl, mělo by být beze smyslu i tvrzení, že hranatě-oblá kopule na Berkeley College není, kdyby nebyla. Avšak hranatě-oblá kopule na Berkeley College nemůže být, na rozdíl od Pegase, uznána za neaktualizované *možné jsoucno*. Můžeme nyní Wymana dohnat k tomu, aby připustil také doménu neaktualizovaných nemožných jsoucen? Pokud ano, vyvstane celá řada zarážejících otázek. Navíc bychom pak mohli Wymana snadno usvědčit z kontradikce tak, že bychom jej přinutili uznat, že některé z těchto entit, tj. nemožných neaktualizovaných jsoucen, jsou zároveň hranaté i kulaté. Jenže vypečený Wyman si zvolil jiné východiště z tohoto dilematu a připustil, že tvrzení, že hranatě-oblá kopule na Berkeley College není, ve skutečnosti není smysluplné.⁹² A to proto, říká, že výraz „hranatě-oblá kopule“ postrádá význam, je smysluprázdným.

Wyman není jediný, kdo si zvolil toto řešení. Doktrína o smysluprázdnosti kontradiktorních výrazů je mnohem starší. Tato tradice přežívá dokonce i u těch autorů, kteří podle všeho nesdílejí žádný z Wymanových motivů. Nepřekvapilo by mě však, kdyby počátečním lákavým pokušením skrytým v této doktríně byla motivace svou podstatou shodná s motivací Wymanovou. Vždyť tato doktrína v sobě nemá žádnou vlastní přitažlivost; a vedla své příznivce až k takovým donquichotským kouskům jako je odmítnutí metody důkazu sporem (*reductio ad absurdum*) – k odmítnutí, v němž vidím spíše *reductio ad absurdum* doktríny samé.

Kromě toho má doktrína o smysluprázdnosti kontradiktorních výrazů nepřijemný metodologický nedostatek, a sice ten, že by v principu nebylo možné vytvořit efektivní test toho, které výrazy jsou smysluplné a které nikoliv. Tedy by jednou provždy bylo nemožné rozhodnout, zda nějaký řetězec znaků dává smysl či nikoliv – a to dokonce i pro každého z nás jednotlivě, natožpak vzhledem k

⁹² [Fregeho rozlišení smyslu/významu není v kontextu tohoto článku relevantní. V anglo-americké analytické tradici se výraz *meaning* (význam) vžil pro označení faktu, že rozumíme jazykovým výrazům (což většinou odpovídá tomu, co Frege označoval jako *Sinn*, do češtiny tradičně překládáno jako „smysl“). Naopak to, o čem Frege mluví jako o *Bedeutung* (do češtiny překládáno jako „význam“), je nazýváno *denotací* (označováním). To, že nějaký výraz má význam (*meaning*), je smysluplný (*is meaningful*), bude tedy nadále užíváno v podstatě synonymně s tím, že danému výrazu rozumíme.]

ostatním. Z Churchovy práce na poli matematické logiky⁹³ totiž vyplývá, že není, a nemůže být, žádný všeobecně použitelný test kontradiktornosti tvrzení.

Hovořil jsem přezíravě o doktríně nazývané Platónova brada a ukázal jsem, jak je spleťtá. Podrobně jsem se rozepsal o nepřijemnostech, které s sebou přináší. Nyní je načase začít uvažovat, jaké kroky podniknout dál.

Russell ve své teorii tzv. singulárních deskriptí jasně ukázal, jak lze smysluplně zacházet se zdánlivými jmény, aniž bychom museli předpokládat, že jsou určité entity, které se k nim pojí. Jména, na něž se Russellova teorie přímo vztahuje, jsou složená deskriptivní jména jako například „autor románu *Waverley*“, „současný francouzský král“, „hranatě-oblá kopule na Berkeley College“.⁹⁴ Russell takového výrazy soustavně analyzuje jako části celých vět, ve kterých se

⁹³ [Quine tu nenaráží na slavnou Churchovu tezi, ale na jiný, starší a možná významnější Churchův výsledek. Jedná se o řešení Hilbertem zformulovaného problému rozhodnutelnosti kalkulu predikátové logiky. Podle Churchovy formulace z roku 1936 rozhodnutelnost spočívá v tom, zda existuje efektivní procedura, jak o libovolném výrazu (řetězci znaků) *Q* v jazyce predikátové logiky rozhodnout, zda *Q* nebo jeho negace je dokazatelná v kalkulu predikátové logiky. Churchova odpověď je záporná. Precizní a formální zdůvodnění toho, že neexistuje žádná taková efektivní procedura, se odvolává na efektivní vyčíslitelnost funkcí a využívá pojmu λ -definovatelnosti funkcí. Churchova teze, že každá efektivně vyčíslitelná funkce na přirozených číslech je rekurzivní, (tj. že třídy λ -definovatelných a rekurzivních funkcí jsou totožné), na tento výsledek navazuje. Ke stejnému výsledku (tj. nerozhodnutelnosti kalkulu predikátové logiky) dospěl o několik měsíců později, ale nezávisle na Churchovi, Alan Turing prostřednictvím konceptu Turingova stroje, když ztotožnil pojem rozhodnutelnosti s vyčíslitelností prostřednictvím Turingových strojů, a pak formálně dokázal, že neexistuje Turingův stroj, který by v konečně mnoha krocích mohl rozhodnout, zda daná formule predikátové logiky je či není teorémem predikátového kalkulu.]

⁹⁴ [Anglicky: *the author of Waverley, the present king of France, the round-square cupola on Berkeley College*. Výrazy tohoto typu jsou standardně označovány jako určité deskriptce (*definite descriptions*), tj. výrazy jednoznačně určující nějaký konkrétní jedinečný objekt. Charakteristické je pro ně užití anglického určitého členu *the*, jehož význam lze do češtiny přeložit jako „ten jediný objekt takový, že ...“. V jazycích bez určitého členu, jako je čeština, jej lze nahrazovat ukazovacím zájmenem „ten“. Nicméně takovýto způsob užívání ukazovacích zájmen je na hranici spisovného jazyka.]

Počátek teorie deskriptí se datuje k roku 1905 a Russellově článku „On Denoting“ (*Mind* 14 (1905), 56, s. 479–493; česky: „O označení“, in: Bertrand Russell: *Logika, jazyk a věda* (Praha: Svoboda, 1967), s. 19–36; slovensky „O označování“, *Organon F* 2 (1992), 2. s. 137–151). Russellova teorie deskriptí je nicméně předznamenána už Fregeho koncepcí singulárních pojmů.]

vyskytují. Například větu „Autor románu *Waverley* byl básník“ chápe jako celek, který znamená „někdo (resp. něco) napsal román *Waverley* a ten někdo byl básník a nikdo jiný román *Waverley* nenapsal“. Věta „Hranatě-oblá kopule na Berkeley College je růžová“ tak bude chápána jako „Něco je hranatě-oblá kopule na Berkeley College a je to růžové a nic jiného není hranatě-oblou kopulí na Berkeley College“.⁹⁵

Výhodou této analýzy je skutečnost, že zdánlivá jména, deskripce, jsou parafrázovány v kontextu jako tzv. neúplné znaky. Russellova analýza nenabízí žádný úplný výraz ani typ výrazu, jehož prostřednictvím by bylo možné určité deskripce analyzovat jednotným způsobem, ale přesto každé tvrzení, v jehož kontextu se taková deskripce vyskytuje, má jako celek plnohodnotný význam – a to, že je buď pravdivé nebo nepravdivé.⁹⁶

Neanalyzované tvrzení „Autor románu *Waverley* byl básník“ obsahuje jako svou část deskripci „autor románu *Waverley*“. McX i Wyman se mylně domnívají, že tato deskripce musí mít nějakou objektivní referenci, protože jinak by nebyla smysluplným výrazem. Jenže v Russellově pojetí je celé tvrzení přeloženo jako „někdo napsal román *Waverley* a byl to básník a nikdo jiný román *Waverley* nenapsal“. Závazek objektivní reference, který byl mylně přisuzován deskripci jako takové, tu přebírají výrazy, jež logikové nazývají vázanými či kvantifikovanými proměnnými; konkrétně tedy slova jako „někdo – něco“, „nikdo – nic“, „všechno – cokoli – každý – kdokoli“. Tato slova mají daleko k tomu, aby byla chápána jako jména, konkrétně jako jméno autora románu *Waverley*; jejich účelem není být jménem jako takovým: referují totiž k entitám obecně a vyznačují se svým vlastním druhem víceznačnosti, který je předmětem soustavného zkoumání.⁹⁷ Tyto kvantifikující výrazy či vázané proměnné jsou přirozeně základní součástí jazyka a jejich smysluplnost, přinejmenším uvnitř příslušného kontextu, nikdo

⁹⁵ Podrobněji o teorii deskripce viz Quine, 'New Foundations for Mathematical Logic', in: Quine, *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 85 n., Quine, 'Meaning and Existential Inference', tamt., s. 166 n.

⁹⁶ [Ve standardní extenzionální sémantice (a jiná v době napsání tohoto článku ani nepadala do úvahy) je významem věty její pravdivostní hodnota.]

⁹⁷ Podrobnější výklad týkající se vázaných proměnných a práce s nimi lze nalézt v článku Quine, 'New Foundations for Mathematical Logic', cit.d., s. 82, a v Quine, 'Logic and the Reification of Universals', in: Quine, *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 102 n.

nezpochybňuje. Jejich smysluplnost však nijak nepředpokládá jsoucnost ani autora románu *Waverley*, ani hranatě-oblé kopule na Berkeley College, ani žádného jiného předem přiřazeného objektu.

V souvislosti s deskripcemi mizí veškeré obtíže s tvrzením i popíráním toho, že něco je. Významem tvrzení „Autor románu *Waverley* je“ je podle Russella „někdo (nebo striktně řečeno něco) napsal román *Waverley* a nikdo další román *Waverley* nenapsal“. Tvrzení „autor románu *Waverley* není“ je pak podle stejného klíče chápáno jako „buď o žádné entitě (o nikom) není pravda, že napsal(a) román *Waverley*, nebo román *Waverley* napsalo dvě či více entit“. Výsledkem této úpravy je věta sice nepravdivá, ale smysluplná, a navíc taková, která neobsahuje žádný výraz, který by měl jako svůj účel být jménem autora románu *Waverley*. Tvrzení „hranatě-oblá kopule na Berkeley College není“ je analyzováno stejným způsobem. Tedy staré pojetí, že tvrzení o tom, že to-a-to není, sama sobě odporují, můžeme hodit přes palubu. Analyzujeme-li totiž tvrzení o tom, že to-a-to je či není, prostřednictvím Russellovy teorie deskripce, přestane toto tvrzení obsahovat jakékoliv výrazy, jejichž účelem by bylo pojmenovávat nějaké entity, o jejichž jsoucnost jde, takže smysluplnost takového tvrzení už nemusí nadále předpokládat jsoucnost těch entit, o kterých mluví.

A nyní, co s „Pegasem“? Jedná se spíše o slovo než o deskriptivní frázi, takže Russellova argumentace se na tento výraz bezprostředně nevztahuje. Lze ji však snadno rozšířit tak, aby se vztahovala i na něj. Stačí, převedeme-li jméno „Pegas“ na deskripci, a to jakýmkoli způsobem, který se zdá přiměřený pro naše účely; tak třeba „okřídlený kůň, který byl zkrocen Bellerofontem“. Dosazení této deskripce všude na místo výrazu „Pegas“ nám umožní analyzovat tvrzení „Pegas je“ i „Pegas není“ přesně stejným způsobem, jakým Russell analyzoval věty „Autor románu *Waverley* je“ a „Autor románu *Waverley* není“.

K tomu, abychom mohli jednoslovná jména nebo zdánlivá jména, jako je například „Pegas“, zařadit do Russellovy teorie deskripce, musíme být pochopitelně schopni přeložit každé jméno v deskripci. To však není žádné skutečné omezení. Kdyby totiž byl pojem Pegase tak temný, nebo naopak tak základní, že by nebyl po ruce žádný vhodný překlad tohoto jména na deskripci v souladu s běžnou metodou, můžeme s úspěchem využít následující, sice vyumělkovaný, leč triviálně vyhlížející prostředek: můžeme se

uchýlit k *ex hypothesi* neanalyzovatelné a nepřeveditelné vlastnosti bytí Pegasem, kterou budeme vyjadřovat pomocí slovesa 'je-Pegasem' nebo 'pegasuje'. Podstatné jméno „Pegas“ samotné pak můžeme chápat jako odvozené a ztotožnit je s deskripcí: „ta jediná věc, která je-Pegasem“ neboli „ta jediná věc, která pegasuje“.⁹⁸

Pokud se zdá, že zavedení takového predikátu, jako je „pegasovat“, nás nutí uznat, že je nějaká vlastnost pegasování, ať už v platonistickém nebi nebo v myslích lidí, proč ne. Ani já, ani Wyman, ani McX jsme se zatím nepřeli o bytí či nebytí obecnin, nýbrž o jsoucnost Pegase jakožto objektu. Jestliže lze prostřednictvím pegasování interpretovat podstatné jméno „Pegas“ jako deskripci, a učinit je tedy předmětem Russellovy teorie deskripcí, pak jsme se úspěšně zbavili starého pojetí, že o Pegasově nebytí nelze mluvit bez toho, abychom předpokládali, že Pegas v nějakém smyslu je.

Náš argument je zcela obecný. McX a Wyman předpokládali, že nelze smysluplně tvrdit žádné tvrzení tvaru „to-a-to není“, ať už s jednoduchým nebo deskriptivním singulárním termínem, pokud to-a-to není. Nyní se ukázalo, že tento argument obecně nemá žádné opodstatnění, protože každé takové podstatné jméno lze v takovéto souvislosti převést na deskripci, ať už triviálním nebo jiným způsobem, a poté je analyzovat způsobem à la Russell.

Zavazujeme sami sebe k ontologii⁹⁹ obsahující čísla, když říkáme, že jsou prvočísla větší než milion; když říkáme, že kentauři jsou, zavazujeme se tím k ontologii zahrnující kentauře; a naše ontologie pochopitelně musí zahrnovat Pegase, říkáme-li, že Pegas je. Rozhodně však sami sebe nezavazujeme k ontologii obsahující Pegase, nebo autora románu *Waverley*, nebo hranatě-oblou kopuli na

⁹⁸ K dalším postřehům ohledně takového převodu všech singulárních termínů na deskripci viz Quine, 'Meaning and Existential Inference', cit.d., s. 167; a také Quine, *Methods of Logic* (New York: Holt 1950), s. 218–224.

⁹⁹ [Ontologický závazek je jeden z klíčových pojmů Quinovy filosofie. Jde o to, že každá teorie nějakým způsobem postuluje entity, o kterých pojednává. Mluví-li Quine o ontologii, má na mysli právě takovéto vymezování univerza nějaké teorie, zcela v intencích formální sémantiky a teorie modelů. Ontologický závazek pak je (nejmenší) množina takových objektů, bez kterých by tato teorie nemohla být pravdivou. Respektive je to takový soubor objektů, který musí uznat za existující každý zastánce této teorie. Slovy teorie modelů – jedná se o objekty, které se musí vyskytovat ve všech modelech dané teorie; resp. objekty, které musí obsahovat každá struktura, má-li být modelem dané teorie.]

Berkeley College, když říkáme, že Pegas, autor románu *Waverley* či hranatě-oblá kopule, o nichž je řeč, *nejdou*. Není již třeba nadále podléhat klamu, že smysluplnost tvrzení obsahujících singulární termín předpokládá jsoucnost entity pojmenované tímto termínem. Singulární termín nemusí něco pojmenovávat k tomu, aby byl smysluplný.

Paprsek tohoto poznání mohl osvětlit i Wymana a McXe dokonce i bez Russellova přispění, pokud by si povšimli – jako to učinilo tak málo z nás – že mezi významem a pojmenováním zeje hluboká propast, a to dokonce i v případě těch singulárních termínů, které jsou svou podstatou pravými jmény objektů. Poslouží nám následující Fregeho příklad.¹⁰⁰ Výraz „Večernice“ pojmenovává konkrétní a ne zrovna malý hmotný objekt kulového tvaru, který se řítí prostorem miliony mil odtud. Výraz „Jitřenka“ pojmenovává tentýž objekt, jak si pravděpodobně poprvé všiml nějaký pozorný Babyloňan. Jenže s těmito dvěma výrazy nemůžeme nakládat jako s výrazy majícími tentýž význam; jinak by se totiž onen Babyloňan mohl obejít bez pozorování a zaměřit se pouze na úvahy o významu svých slov. Význam výrazu proto musí být něco jiného než pojmenovaný objekt, protože význam obou výrazů se liší, zatímco označený objekt je v obou dvou případech jeden a ten samý.

Záměna významu s pojmenováním způsobila nejen to, že je McX přesvědčen, že nemůže smysluplně odmítnout jsoucnost Pegase; toto vytrvalé zaměňování významu s pojmenováním ale navíc bezpochyby umožnilo i vznik jeho absurdního pojetí, že Pegas je idea, tj. mentální entita. Struktura jeho omylu je následující: *pojmenováváný objekt* Pegas McX zaměnil s *významem* slova „Pegas“, a proto dospěl k závěru, že Pegas musí být, protože jinak by toto slovo nemělo význam, nic by neznamenal. Jenže entitami jakého druhu jsou významy? To je právě sporná otázka, ačkoli se na první pohled zdá, že významy lze plausibilně vysvětlit jako ideje v mysli, ovšem za předpokladu, že pak vyjasníme a přesně vyložíme, v čem spočívá ona idea idejí v mysli. Proto se Pegas, původně zaměněný s významem slova, nakonec stává idejí v mysli. Ještě

¹⁰⁰ Viz Gottlob Frege, 'On Sense and Nominatum', in: Herbert Feigl, Wilfrid Sellars (eds.), *Readings in Philosophical Analysis* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1949), s. 85–102. Překlad článku 'Über Sinn und Bedeutung', *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100 (1892), s. 25–50. [Česky: 'O smyslu a významu', in: *SCI & PHI* 4 (1993), s. 33–75.]

pozoruhodnější však je, že Wyman, který vychází ze stejné mylné motivace jako McX, se vyvaroval konkrétně tohoto přehmatu, aby místo toho vzápětí ztroskotal na neaktualizovaných možných jsoucnech.

Vraťme se nyní kontologickému problému univerzálií: tj. k otázce, zda jsou takové entity jako vlastnosti, relace, třídy, čísla, funkce. McX si myslí, pro něj zcela charakteristicky, že ano. V souvislosti s vlastnostmi říká:

„Jsou červené domy, červené růže, červené západy slunce; to je sice spíše předfilosofický, nicméně běžný pohled na věc, na němž se všichni musíme shodnout. Tyto domy, růže a západy slunce mají cosi společného, a toto společné něco je právě to, co mám na mysli, když mluvím o vlastnosti zvané červenost.“

Pro McXe je jsoucnost vlastností faktem tak zřejmým a triviálním, že je dokonce zřejmější a triviálnější než fakt, že jsou červené domy, růže a západy slunce. To považuji za charakteristické pro metafyziku, nebo přinejmenším pro tu její část, která se nazývá ontologií: ten, kdo považuje nějaké tvrzení o jsoucnosti či nejsoucnosti nějakých objektů za pravdivé, musí je mít za triviálně pravdivé. Ontologie jednoho každého z nás tvoří základ pojmového schématu, na němž pak interpretujeme veškerou zkušenost, dokonce i tu nejběžnější. Posuzováno v rámci určitého pojmového schématu – a jak jinak by vůbec mohlo být takové tvrzení možné? – jsou ontologická tvrzení přijímána bez sebemenších námitek a nepotřebují vůbec žádné zvláštní ověřování či potvrzení. Ontologická tvrzení vyplývají bezprostředně ze všech možných nahodilých tvrzení o běžných skutečnostech, stejně jako – alespoň ze stanoviska McXova pojmového schématu – tvrzení „je nějaká vlastnost“ vyplývá z tvrzení „jsou červené domy, červené růže a červené západy slunce“.

Posuzováno z hlediska jiného pojmového schématu, mohou být ontologická tvrzení, která jsou pro McXe axiomatická, považována se stejnou bezprostředností a samozřejmostí za nepravdivá. Někdo totiž sice může uznávat, že jsou červené domy, červené růže a červené západy slunce, a přitom popírat, že by tyto skutečnosti měly něco společného, snad kromě zavádějícího způsobu, jakým se o nich mluví. Slova jako „dům“, „růže“, „západ slunce“ jsou pravdivá o

různých jednotlivých entitách, které mají tu vlastnost, že jsou domem, růží nebo západem slunce, a slovo „červený“, respektive „červený objekt“, je pravdivé o každé a libovolné jednotlivé entitě, která je červeným domem, červenou růží nebo červeným západem slunce; ale není navíc žádná entita, ať už individuální nebo nějaká jiná, kterou by slovo „červený“ pojmenovávalo, natož aby byly entity pojmenovávány slovy „domovitost“, „růžovatosť“ nebo „slunce-zapadání“. To, že domy, růže a západy slunce mohou být všechny červené, lze totiž brát jako základní a dále nepřevoditelný fakt, a pak je zřejmé, že McX, co do skutečné vysvětlovací síly, nemá oproti nám žádnou výhodu navzdory všem těm okultním entitám, jejichž jsoucnost postuluje takovými jmény jako „červenost“.

Jeden prostředek, po němž by McX zcela samozřejmě sáhl, aby nás přiměl přijmout ontologii univerzálií, byl tedy zneškodněn ještě dříve, než jsme k otázce univerzálií vůbec dospěli. McX už nemůže tvrdit, že predikáty jako „červený“, resp. „je-červený“, které všichni zcela samozřejmě používáme, musí být všechny používány jako jména jednotlivých obecných entit, protože jinak by to nebyly smysluplné výrazy. Jasně jsme totiž viděli, že být jménem něčeho je mnohem specifitější rys výrazu než vlastnost mít význam. McX nás nyní nemůže přinutit dokonce ani k tomu, – přinejmenším ne *tímto* argumentem, – abychom postulovali vlastnost pegasování jen proto, že jsme přijali predikát „pegasovat“.

Nicméně McX se uchýlil k odlišnému triku:

„Dobrá“, říká, „přistupme na toto rozlišení mezi významem a pojmenováním, s nímž toho tolik naděláte. Připusťme dokonce i to, že výrazy „je-červený“ či „pegasuje“ a jim podobné nejsou jmény vlastností. Přesto přese všechno však uznáváte, že tyto výrazy mají význam. Jenže právě tyto *významy*, ať už jsou či nejsou *pojmenovávány*, jsou oněmi univerzáliemi, a troufám si tvrdit, že přinejmenším některé z nich nakonec budou tím druhem věcí, jimž říkám vlastnosti, nebo přinejmenším něčím na ten způsob.“

Na McXe je to skutečně pronikavá řeč; a já vím jen o jediné možné cestě, jak se s ní vypořádat, totiž odmítnout významy. Kupodivu necítím žádné zábrany k tomu, abych odmítl významy jakožto samostatně existující entity, protože tím vůbec nemusím popírat, že

slova a tvrzení jsou smysluplná. McX a já se totiž můžeme do písmene shodnout v našich klasifikacích jazykových výrazů na smysluplné a nesmysluplné navzdory tomu, že McX konstruuje smysluplnost jako skutečnost, že k jazykovému výrazu *přináleží* (v jistém zvláštním významu „náležení“) nějaká abstraktní entita, kterou nazývá význam, zatímco já ne. Mně naopak zůstává svoboda zastávat názor, že skutečnost, že dané užití jazykového výrazu je smysluplné (respektive *signifikantní*),¹⁰¹ což je vyjádření, jemuž dávám přednost, protože nevzbuzuje představu významů jakožto samostatně existujících entit), je základní a dále nevysvětlitelná, neredukovatelná faktická záležitost; tj. mohu se pokusit analyzovat užívání jazykového výrazu na základě toho, co lidé konkrétně dělají v případě tohoto užití a při jiných podobných užitích tohoto výrazu.

Užitečné způsoby mluvení o významech nebo alespoň zdánlivého mluvení o významech se omezují na dva: zda jazykový výraz *má* význam, což je signifikance, a na *stejnost* významů, tj. synonymii. To, čemu říkáme *udání* významu konkrétního užití nějakého jazykového výrazu pak není nic jiného než použití synonyma, které obvykle znamená totéž, ale je jasnější, než původní vyjádření. Pohoršují-li nás významy jako takové, můžeme mluvit přímo jen o konkrétních užitích daných jazykových výrazů jakožto signifikantních či nesignifikantních, a stejně tak o užitích, která jsou navzájem synonymní nebo naopak heteronymní. Problémy spojené s vysvětlením adjektiv „signifikantní“ a „synonymní“, má-li toto vysvětlení mít alespoň jistý stupeň jasnosti a rigoróznosti – a má-li se, pokud možno, odkazovat na chování – jsou stejnou měrou obtížné jako důležité.¹⁰² Nicméně explanační hodnota oněch zvláštních a neredukovatelných zprostředkujících entit zvaných významy je beze sporu čistě iluzorní.

Až dosud jsem ukazoval, že singulární termíny můžeme ve větách signifikantně používat, aniž bychom museli předpokládat, že

jsou nějaké entity, jejichž pojmenovávání je účelem těchto termínů. Dále jsem předvedl, že můžeme používat obecné termíny, například predikáty, aniž bychom je považovali za jména abstraktních entit. Poté jsem zdůvodnil, že můžeme užití jazykových výrazů (promluvy) považovat za signifikantní či nesignifikantní, a vzájemně synonymní či heteronymní, aniž bychom museli uvažovat říši entit nazývaných významy. V tomto bodě se McX začíná divit, zda je vůbec nějaká hranice naší ontologické imunity. Což nás *nic* z toho, co můžeme říci, nezavazuje k předpokladu, že jsou nějaké obecniny nebo jiné entity, byť by nám nebyly po chuti?

V podstatě jsem na tuto otázku již odpověděl záporně, když jsem hovořil o vázaných neboli kvantifikovaných proměnných ve spojitosti s Russellovou teorií deskripce. Můžeme vždycky snadno přijmout a dostát našim ontologickým závazkům, když řekneme, že *je něco* (vázaná proměnná), co mají společně červené domy a červené západy slunce; nebo že *je něco*, co je prvočíslem větším než milion. Ale toto je v podstatě *jediný* způsob, jak můžeme sami sobě uložit nějaký ontologický závazek: a sice použitím vázaných proměnných. Používání domnělých jmen¹⁰³ není žádným kritériem ontologického závazku, protože můžeme kdykoli a v mžiku odmítnout, že by pojmenování nutně jmenovalo nějakou entitu, pokud prostřednictvím vázaných proměnných explicitně nezavedeme předpoklad, že ve skutečnosti je taková entita, která odpovídá tomuto výrazu. V podstatě jsou jména v ontologické problematice vesměs nepodstatná, protože, jak jsem již ukázal v souvislosti s „Pegasem“ a „pegasováním“, mohou být převedena na deskripce; a Russell zase ukázal, jak mohou být deskripce eliminovány. Cokoli je řečeno pomocí jmen, lze vyjádřit i v jazyce, který byl jmen úplně zbaven. Uznat něco za entitu tedy zkrátka a jednoduše znamená uznat to za konkrétní hodnotu proměnné.¹⁰⁴ V termínech tradičních gramatických kategorií to zhruba znamená, že být je totéž jako nacházet se

¹⁰¹ [Quine odmítá existenci významů jakožto objektivních abstraktních entit. Plyne to z jeho behaviorismu a tedy z přesvědčení, že jediným kritériem dorozumění je úspěšná komunikace. Jazykové výrazy tedy žádný význam nemají, pouze jejich použití může být buď smysluplné, něco znamenající – *significant* – vyvolá-li žádanou reakci; anebo nesmysluplné, nic neznamenající – *insignificant* – je-li adresát sdělení zmaten a neví, co dělat, popřípadě zarcaguje-li jinak, než se očekávalo.]

¹⁰² Podrobněji viz eseje „Two Dogmas of Empiricism“ [„Dvě dogmata empirismu“, tento svazek] a „The Problem of Meaning in Linguistics“, in: Quine, *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 20–46 a 47–65.

¹⁰³ [Tj. výrazů, které vypadají, chovají se jako vlastní jména, ale přitom žádnou konkrétní entitu ve skutečnosti neoznačují.]

¹⁰⁴ [Být znamená být hodnotou (vázané) proměnné. (*To be is to be a value of a (bound) variable*). Do tohoto motta bývá poměrně často zhušťován obsah tohoto článku. Jedná se o historicky jednu z prvních kontroverzních Quinových tezí. Lze říci, že je tím krokem, kterým Quine překročil hranice matematiky a logiky, na jejichž poli se až do té doby pohyboval. Zároveň se jedná o první krok jeho pozoruhodně konzistentní cesty na poli filosofie, která vedla přes ontologickou relativitu až k tezí o neurčitosti překladu a nevymezitelnosti reference.]

v oboru reference nějakého zájmena. Zájmena jsou základním zprostředkovatelem reference; podstatná jména by tedy měla být spíše nazývána jako za-zájmena. Kvantifikátorové proměnné jako „něco“, „nic“, „cokoliv“ probíhají přes celou naši ontologii, ať už je jakákoliv, jakožto svým oborem hodnot; a my jsme přesvědčeni o konkrétním ontologickém předpokladu tehdy a jen tehdy, jestliže by tento domněle předpokládaný objekt mohl být považován za jednu z entit spadajících do oboru hodnot našich proměnných, a mohl tak způsobit, aby jedno z našich tvrzení se stalo pravdivým.

Můžeme totiž, například, říci, že někteří psi jsou bílí, aniž bychom kvůli tomu museli uznávat psovitost či bělost jako samostatné entity. Tvrzení „Někteří psi jsou bílí“ říká, že některé věci jsou psy a jsou bílé; a k tomu, aby toto tvrzení bylo pravdivé, musí mezi věcmi, které jsou oborem vázané proměnné „někteří“, být také nějakí bílí psi ale nikoliv nutně bělost nebo psovitost. Na druhé straně, říkáme-li například, že některé zoologické druhy jsou kříženci, zavazujeme tak sami sebe uzнат za entity, ať už jakkoliv abstraktní, zoologické druhy jako takové. A tento závazek zůstává v platnosti přinejmenším do té doby, než objevíme nějaký jiný způsob parafráze tohoto tvrzení, čímž se ukáže, že zdánlivá reference k živočišným druhům prostřednictvím vázaných proměnných je postradatelný způsob řeči.¹⁰⁵

Klasická matematika, jak jasně ilustruje příklad s prvočíslem větším než milion, vězí až po krk v závazcích vůči ontologii abstraktních entit. Tak se stalo, že významný středověký spor o univerzálie byl znovuvzkříšen být v nové podobě v moderní filosofii matematiky. Nicméně celé toto téma je dnes jasnější než dříve, protože nyní máme k dispozici explicitnější zásady, podle kterých se rozhoduje, k jaké ontologii je daná teorie nebo forma diskursu zavázána: teorie se zavazuje uznávat za jsoucí pouze a jen ty entity, ke kterým musí být vázané proměnné této teorie schopné referovat, aby jednotlivá tvrzení dané teorie byla pravdivá.

Protože ve filosofické tradici tyto zásady týkající se ontologických předpokladů nevystupovaly tak zřetelně najevo, neuvědomovali si moderní filosofující matematikové v plném rozsahu, že vlastně probírají starý problém univerzálií, jen v novém, zřetelnějším hávu. Nicméně zásadní rozpory mezi pojetími základů

matematiky v moderní době nakonec končí přesně v tom bodě, kde je třeba rozhodnout, k jakým entitám má být vázaným proměnným dovoleno referovat.

Tři základní středověká stanoviska ve sporu o univerzálie jsou historiky označována jako *realismus*, *konceptualismus* a *nominalismus*. V podstatě stejné tři základní doktríny se objevily znovu i ve filosofii matematiky dvacátého století, jen pod novými označeními *logicismus*, *intuicionismus* a *formalismus*.

Realismus, jak bylo toto slovo užíváno v souvislosti se středověkým sporem o univerzálie, je platonická doktrína, že univerzálie nebo abstraktní entity mají bytí nezávislé na lidské mysli; mysl je může odhalovat či objevovat, ale nikoliv vytvářet. *Logicismus* reprezentovaný Fregem, Russellem, Whiteheadem, Churchem a Carnapem dovolil, aby vázané proměnné byly užívány tak, aby referovaly k abstraktním entitám bez rozdílu, ať už známým či neznámým, ke specifikovaným stejně jako k blíže neurčeným.

Konceptualismus zastává názor, že univerzálie sice jsou, jedná se však o výtvořiny lidské mysli. *Intuicionismus* zastáváný v různých obdobích moderní doby Poincarém, Brouwerem, Wylem a jinými také dovoluje vázaným proměnným, aby referovaly k abstraktním entitám, nicméně pouze tehdy, jsme-li schopni tyto entity jednotlivě ukuchtit z předem určených ingrediencí. Jak to shrnul Fraenkel, logicismus tvrdí, že třídy jsou objevovány, zatímco intuicionismus má za to, že jsou vynalézány – což je přesným vystižením starého sporu mezi realismem a konceptualismem. Tento rozpor není žádným zápolením o slovíčka; naopak představuje zásadní rozdíl v tom, k jakému rozsahu klasické matematiky, konečnému či nekonečnému, je člověk ochoten se upsat. Zastánci logicismu neboli realismu mohou na základě svých předpokladů vytvořit Cantorovu vzestupnou hierarchii různých řádů nekonečen; intuicionisté jsou naproti tomu nuceni skončit u prvního řádu nekonečna, a přímým bytí ne bezprostředním důsledkem tohoto omezení je nutnost vzdát se i některých klasických zákonů týkajících se reálných čísel.¹⁰⁶ Koneckonců, moderní kontroverze mezi logicismem a intuicionismem povstala právě z odlišného pojmání nekonečna.

Formalismus, spjatý s Hilbertovým jménem, přizvukuje intuicionismu v jeho nářku nad logicismem s jeho nerozvázným

¹⁰⁵ Více k tomuto tématu v eseji „Logic and the Reification of Universals“, cit.d.

¹⁰⁶ Viz „Logic and the Reification of Universals“, cit.d., s. 125 nn.

poskytováním azylu obecninám. Nicméně formalismus neshledává ani intuicionismus uspokojivým řešením. K tomu mohlo dojít na základě jednoho ze dvou protichůdných důvodů. Formalista, stejně jako zastánce logicismu, se mohl vzbouřit proti mrzačení klasické matematiky; nebo mohl, stejně jako *nominalisté* ze starých časů, protestovat proti zavádění abstraktních entit jako takových, a to dokonce i v umírněné podobě entit vytvořených v lidské mysli. Celkový výsledek je však stejný: formalisté považují klasickou matematiku za hru s řetězcí bezobsažných symbolů. Tato hra s notací však může ještě stále být užitečná – jistou užitečnost již koneckonců prokázala jakožto pomůcka fyziků a inženýrů. Nicméně užitečnost ještě nemusí znamenat signifikanci, ať už v jakémkoli doslovném lingvistickém smyslu slova signifikance. Stejně tak nemusí signifikanci implikovat ani výjimečná úspěšnost matematiků ať už ve sprádání teorémů či v nacházení objektivních důvodů k souhlasu s výsledky jiných matematiků. Neboť důvod této shody mezi matematikou nelze spatřovat v ničem jiném než zcela prozaicky právě v těch pravidlech, jimiž se řídí jejich zacházení s matematickými zápisy – a tato syntaktická pravidla nejsou o nic obsažnější a srozumitelnější než vlastní zápisy.¹⁰⁷

Ukázal jsem, že volba ontologie a její přijetí má jisté důsledky – konkrétně jsem to pak ukázal v souvislosti s matematikou, i když to byl jen jeden příklad. Nyní ale, jak rozhodnout mezi soupeřícími ontologiemi? Na tuto otázku přirozeně nelze odpovědět sémantickou formulou: „Být znamená být hodnotou proměnné“; tato formule totiž funguje obráceným způsobem, tj. k ověření, zda dané pozorování či teorie vyhovuje předchozím ontologickým zásadám. V souvislosti s ontologií přihlížíme k vázaným proměnným nikoliv proto, abychom se dozvěděli, co skutečně je, nýbrž proto, abychom zjistili, co daný výrok či teorie, ať už naše či někoho jiného, říká, že je; a tento problém se týká výhradně jazyka. Co však skutečně je, to už je zcela odlišná otázka.

¹⁰⁷ Viz Nelson Goodman, W. V. O. Quine, 'Steps toward a Constructive Nominalism', *Journal of Symbolic Logic* 12 (1947), s. 105–122. K diskusím k tomuto obecnému tématu posledních dvou stránek viz Paul Bernays, 'Sur le platonisme dans les mathématiques', *L'Enseignement mathématique* 64 (1935–36), s. 52–69. A. A. Fraenkel, 'Sur la notion d'existence dans les mathématiques', *L'Enseignement mathématique* 34 (1935–36), s. 18–32.

Jsou nicméně dobré důvody pro to, proč se debatě o tom, co je, věnovat na úrovni sémantiky. Jedním z nich je snaha vyhnout se problému, který byl nastíněn na začátku tohoto eseje: jedná se o onu nepříjemnou situaci, kdy já nemám možnost zformulovat své stanovisko, že jsou nějaké věci, které McX uznává za jsoucí a já nikoliv. Pokud se totiž držím své ontologie, která protirečí ontologii McXe, nemohu připustit, aby mé vázané proměnné referovaly k entitám, které patří do McXovy ontologie, ne však do mé. Nicméně povahu našich neshod mohu zcela konzistentně popsat tak, že vymezím třídu těch tvrzení, která McX uznává za pravdivé. Za předpokladu, že moje ontologie připouští jako entity i jazykové výrazy, nebo přinejmenším jejich konkrétní zápisy a užití, pak mohu bez problémů hovořit o McXových větech.

Jiným důvodem, proč by se v této debatě mělo přejít do sémantické roviny, je to, že v ní lze najít společnou půdu pro argumentaci. Nesouhlas v ontologiích totiž ukazuje na základní rozdíly v pojmových schématech; přesto McX i já, navzdory těmto zásadním rozporům, zjišťujeme, že se naše pojmová schémata uspokojivě shodují ve středních a vyšších úrovních hierarchie, takže se můžeme úspěšně bavit o takových tématech, jako je politika, počasí, a zejména jazyk. Tedy pokud lze naše zásadní rozpory v ontologii převést či přeložit do vyšší roviny sémantických rozporů ohledně významu slov a toho, co s nimi dělat, lze tím zabránit tomu, aby se z celého sporu stalo jedno velké *petitio principii*.

Na tom, že by se rozdíly v ontologiích měly převádět na rozdíly mezi jazyky, není nic divného. Tento fakt by nás nicméně neměl svádět k závěru, že to, co je, závisí na slovech. Nicméně převoditelnost těchto problémů na pole sémantiky vůbec neznamená, že se jedná o problém jazykový. Vidět Neapol znamená být nositelem jména, které po připojení „vidí Neapol“ vytvoří pravdivou větu; přesto na vidění Neapole není zhora nic jazykového.

Domnívám se, že přijetí nějaké ontologie se v podstatě podobá přijetí nějaké vědecké teorie, dejme tomu třeba systému fyziky: přijímáme, tedy natolik nakolik jsme rozumní, to nejjednodušší pojmové schéma, do něhož lze zahrnout a uspořádat nespořádané části naší nezpracované zkušenosti. Naše ontologie je jednoznačně určena v tom okamžiku, kdy jsme se rozhodli pro nějaké všeobjímající pojmové schéma, které zahrnuje vědu v nejširším smyslu; a úvahy, které určují rozumné a přijatelné konstruování

kterékoliv části tohoto pojmového schématu, například biologické nebo fyzikální části, se co do svého druhu nijak neliší od úvah, které určují rozumnost a přijatelnost konstrukce tohoto celého pojmového schématu jakožto celku. To, že přijetí nějaké ontologie je záležitostí jazyka, lze říci přesně jen v tom rozsahu, v jakém to můžeme říci i o přijetí nějakého systému vědecké teorie, a o nic více.

Nicméně jednoduchost, jakožto základní princip konstrukce pojmových schémat, není jasnou a jednoznačnou idejí. Na jejím základě můžeme vytvořit zdvojené, ba i vícenásobné standardy. Představme si například, že jsme sestavili maximálně úspornou množinu pojmů vhodnou k podrobnému a jednoznačnému zachycení bezprostřední zkušenosti. Entity spadající do tohoto rámce – hodnoty vázaných proměnných – jsou, dejme tomu, jednotlivé subjektivní události pociťování či reflexe. Bezpochyby však i nadále můžeme fyzikalistické pojmové schéma, které se snaží mluvit o vnějších objektech, považovat za mnohem výhodnější, a to proto, že zjednodušuje naše celkové pojmové schéma i výsledná tvrzení. Sjednotíme-li totiž roztržštěné smyslové vjemy a budeme-li s nimi zacházet jako s percepce příslušejícími jednomu objektu, zjednodušíme tím složitost proudu smyslové zkušenosti do pojmové zvládnutelné jednoduchosti. Pravidlo jednoduchosti je skutečně vůdčí maximou řídící přiřazování smyslových dat objektům: asociujeme dřívější a pozdější smyslový vjem kulatosti s jednou a toutéž tzv. mincí, anebo se dvěma různými mincemi, abychom tak vyhověli požadavku maximální jednoduchosti našeho celkového obrazu světa.

Zde vstupují do hry dvě pojmová schémata ucházející se o naši přízeň: fenomenalistické a fyzikalistické. Kterému z nich dát přednost? Každé z nich má své výhody; každé se vyznačuje svou vlastní jednoduchostí. Jsem přesvědčen, že každý z nich si zaslouží být i nadále rozvíjen. A oba mohou být vskutku pokládány za základní, přestože každý v jiném smyslu: jeden je totiž primární epistemologicky, ten druhý fyzikálně.

Fyzikalistické pojmové schéma zjednodušuje náš výklad zkušenosti díky způsobu, jímž spojuje myriády samostatných, roztroušených smyslových vjemů s jednotlivinami zvanými objekty; přesto však není pravděpodobné, že by bylo možné každou větu o fyzikálních objektech, byť jakkoliv křivolace a složitě, skutečně přeložit do fenomenalistického jazyka. Fyzikální objekty jsou totiž

postulované entity, které završují a zjednodušují naše zacházení s proudem zkušenosti podobně, jako zavedení iracionálních čísel zjednodušuje zákony aritmetiky. Z hlediska pojmového schématu elementární aritmetiky racionálních čísel samotných má širší aritmetika racionálních a iracionálních čísel status jakéhosi příhodného mýtu, který je jednodušší než doslovná pravda (totiž aritmetika racionálních čísel), a přitom obsahuje tuto doslovnou pravdu jako svou integrální, byť porůznu rozptýlenou část. Podobně je pojmové schéma fyzikálních objektů, uvažujeme-li ho z fenomenalistického hlediska, stejně výhodným a pohodlným mýtem, který je jednodušší než doslovná pravda a přitom tuto doslovnou pravdu obsahuje jako svou nedílnou, porůznu rozptýlenou část.¹¹

A jak je tomu pro změnu s třídami nebo vlastnostmi fyzikálních objektů? Platonistická ontologie tohoto typu je z hlediska přísně fyzikalistického pojmového schématu stejně příhodným mýtem, jakým je samotné fyzikalistické pojmové schéma pro schéma fenomenalistické. Tento vyšší mýtus je dobrý a užitečný, pokud zjednodušuje naše zacházení s fyzikou. Jelikož matematika je integrovanou částí tohoto vyššího mýtu, užitečnost tohoto mýtu pro fyziku je více než zřejmá. Tím, že o něm přesto mluvím pouze jako o mýtu, přizvukuji té filosofii matematiky, o níž jsem se dříve zmiňoval jako o formalismu. Nicméně stejně tak i příklon k formalismu může být oprávněně přijat do fyzikalistického pojmového schématu, a to estétem milujícím jednoduchost stejně jako fenomenalistou.

Analogie mezi mýtem matematiky a mýtem fyziky je překvapivě blízká i v některých dalších a možná neočekávaných aspektech. Vezměme například krizi v základech matematiky, která vznikla na počátku 20. století díky objevu Russellova paradoxu a dalších antinomií v teorii množin. Tyto rozpory se překonávaly nebo spíše obcházel i protiintuitivními *ad hoc* prostředky,¹² naše vytváření matematických mýtů se tak stalo vědomým a všem zřejmým. Ale co fyzika? Svého času vznikly antinomie mezi vlnovou a korpuskulární teorií světla; obávám se, že důvod, proč se tyto rozpory nestaly fyzice tak osudnými jako se stal Russellův

¹¹ Za aritmetickou analogii vděčíme Philippu Frankovi, *Modern Science and its Philosophy* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1949), s. 108 n.

¹² Viz Quine, „Logic and the Reification of Universals“, cit.d., s. 122 nn., a též, „New Foundations for Mathematical Logic“, cit.d., s. 90 a 96.

paradox pro matematiku, je ten, že fyzika není tak důsledná jako matematika. A ještě jedna paralela: druhá velká krize v základech moderní matematiky – vyvolaná v roce 1931 Gödelovým důkazem, že se musíme spokojit s existencí nerozhodnutelných tvrzení v aritmetice – má ve fyzice svůj protějšek v Heisenbergově principu neurčitosti.

Na předchozích stránkách jsem se nejprve pokusil ukázat, že některé běžné argumenty ve prospěch určitých ontologií jsou klamné. Poté jsem předložil explicitní zásady, na jejichž základě by se mělo rozhodovat, jaké ontologické závazky si daná teorie skutečně klade. Ale otázka, jakou ontologii bychom měli skutečně přijmout, zůstává otevřena, a jedinou radou, kterou mohu dát, je tolerance a podnikavý, experimentující duch. Snažme se všemi dostupnými prostředky nahlédnout, kolik z fyzikalistického pojmového schématu může být převedeno do schématu fenomenalistického; a při tom se stejnou samozřejmostí vyžadujeme prozkoumání toho, nakolik fyzika *jako celek* je a může být základní a neredukovatelná. Podívejme se, jak anebo do jaké míry se můžeme zabývat přírodní vědou nezávisle na platonistické matematice; ale obraťme se také k matematice samotné a ponořme se do jejích platonistických základů.

Z výše uvedených pojmových schémat, které se nejlépe hodí pro rozličné účely, si jeden – a sice ten fenomenalistický – činí nárok na epistemologickou prioritu. Nahlíženo zevnitř fenomenalistického pojmového schématu je ontologie fyzikálních a matematických objektů mýtem. Status tohoto mýtu je nicméně relativní; relativní v tomto případě znamená relativní vzhledem k epistemologickému úhlu pohledu. A tento úhel pohledu je zase jen jeden mezi mnoha různými, neboť odpovídá jen jednomu z mnoha různých zájmů a účelů.

Přeložila Ludmila Dostálová

Věci a jejich role v teoriích*

Řeč o věcech okolo nás, samotný náš pojem věcí, není nic jiného než pojmový aparát, který nám pomáhá předvídat a kontrolovat podněty našich smyslových receptorů ve světle podnětů dřívějších. Tyto podněty jsou počátkem i koncem toho, co je nám dáno k dispozici.

I to, co jsem právě řekl, je tvrzení o vnějších věcech, a sice tvrzení o lidech a jejich nervových zakončeních. Tedy to, co říkám, se konkrétně vztahuje také na to, co říkám, a není to míněno skepticky. Ničím si nejsme více jisti než věcmi okolo nás – tedy alespoň některými z nich – ostatními lidmi, holemi, kameny. Přesto zůstává faktem – faktem vědy samotné – že věda je námi vytvořený pojmový most, který spojuje smyslové stimulace s jinými smyslovými stimulacemi; žádné mimosmyslové vnímání není.

Nejprve bych se rád zaměřil na to, jakým způsobem toto propojování funguje. Co to vlastně znamená připustit existenci vnějších objektů? A jak tomu je s objekty abstraktního druhu, třeba s čísly? Jak nám objekty obou druhů pomáhají vytvářet systematická propojení mezi smyslovými stimulacemi?

* Toto je upravená a rozšířená verze eseje „What Is It All About“ poprvé publikované díky United Chapters of Phi Beta Kappa v zimě 1980/81 v časopise *The American Scholar*. Tato esej byla přepisem Gail Caldwell Stine Memorial Lecture, kterou jsem přednesl v dubnu 1980 na Mount Holyoke College, ale krátce poté i Oaklandské Univerzity v Michiganu, Uppsalské Univerzity ve Švédsku a na Univerzitě Islandu. Obsah je zvětší částí převzat ze dvou z mých čtyř kantovských přednášek (Stanfordská univerzita, únor 1980) a vznikl rozvinutím přednášek, které jsem o rok dříve pod názvy „How and Why to Reify“ či „Les étapes de la réification“ přednesl na univerzitách v Tallahassee, Ann Arbor, Berkeley, Los Angeles, Madisonu, Louvain-la-Neuve, Aix-en-Provence a Collège de France.

Současná verze zahrnuje podstatné části ze tří jiných publikací: „Whither physical objects?“ (in: *Boston Studies in the Philosophy of Science* 39 (1976), s. 497–504), „Facts of the Matter“ (R. Shahan (ed.), *American Philosophy from Edwards to Quine* (Norman: University of Oklahoma Press, 1977)), a „The Variable and its Place in Reference“ (Z. van Straaten (ed.), *Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson* (Oxford: Oxford University Press, 1980)). Některé postřehy jsou pak převzaty z mých odpovědí kritikům, které budou otištěny ve třech periodikách: *Sintaxis* (Montevideo), *Southwestern Journal of Philosophy* a *Midwest Studies in Philosophy*.

Přeloženo s podporou grantu GA ČR č. 401/03/H047

Připuštění existence vnějších objektů je mentální akt a mentální akty, jak je obecně známo, lze jen obtížně zachytit – a tento konkrétně více než většinu ostatních. Myšlenkové procesy sotva dokážeme vysledovat, pokud k nim nepřidáme žádná slova. Proto, chceme-li najít něco objektivního, do čeho bychom se mohli zakousnout, musíme se zaměřit právě na slova. Tak jako tak, myšlení je z větší části slovy provázeno, a myšlenky můžeme specifikovat pouze v těch případech, kdy jsou slovy vyjádřeny.

Obrátíme-li tedy naši pozornost ke slovům, pak se to, co bylo otázkou uznání existence objektů, stává otázkou *reference* slov k objektům. Ptát se, v čem *uznání existence* objektů spočívá, znamená ptát se, v čem spočívá *referování* k nim.

Referujeme prostřednictvím užívání slov, a ta jsme si osvojili skrze více či méně křivolaké spojování se stimulacemi našich smyslových receptorů. Tato asociace je přímá v případě, kdy jsme se dané slovo naučili ostenzí. Takto se dítě naučí používat slovo „mléko“ nebo v případě dotazu tomuto slovu přitakat, jestliže se mléko v dané situaci nepopíratelně vyskytuje; a samozřejmě také toto slovo používat k tomu, aby si přítomnost mléka vynutilo.

V takovémto případě je celý psychologický mechanismus poměrně jasný a jednoduchý. Jedná se o podmíněnou reakci. Nazývat toto objektivní referencí je ale předčasné. Jestliže si výraz „mléko“ osvojujeme tímto způsobem, tj. přímým spojením s příslušnými stimulacemi, pak je to v principu ten samý způsob, jako když si přímým spojením s příslušnými stimulacemi osvojujeme větu „Fouká“, „Studí“ nebo „Prší“. Není to nic než ontologická rafinovanost nás dospělých, když uznáváme slovo „mléko“ za referující k objektu, k substanti,¹⁰⁸ zatímco v případě výrazů „Fouká“, „Studí“ nebo „Prší“ máme větší zábrany určit objekt, k němuž by referovaly. Chceme-li tedy dojít k uspokojivé analýze toho, co máme považovat za objektivní referenci, měli bychom se dříve či později zaměřit právě na tento kontrast; a nejedná se o kontrast, který by se objevoval v počáteční fázi ostenzivního učení. Na slovo „mléko“, je-li použito v případě rozpoznání nebo při odpovědi na otázku, by se totiž v první řadě mělo pohlížet jako na

¹⁰⁸ [Pojem substance Quine rozhodně nepoužívá v aristotelském ani středověkém smyslu, tj. pro podstatu, natožpak ve Spinozově pojetí principu všeho jsoucího. Termín substance užívá v čistě materiálním významu jakožto označení druhu materiálu.]

větu rovnocennou větám „Fouká“, „Studí“ apod.; použít to slovo tímto způsobem je totiž jakoby říci „Mlékuje“. Jedná se o jednoslovnou větu. Všechny uvedené příklady jsou *příležitostné* věty,¹⁰⁹ pravdivé při některých příležitostech jejich použití a nepravdivé při jiných. Při odpovídajících stimulacích jsme nuceni s nimi souhlasit. Až dosud nebylo vůbec třeba podsouvat jim jakoukoliv referenci k objektům.

Pohlížet v sémantice na věty jako na něco primárního a na jména a ostatní slova pak jako na co do svého významu závisející na větách se ukázalo být velice plodnou idejí, která má pravděpodobně svůj původ v Benthamově teorii fikcí.¹¹⁰ Bentham si všiml toho, že význam kteréhokoli termínu lze naprosto adekvátně vysvětlit tak, že ukážeme, jak lze parafrázovat v již srozumitelném jazyce každý kontext, ve kterém ten termín hodláme používat. Přijetím tohoto stanoviska se odhaluje pravá podstata analýzy pojmů a explikace termínů. Věty se stávají prvotní studnicí významu a slova jsou chápána jako něco, co čerpá svůj význam z používání ve větách.

Uznání primárnosti vět nejen popohnalo kupředu filosofické analýzy, ale zároveň nám poskytlo i lepší obraz toho, jak se ve skutečnosti učíme jazyku. Nejprve se naučíme krátké věty, od nich postoupíme k významu různých slov díky jejich užití v těchto větách a posléze na tomto základě pochopíme i delší věty, ve kterých se ta samá slova znovu objevují. Stejně tak bychom i v případě přechodu od stimulací smyslových senzorů k objektivní referenci měli vidět počátek v pouhém podmiňování jednoduchých příležitostných vět jednotlivými stimuly, na které pak navazují další stupně přesvědčivěji identifikovatelné s objektivní referencí. Stále však ještě musíme promyslet, co by mohlo být charakteristickými rysy těchto dalších stupňů.

Jakmile je slovo „mléko“ považováno jednoduše za příležitostnou větu stejného druhu jako „Prší“, nic se nepřidá, řekne-li se, že se jedná o jméno něčeho. V podstatě se tím neříká vůbec nic. Podobně to platí i pro slova „cukr“, „voda“, „dřevo“. Ba dokonce to platí i pro výrazy jako „Fido“¹¹¹ a „Máma“. Zbytečně bychom prohlašovali, že existují nějaká designata těchto slov, jakési jejich

¹⁰⁹ [V originále *occasion sentences*.]

¹¹⁰ Viz esej „Five Milestones of Empiricism“, in: Quine, *Theories and Things* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981), s. 67–72.

¹¹¹ [Fido – běžné anglické jméno pro psa, asi jako náš Punt'a či Alik.]

protějšky, stíny, pro každé jeden: jakési přívěsky sloužící jako čestná designata výrazů, jejichž použití coby příležitostných vět zůstává i nadále stejné jako předtím.

Situace se ovšem změní v okamžiku, kdy na scénu vstoupí individuativní slova – slova jako „židle“ a „pes“.¹¹² Tyto se od předchozích příkladů liší komplexností znalostí, které je třeba zvládnout, máme-li se tato slova naučit používat. K osvojení si kteréhokoli z oněch předchozích slov stačilo získat schopnost, jak provádět pravdivostní test¹¹³ vzhledem k určitým bodům či místům mého okolí, a to jednoho po druhém. V případě Fida nebo mléka se tedy jedná čistě o otázku, zda a které z viditelných bodů se nacházejí na Fidovi či v mléce a které nikoli. Na druhé straně, ke zvládnutí slov „pes“ nebo „židle“ nestačí pouze rozhodnout o každém viditelném bodě, zda se nachází na psovi či na židli; musíme se také naučit, kde končí jeden pes či židle a kde začíná jiná.

V případě individuativních slov se tedy idea objektivní reference již nezdá být tak triviální a stává se čímsi zásadnějším. Slovo „pes“ je totiž užíváno k označení každé z mnoha věcí, totiž každého psa, a slovo „židle“ k označení každé židle. Už se nejedná o banální jednoznačnou duplikaci,¹¹⁴ o triviální zrcadlení se každého slova v nějakém objektu, který jsme si vybírali pro tento zvláštní případ. Židli a psů je co do počtu nepočítaně a většina z nich nemá svoje jméno. „Fido“ – Fido princip, jak to nazval Ryle, tu je překonán.¹¹⁵

Nicméně tento rozdíl mezi individuativními slovy a dřívějšími příklady není možné vystopovat, pokud nemáme k dispozici další prostředek: predikaci. Celý rozdíl totiž zřetelně vyvstane v okamžiku, kdy můžeme srovnat predikaci „Fido je pes“ s predikací

¹¹² [*Individuative words* – jedná se o jazykové výrazy, které vyjadřují obecné pojmy, ale jsou zároveň používány i k označování jednotlivých objektů spadajících pod příslušný obecný pojem. Naopak předchozí příklady (mléko, voda, ...) označovaly pouze určitý druh substance, ale nikdy žádnou konkrétní věc, nebo naopak označovaly pouze jednu jedinou věc (Fido, Máma, ...) a žádnou jinou.]

¹¹³ [Tj. jak vyhodnocovat pravdivost či nepravdivost tvrzení.]

¹¹⁴ [V originále *one-to-one duplication*.]

¹¹⁵ [Název „Princip „Fido“–Fido“, resp. „Fido“–Fido fallacy, zavedl Gilbert Ryle ve svých článcích „Meaning and Necessity“, *British Journal of Philosophy* 24 (1949), s. 69–76, a „Ordinary Language“, *Philosophical Review* 62 (1953), s. 167–186. Označuje jím koncepci, podle které se smysluplnost (význam) jazykových výrazů zakládá na vztahu mezi tímto výrazem a jím označovaným předmětem. V uvedených článcích tuto koncepci Ryle kritizuje v duchu Wittgensteinových jazykových her, kdy se význam výrazu zakládá především na pravidlech jeho použití v jazykové praxi.]

„Mléko je bílé“. Bělost mléka lze totiž zredukovat na prostý fakt, že kdykoli se ukazuje na mléko, ukazuje se na bílé. To, že Fido je pes, ale nelze převést na jednoduchý fakt, že kdykoli ukážeme na Fida, ukazujeme na psa; znamená to totiž víc, než jen toto. Kdykoli totiž ukazujeme na Fidovu hlavu, ukazujeme na psa, a přesto nelze říci, že by Fidova hlava byla psem.

Jen tímto subtilním způsobem odlišuje predikace individuativní výrazy od ostatních. Dokud nezačneme predikovat, neliší se taková slova jako „pes“ či „židle“ žádným význačným způsobem od výrazů „mléko“ či „Fido“; jedná se prostě jen o příležitostné věty, které zcela nestranně konstatují přítomnost mléka, Fida, psa či židle.

Může se tedy zdát, že reference povstala v okamžiku, kdy jsme začali predikovat individuativní termíny, jako například v tvrzení „Fido je pes“. Výraz „pes“ je potom označen za obecný termín,¹¹⁶ který označuje každého psa, a na základě tohoto, díky těžké predikaci („Fido je pes“), je výraz „Fido“ nakonec pokládán za singulární termín, který pojmenovává jednoho konkrétního psa. Na základě podobnosti vět „Mléko je bílé“ a „Fido je pes“ se zdá být jen přirozené považovat slovo „mléko“ za singulární termín cosi pojmenovávající – tentokrát však toto pojmenovávané cosi není těleso, nýbrž substance.

Ve svých knihách *Word and Object* a *Roots of Reference* jsem spekuloval o tom, jakým způsobem se učíme používat individuativní termíny, predikaci a různé další podstatné náležitosti našeho jazyka. Nebudu se tím tedy zde zabývat podrobněji, pouze připomenu, jaké jsou ty další podstatné náležitosti. Kromě singulární predikace jako ve větě „Mléko je bílé“ a „Fido je pes“, potřebujeme i plurální predikaci: „Psi jsou živočichové“. Dále vedle jednomístných obecných termínů jako „pes“ nebo „živočich“ potřebujeme navíc i dvoustupňové obecné termíny jako například „část z“, „tmavší než“, „větší než“ nebo „vedle“; a také pravděpodobně i třímístné a vícemístné. Samozřejmě, že potřebujeme tyto vícemístné termíny

¹¹⁶ [Termíny, tj. výrazy používané k označování objektů (reálných i abstraktních), se už tradičně dělí na obecné a singulární. Obecné termíny jsou ty, které je možné vypovídat o více než jen o jedné věci, zpravidla proto, že vyjadřují nějakou vlastnost společnou více objektům. Singulární termíny jsou naopak termíny označující vždy právě jednu a tu samou věc. Vedle vlastních jmen se jedná i o výrazy, kterým se v důsledku Russellovy teorie začalo říkat „určité deskripce“, tj. popisy, které jednoznačně identifikují právě jeden objekt.]

predikovat, přinejmenším singulárně: například „Máma je větší než Fido“, „Fido je tmavší než mléko“. A potřebujeme také pravdivostní funkce¹¹⁷ – „ne“, „a“, „nebo“ – s jejichž pomocí bychom mohli tvořit složené věty.

Dalším sedmimílovým krokem vpřed, stejně závažným jako byla predikace, je *vedlejší věta*. Je to totiž způsob, jak rozdělit to, co věta říká o nějakém objektu, a zabalit to do jednoho složeného obecného termínu. To, co věta

Mont Blanc je vyšší než Matterhorn, ale Matterhorn je strmější říká o Matterhornu, je zabaleno do vedlejší věty:

objekt, který není tak vysoký jako Mont Blanc, ale je strmější.

Predikace tohoto faktu o Matterhornu nás ve skutečnosti vrací k původní větě.

Gramatiku vedlejších vět lze tedy zjednodušit tak, že je přepíšeme do jiného tvaru pomocí fráze „takový, že ...“:

objekt x takový, že Mont Blanc je vyšší než x , ale x je strmější.

Tento zápis zachovává pořádek slov původní věty. Ono „ x “ je jen vztažným zájmenem zapsaným po matematickém způsobu. Použitím jiného písmene se můžeme vyvarovat nejednoznačnosti v případě vnoření jedné vedlejší věty do druhé.

V případě singulární predikace neplní vedlejší věta žádný účel, protože taková predikace by nás jen přivedla zpátky k větě v její původní podobě. Její použití se naopak vyplácí v případě predikace plurální. Bez vedlejších vět by byla plurální predikace ohrožena nedostatkem obecných termínů. Stále bychom sice mohli říkat takové věci jako že „Psi jsou živočichové“, nebo dokonce že „Malí psi jsou zábavní živočichové“, ale přesto jedině s přednostmi poskytovanými vedlejšími větami si můžeme dovolit usilovat o takové výšiny, jaké představuje například věta „Cokoli je zachráněno z vraku, náleží státu“. Vznikne totiž:

¹¹⁷ [Ve standardní extenzionální sémantice spočívá význam spojek pouze v tom, jakým způsobem ovlivňují výslednou pravdivostní hodnotu tvrzení, jehož části spojují. Jinými slovy, jedná se o funkce z množiny pravdivostních hodnot do množiny pravdivostních hodnot, které pravdivostním hodnotám částí složeného výroku přiřazují jeho výslednou pravdivostní hodnotu (tabulková metoda je názorným a nejjednodušším příkladem tohoto principu).]

Objekty x takové, že x je zachráněno z vraku, jsou objekty x takové, že náleží státu.

Obecně tedy platí, že kdykoli výrazy predikace tvaru „ Fx “ a „ Gx “ stojí na místě jakékoli věty, kterou můžeme o x zformulovat, pak vedlejší věta je tím, co otvírá možnost pro plurální predikaci:

Objekty x takové, že Fx , jsou objekty takové, že Gx .

Jakmile jsme takto vybaveni, můžeme beze zbytku začít využívat výhody, které nám nabízejí obecná a existenční kvantifikace. To je zvláště patrné, uvědomíme-li si, že výraz „ $\forall x Fx$ “ je ekvivalentní výrazu „ $\forall x$ (jestliže ne- Fx , pak Fx)“, a tedy je ekvivalentní i s:

Objekty x takové, že ne- Fx jsou objekty x takové, že Fx .¹¹⁸

Řekl jsem, že počátek reference lze vidět v predikování individuativních termínů. Nicméně, zdá se být přiměřenější chápat ji jako něco, co vznikalo postupně, stupeň po stupni. Již od úplného začátku se větám typu „Fido“ či „mléko“ – na rozdíl od vět typu „Prší“ – učíme tak, že je spojujeme s určitými výrazně nápadnými částmi okolního prostředí. Typicky bývá tato nápadnost zdůrazněna ukázkami. A již zde, ve výlučnosti této nápadnosti, spočívá pravděpodobně první krok k případnému pojmenování „Fido“ a „Mléko“. Případy predikování jako „Mléko je bílé“ pak tento dojem objektivní reference jen umocňují, jelikož zcela závisejí na shodě nápadností. Srovnajme predikaci „Mléko je bílé“ s predikací „Když padne večer, rozžehnou se lampy“. Slovo „když“ je zde spojkou srovnatelnou s pravdivostními funkcemi; připojujeme-li ji k příležitostným větám, získáváme trvalé¹¹⁹ spíše než příležitostné věty. Věta „Mléko je bílé“ může být podobně chápána jako trvalá

¹¹⁸ [Ekvivalence tvrzení „ $\forall x Fx$ “ s druhým, zdánlivě absurdním, je triviálním logickým cvičením:

Jestliže platí „ $\forall x Fx$ “, pak druhé tvrzení musí být také pravdivé, protože se jedná o implikaci, jejíž přední člen (ne- Fx) nemůže být v situaci, kdy všechna x jsou F , pravdivý, a tudíž je celá implikace pravdivá.

Naopak, není-li tvrzení „ $\forall x Fx$ “ pravdivé, pak existuje x takové, které není F , tedy takové x , které splňuje přední člen implikace a nesplňuje zadní, takže celá implikace (druhé tvrzení) je nepravdivé.

Obě tvrzení jsou tedy ekvivalentní: ve stejných situacích mají stejné pravdivostní hodnoty.]

¹¹⁹ [V originále *standing sentences*.]

věta složená z příležitostných vět „Mléko“ a „Bílá“, říká však více než „Když je přítomno mléko, je přítomna i bělost“; říká totiž: „Kde je přítomno mléko, tam je přítomna i bělost“. Tento dvojitý důraz na nějakou určitou část okolního prostředí je tím, v čem vidím další záblesk objektivní reference.

Predikace typu „Mléko je bílé“ přesto nenabízejí příliš důvodů pro připsání objektivní reference. Jak již bylo poznamenáno, můžeme i nadále pokračovat v používání zdánlivých jmen¹²⁰ jakožto příležitostných vět a objekty nechat plavat. Konečná a vyjmenovatelná ontologie není žádnou ontologií.

Predikování individuativních termínů, jako například ve větě „Fido je pes“, pak dále zvýrazňuje objektivní referenci, a to dvěma způsoby. Předně tu vystupuje zaměření na konkrétní část okolního prostředí, zřetelněji než v případě věty „Mléko je bílé“, neboť po Fidovi se nejen vyžaduje, aby byl obsažen v té nespojitě části světa, která je tvořena z psů; vyžaduje se i to, aby Fido zaujímal jeden z jejích samostatných ostrůvků. Výmluvnějším důvodem je pak již zmíněná skutečnost, že výraz „pes“ se vymyká „Fido“-Fido principu; psi jsou totiž převážně bezejmenní.

Nicméně i na této úrovni je referenční aparát a jeho ontologie velice vágní. Individuace se v jakémkoli význačnějším časovém intervalu stává mlhavou. Uvažme termín „pes“. Rozpoznáme kteréhokoli jednotlivého psa kdykoli se objeví, pokud na něm ovšem odhalíme nějaký význačný rys; i ta nemá tvář by to udělala stejně. Když se učíme správně používat příležitostnou větu „Fido“, opakovaně Fida poznáváme, stejně jako poznáváme další mléko a cukr, když se učíme správně používat věty „Mléko“ a „Cukr“. Dokonce i když výrazné rysy zcela chybí, jsme schopni správně zřetězit přítomné manifestace psovitosti jako stádia téhož psa – dokud ho nepustíme ze zřetele. Nicméně i kdybychom se dívali jakkoli dlouho, otázka identity nespecifikovaných psů prostě nepřichází do úvahy – tj. nepřichází do úvahy dokud setrváváme na nejzákladnější úrovni učení se jazyku. Taková otázka prostě nedává smysl do té doby, než si můžeme dovolit říkat obecné věci typu: jestliže se s *nějakým* psem stane to a to, pak se časem ten *samý* pes bude chovat tak a tak. Takováto všeobecná tvrzení o dlouhodobých kauzálních vazbách však lze zformulovat teprve s příchodem

¹²⁰ [V originále *purported names*.]

kvantifikace nebo jejího ekvivalentu, totiž vztažných vedlejších vět plurální predikace. Tak tedy závisí individuace – v časovém rozměru – na vedlejších vztažných větách; a teprve skrze úplnou individuaci povstává reference ve své úplnosti a pravé podstatě.

Máme-li k dispozici vedlejší věty vztažné, může objektivní reference nabrat plný vítr do plachet. Ve vedlejší vztažné větě jsou vodičem reference vztažná zájmena „jenž“, „které“ apod. a jejich další výskyty převlečená za „to“, „on“, „její“ atd. Sešikujeme-li je podle požadavků symbolické logiky, objeví se na místě těchto zájmen vázané proměnné kvantifikace. Tyto proměnné pak, jak říkáme, probíhají přes všechny objekty; dovolují, aby kterýkoli objekt byl jejich hodnotou. Připustit objekty určitého druhu tedy znamená uznat objekty tohoto druhu za přípustné hodnoty našich proměnných.

II

Které objekty tedy vlastně uznáváme za jsoucí? Zcela jistě tělesa. Nástupem reference byl příležitostným větám „Pes“ a „Živočich“ udělen statut obecných termínů denotujících tělesa – a příležitostným větám „Fido“ či „Máma“ statut singulárních termínů designujících tělesa.

Uvážíme-li sociální povahu ostenze, vysvitne, proč je tak přirozené, že některé příležitostné věty, jimž jsme se naučily ostenzí, existenci těles předznamenávají. Dítě se učí rozumět příležitostné větě od matky; oba přitom pozorují dění ze svých odlišných stanovisek, a vnímají tak do jisté míry něco různého. A matka se dané větě naučila ve svém dětství za podobně různících se okolností. Věta je tak odsouzena k mnohostrannosti, lze ji použít bez ohledu na úhel pohledu. A to je důvod, proč jsou aspekty těles navzdory vši viditelné rozmanitosti přirozeně zahrnovány pod jednu příležitostnou větu – vposledku pod jediné označení.

Již jsme viděli, jak z této reifikace těles zcela samozřejmě a v těsném závěsu vyplynula i reifikace mléka, dřeva a dalších substancí. Tělesa jsou pro nás vzorové objekty, nicméně analogie uhání dál milovými kroky; u substancí se nezastaví. Gramatická analogie mezi obecnými a singulárními termíny nás podněcuje k tomu, abychom zacházeli s obecným termínem tak, jako kdyby označoval nějaký jednotlivý objekt, a tím je připravena půda pro

postulování říše objektů, které by obecné termíny označovaly: říše vlastností, množin. A posléze nám díky zpodstatňování sloves a vedlejších vět pod rukama vybují nerozlišeně rozmanitá a velice nespořádaná ontologie.

Ontologie prostého člověka je nerozlišená a neuspořádaná ve dvou ohledech. Předně zahrnuje mnoho zdánlivých objektů, jež jsou definovány vágně a nepřiměřeně. Zároveň, což je ještě důležitější, je nejednoznačná co do svého rozsahu; nedokážeme ani obecně říci, které z těchto vágních věcí máme vůbec zařadit do něčí ontologie, tj. které z těchto věcí můžeme počítat k těm, které dotyčný uznává za jsoucí. Máme v tomto ohledu brát za závaznou gramatiku? Vyžaduje každé podstatné jméno obor denotovaných objektů? Jistěže ne; zpodstatňování sloves je často pouhou stylistickou variací. Jenže kudy pak vést demarkační čáru?

Tohle je špatná otázka; žádnou demarkační čáru není třeba vést. Ano, tělesa byla uznána za jsoucí; jsou to věci v tom nejvlastnějším smyslu slova. Kromě nich tu je celá posloupnost stále slabších a slabších analogií. Řada různých výrazů se začala postupně užívat způsobem více či méně obdobným způsobu, jakým používáme termíny pro tělesa, takže vznikl dojem, že *pari passu* více či méně postulujeme objekty, které by těmto termínům odpovídaly; snaha vyznačit v této klesající posloupnosti paralel ontologickou hranici by však k ničemu nevedla.

Nejde mi zde o to, že je každodenní jazyk¹²¹ ledabylý, i když ledabylý rozhodně je. Nezbyvá než se stouto stupňující se nerozlišeností smířit – smířit se s tím, že v každodenním jazyce prostě není implicitně obsažena žádná přesně vymežitelná ontologie. Představa hranice mezi jsoucím a nejsoucím je filosofickou představou, resp. představou speciálních věd v širším smyslu. Vědci a filosofové totiž hledají srozumitelný výklad světa, a sice takový, který se k referenci upíná ještě přímočařeji a úplněji než každodenní jazyk. Ontologické hloubání tedy nespočívá ve zpřesňování běžného myšlení a praxe; naopak, je to cosi, co je laické kultuře naprosto cizí, ačkoli to z ní vyrostlo.

Pokud si to však přejeme, můžeme takovou explicitní ontologickou hranici skutečně narýsovat. Můžeme sešikovat náš způsob zápisu tím, že připustíme pouze obecné a singulární termíny,

¹²¹ [V originále *ordinary language*.]

singulární a plurální predikaci, pravdivostní funkce a soukoli vedlejších vět vztazných; anebo můžeme namísto plurální predikace a vedlejších vztazných vět přistoupit na kvantifikaci, což je sice víc umělé, ale ekvivalentní. Nu a poté můžeme říci, že objekty, které uznáváme za jsoucí, jsou přesně ty objekty, které jsou hodnotami našich proměnných, nebo zájmen. Různé obraty běžného jazyka, které zdánlivě evokovaly nové druhy objektů, se po tomto sešikování rozplynou. Na jiných místech se však mohou objevit nové ontické závazky. Je tu prostor pro volbu, a kritériem, podle kterého si člověk volí, je jednoduchost jeho celkového výkladu světa.

Přirozeně, že je zapotřebí většího množství objektů, než pouze těles a substancí. Potřebujeme nejrůznější druhy částí či porcí substancí. Protože neexistuje přesně stanovitelná cílová čára, je jen přirozeným pokračováním tohoto běhu věcí, že nyní přibereme mezi jsoucí objekty i materiální obsah kterékoli části časo-prostoru, jakkoli je nepravidelná, nespojitá a heterogenní. V tom spočívá zobecnění primitivní a chybně definované kategorie těles na to, čemu říkáme fyzikální objekty.

Substance jako takové nyní zapadají do našeho příběhu jako fyzikální objekty. Mléko, dřevo či cukr jsou nespojitě čtyřrozměrné fyzikální objekty zahrnující veškeré mléko, dřevo či cukr kdekoli a kdykoli na světě.

Důvody tohoto časoprostorového způsobu uvažování o fyzikálních objektech, a zacházení s časem tímž způsobem jako s prostorem jsou pádné a byly odpovídajícím způsobem zaznamenány na různých místech.¹²² Ponechme je tedy stranou a zamysleme se raději nad opozicí, která proti tomuto čtyřrozměrnému pohledu povstala; neboť to je kuriozita hodná bližší pozornosti. Část této opozice tkví v chybné interpretaci: v představě, že čas se zastavil, změna je vyloučena a vše je ve čtvrté dimenzi navěky zmrazeno. To jsou pochybnosti zbytečně nervózních lidí, kteří přeceňují sílu slov. Čas, jakožto čtvrtý rozměr, je stále časem, a rozdíly podél osy čtvrté dimenze jsou stále změnami; jenom se s nimi nyní zachází jednodušeji a účelněji, než by tomu bylo jinak.

Jiná opozice vychází z úctyhodné doktríny o tom, že ne všechna tvrzení o budoucnosti mají nyní pravdivostní hodnotu, protože některá z nich v současnosti zůstávají kauzálně nedeterminovaná.

¹²² Například v mé knize *Word and Object*, na s. 170 nn.

Nicméně, přesněji nazíráno, determinismus není tím, oč běží. Otázka budoucích pravd je záležitostí výhodnosti slovního vyjádření, a je stejně neškodná jako tautologický fatalismus Doris Dayové a jejího „Che sarà sarà.“¹²³

Další otázkou, která byla, často a mylně, obdobně spojována s determinismem, je otázka svobody vůle. Stejně jako Spinoza, Hume a mnozí a mnozí jiní, i já považuji čin za svobodný potud, pokud jsou motivy nebo sklony toho, kdo jedná, zapojeny do kauzálního řetězce, který k němu vede. Tyto motivy nebo sklony však mohou být determinovány tak striktně, jak si jen přejete.

Pro mě je ideálem čistého rozumu upsat se determinismu natolik, nakolik mi to kvantová fyzika dovolí. Pokus o rigidní formulaci determinismu nicméně musí čelit všeobecně známým překážkám. Je skutečně nezbytné, abychom tím, že o nějaké události říkáme, že je determinována současnými událostmi, mínili, že existuje nějaký pravdivý – třebaže nám neznámý – obecný kondicionál, jehož antecedent je instanciován v přítomných událostech a jehož konsekvant je instanciován tou budoucí událostí, o kterou se jedná? Bez některých drastických omezení ohledně složitosti a slovníku by se takto definovaný determinismus téměř jistě scvrkl do „Che sarà sarà“, a v nejlepším případě by tak poskytl jen skvělý námět pro píseň. Přesto si tato idea navzdory vši své vágnosti udržuje platnost jako ideál rozumu. Je platná jako všeobecný příkaz: hledej mechanismy.

Tak to byla věru směska, nebo spíš hodokvas filosofické všehochuti. Vraťme se teď ale na náš píseček, k našim nově zevšeobecněným fyzikálním objektům. Jednou z výhod, kterou s sebou tato generalizace přináší, je přijetí událostí mezi objekty. Činnost nebo transakce mohou být určeny jakožto fyzikální objekty, které během svého trvání sestávají z časového úseku či úseků nějakého činitele, případně činitelů. Byly vyjádřeny určité pochybnosti ohledně tohoto přístupu k událostem, a to na základě toho, že nerozlišuje mezi dvěma činy, které jsou vykonávány současně, jako například chůze a žvýkání žvýkačky. Nicméně já se domnívám, že veškerá rozlišení, která potřebujeme, přesto učinit lze, a to na úrovni obecných termínů. Neboť ne každá chůze je žvýkáním žvýkačky, a naopak – navzdory tomu, že některé z nich mohou

¹²³ [Italsky „Co se má stát, stane se.“]

příležitostně tvořit jednotu. Některé věci mohou být o daném činu řečeny na to konto, že se jedná o chůzi, a jiné, odlišné věci o něm mohou být řečeny na to konto, že jde o žvýkání žvýkačky – a to i v takovém případě, že jej budeme brát za jednu a tutéž událost. Na jedné straně má nějaké stehenní charakteristiky, na druhé pak čelistní.

Důvodem, proč bychom měli být obzvlášť vděční za uznání událostí je Davidsonova logika příslovci,¹²⁴ neboť Davidson k mé spokojenosti ukázal, že kvantifikace přes události je pro zachycení vazeb s příslovci tím široko daleko nejlepším způsobem.

Naše liberální pojetí fyzikálních objektů odhaluje něco důležitého o identitě. Někteří filosofové předkládají hlavolamy týkající se toho, jak chápat osobní identitu v případech rozdělení osobnosti nebo v případech jako jsou sci-fi o metempsychóze či transplantaci mozku. Tyto otázky se ale nijak netýkají povahy identity jako takové. Jsou to otázky o tom, jak nejlépe vyložit pojem „osobnosti“. A máme tu i slavný příklad s Théseovou lodí opravovanou kousek po kousku, až na ní nezůstane jediný původní kus. To, zda se rozhodneme chápat ji i nadále jako stejnou loď, není otázkou toho, jak chápeme výraz „stejný“ nýbrž toho, jak rozumíme pojmu „loď“; jedná se o to, jak se rozhodneme tento termín individuuovat v čase.

Každý koherentní obecný termín má svůj vlastní princip individuaace, své vlastní kritérium identity pro svá jednotlivá designata. Často je tento princip vágní, například u individuaace osob, jak ukazují sci-fi příklady; a termín je tak vágní, jak vágní je jeho princip individuaace.

V případě většiny obecných termínů probíhá individuaace na základě úvah o kontinuitě, protože kontinuita podporuje kauzální vazby. Nicméně i užitečné termíny, v kontinuitě pevně zakotvené, se často co do své individuaace různí, jak dosvědčuje příklad měnicí se Théseovy lodi na jedné straně a její původní, postupně se vytrácející matérie¹²⁵ na straně druhé. Kontinuita se totiž vyskytuje v obou dvou případech.

¹²⁴ „The logical form of action sentences“, in: Nicholas Rescher (ed.), *The Logic of Action and Preference* (Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 1967). [Přetištěno s dodatky v Donald Davidson, *Essays on Actions and Events* (Oxford: Oxford University Press, 2001).]

¹²⁵ [V originále *substance*.]

Toto vše by mělo být jasné i bez pomoci našeho liberálního pojetí fyzikálních objektů, ale toto pojetí dělá ze celým problémem jasnou tečku. Ukazuje totiž, jak prázdné a zbytečné by bylo se ptát, bez jakéhokoli kontextu, zda určité včerejší zhlédnutí a určité dnešní zhlédnutí jsou zhlédnutími téhož. Mohou, ale nemusí to být záblesky téhož tělesa, ale zcela určitě to jsou záblesky téže věci, téhož fyzikálního objektu; neboť obsah kterékoli části časo-prostoru, ať už je v čase a prostoru jakkoli libovolně rozptýlena, se počítá mezi fyzikální objekty.

Prezident resp. prezidentský úřad Spojených států je příkladem takového fyzikálního objektu, ačkoli není tělesem. Je to prostorově nekontinuální objekt tvořený časovými úseky, z nichž každý představuje zároveň i časovou etapu nějakého tělesa, a sice lidského těla. Celá tato věc má svůj časový počátek v roce 1789, kdy George Washington nastoupil do úřadu, a svého konce dosáhne až při posledním složení úřadu, s velkou pravděpodobností po době delší než dvě století.¹²⁶ Jiným tak trochu podobným fyzikálním objektem je Dalai Lama, příklad, který byl posílen mýtem nepřetržité reinkarnace. Ale ten mýtus je vlastně nadbytečný.

Těleso je pak zvláštním druhem fyzikálního objektu, a sice takovým, který je zhruba kontinuální prostorově, je spíše robustní, ostře kontrastuje s většinou svého okolí a je individuuován v čase skrze kontinuitu svého přemísťování, deformace a proměny barvy. Toto jsou poměrně vágní kritéria, především z pohledu molekulární teorie, která nás učí, že hranice pevného tělesa je špatně definována a že jeho kontinuita je pouze zdánlivá a ve skutečnosti je jen záležitostí stupně.

Zobecnění těles na fyzikální objekty, jak jsme viděli, je přirozeným důsledkem reifikace porcí látky. A stejně tak přirozeně plyne i z molekulární teorie: jestliže i pevná tělesa jsou ve skutečnosti difúzní, proč se u nich zastavit?

Můžeme se tedy radovat, že nemusíme existenci samotnou zakotvit právě na vágních pojmech tělesa a substance, jak bychom bývali museli učinit, kdyby tělesa a substance tvořily naši veškerou ontologii. Specifické individuativní termíny jako například „pes“ nebo „stůl“, podobně jako termín „těleso“, sice stále trpí vágností na úrovni mikrofyzikálních hranic svých denotátů, stejně jako vágností

¹²⁶ [Připomeňme, že tento Quinův článek byl poprvé publikován v roce 1981.]

v otázce svých okrajových denotátů, například v případě provizorní náhražky stolu či vzdálených psích předků; ale to vše je pouze vágností klasifikace, nikoli vágností existence. Všechny tyto varianty se totiž berou za fyzikální objekty.

Fyzikální objekty v tomto velkorysém smyslu tvoří skutečně opulentní univerzum, ale potřebujeme toho ještě více – konkrétně čísla. Měření je užitečné při vaření i v obchodě, ale během času dorostlo i k vznešenějšímu účelu: k formulování kvantitativních zákonů. Ty jsou základnou vědecké teorie,¹²⁷ a vyžadují veškerou zásobu reálných čísel. Úhlopříčky se dožadují iracionálních čísel, obvody kruhů si žádají čísla transcendentální. Stejně tak nevystačíme pouze s konstantami; musíme umět přes čísla kvantifikovat. Připuštění čísel mezi hodnoty individuových proměnných pak znamená, že čísla reifikujeme a že číslíce uznáváme za jména těchto objektů – toto vše je třeba udělat, aby naše kvantitativní zákony mohly být všeobecné.

Míry byly leckdy nahlíženy jako nečistá čísla: devět mil, devět galonů. Vhodnější je ale následovat Carnapa¹²⁸ a chápat každou stupnici měření jako vícemístný obecný termín vztahující fyzikální objekty k čistým číslům. Tak by výraz „galon (xy)“ znamenal, že podle všeho tekutý a snad i nespojitý fyzikální objekt x zahrnuje y galonů, a výraz „míle (xyz)“ by znamenal, že fyzikální objekty x a y jsou od sebe vzdáleny z mil. Čistá čísla tedy zjevně musí do naší ontologie náležet.

Třídy ovšem musí do naší ontologie náležet také, neboť kdykoli počítáme věci, vyměřujeme tím nějakou třídu. Jestliže statistické zobecnění údajů o populaci kvantifikuje přes počty lidí, pak musí kvantifikovat také přes třídy, jejichž počty to jsou. Kvantifikace přes třídy se objevuje i v jiných, stejně nenápadných případech, jak dokládá známá Fregeho definice předků prostřednictvím rodičů: něčí předci jsou členy sdílené každou třídou, která obsahuje dotyčného a rodiče svých členů.

V přírodních vědách nám někdy jde o třídy výslovně – konkrétně v taxonomii. Dozvíme se třeba, že je více než čtvrt milionů druhů brouků. Zde nám evidentně jde o čtvrt milionu tříd, a

¹²⁷ Viz můj esej „Success and Limits of Mathematization“, in: Quine, *Theories and Things*, cit.d., s. 148–155.

¹²⁸ *Physikalische Begriffsbildung* (Karlsruhe: G. Braun, 1926).

nadto ještě o třídu všech těchto tříd. Přesto zde lze dosáhnout jistých úspor. V tomto kontextu můžeme namísto mluvení o druzích mluvit o dvoumístném obecném termínu: „být-stejněho-druhu“, který se vztahuje na brouky. Říci, že existuje přes čtvrt milionů různých druhů brouků by pak bylo ekvivalentní s tvrzením, že existuje třída o více než čtvrt milionu brouků, z nichž žádní dva nejsou stejného druhu. Takové tvrzení stále sděluje imponující informaci, a stále vyžaduje reifikaci velké třídy, nicméně se jedná pouze o třídu brouků a nikoliv o třídu tříd.

Tento způsob zbavení se třídy tříd však není vždy použitelný. V tomto případě fungoval proto, že druhy se navzájem vylučují.

Všimněme si, že role, kterou třídy hrají ve všech třech výše uvedených příkladech, je výhradně pomocná. Při počítání věcí nás daleko více zajímají počítané věci, než jejich třídy. V genealogickém příkladu se náš zájem týká lidí, jejich rodičů a předků; třídy vstoupily do hry jen při odvozování jednoho z druhého. V příkladu s brouky podle mne třídy vystoupily zcela otevřeně – byť trochu nadbytečně. Nicméně i přesto to je náš zájem, který se striktně vzato týká pouze brouků a nikoli tříd, který nás nutí říci, že existuje takové množství druhů. Toto tvrzení nám říká, že brouci jsou velmi vybíraví ve svém párování. Sděluje tuto informaci, byť preciznějším způsobem, a jako prostředek k tomuto sdělení využívá pomocné reference ke třídám. Ačkoli je náš zájem omezen čistě na fyzikální tělesa, odvolání se na třídy může být při sledování tohoto zájmu užitečné. Na matematiku v širším smyslu pohlížím právě tímto způsobem, pokud jde o její vztah k přírodním vědám. Nicméně to, že na třídy, čísla apod. pohlížíme tímto čistě instrumentálním způsobem, ještě neznamená, že bychom popírali jejich reifikaci; znamená to pouze vysvětlení toho, proč jsou reifikovány.

III

Nuže, připustili jsme existenci abstraktních objektů vedle objektů fyzikálních. Pro lepší pochopení toho, co to vlastně znamená, uvažme jednoduchý případ: přirozená čísla. Podmínek, které musí splňovat, je několik málo a jsou velice jednoduché: potřebujeme uzнат nějaký objekt za nejmenší přirozené číslo, a pak přijmout operátor, který – je-li aplikován na nějaké číslo – vytvoří jedinečné nové číslo. Stručně řečeno, potřebujeme posloupnost. Bude posta-

čovat libovolná taková posloupnost, a to z následujících důvodů. Přirozená čísla se využívají v první řadě pro proměňování tříd: totiž říkáme-li, že třída má n prvků. Všechny ostatní seriální způsoby jejich používání se ukazují být převeditelné na tento způsob. Jenže tento účel může plnit kterákoli posloupnost; můžeme totiž říci, že to, že třída má n prvků, vlastně znamená, že její prvky lze jednoznačně přiřadit prvkům dané posloupnosti až do n – aniž nás zajímá, která posloupnost to je.

Jsou rozmanité způsoby, jak definovat specifické posloupnosti tříd, nekonečně mnoho takových způsobů. Kdykoli cítíme potřebu použití přirozených čísel, stačí místo toho jednoduše sáhnout po některé z těchto posloupností – po kterékoli, která nám přijde pod ruku. Na základě přirozených čísel, pro změnu, je zase možné dobře známými způsoby definovat s použitím tříd zlomky a iracionální čísla. Jedním z těchto způsobů je ukázat, že jde jednoduše jen o určité třídy přirozených čísel. Takže, potřebujeme-li zlomky nebo iracionální čísla, stačí použít příslušné podtřídy některé z posloupností tříd. Nemusíme tedy vůbec mluvit o číslech, třebaže z praktických důvodů je výhodné se počtářského žargonu přidržet.

Čísla jsme tedy, až na onen způsob mluvy, hodili přes palubu. Zbývají nám fyzikální objekty a třídy. Nikoliv pouze třídy fyzikálních objektů, ale i třídy tříd atd. Některé z těchto vyšších úrovní tříd jsou zapotřebí, aby zastávaly práci přirozených čísel a dalších nástrojů aplikované matematiky. S přijetím celé této hierarchie souhlasíme už jen proto, že ji nemáme kde přirozeně zastavit.

Ale nyní, co to jsou vlastně třídy? Uvažme tu nejnižší úroveň, třídy fyzikálních objektů. Každá vedlejší věta nebo nějaký jiný obecný termín vymezuje nějakou třídu fyzikálních objektů, kterým může být tento termín pravdivě predikován. Dva různé termíny vymezují tutéž třídu fyzikálních objektů přesně v tom případě, že jsou pravdivé o těch samých objektech. Nicméně stále, v souladu s tím vším, můžeme kteroukoli třídu systematicky rekonstruovat jako svůj vlastní doplněk, a tuto změnu pak kompenzovat reinterpretací dvoumístného obecného termínu „být prvkem“ na „nebýt prvkem“. Účinky se tak navzájem vyruší a nikdo nic nepozná.

Zdá se tak, že mezi abstraktními a konkrétními objekty vidíme zásadní rozdíl. Máme pocit, že fyzikální objekty mohou být vypíchnuty ukázáním – alespoň v mnoha případech, a se značnou

mírou jasnosti. Nicméně já jsem přesvědčen, že tento kontrast je iluzorní.

Například, uvažme znovu mé liberalizované pojetí fyzikálního objektu jakožto materiálního obsahu libovolného místa-času, jakékoli části časoprostoru. To bylo intuitivní vysvětlení, které nesměřovalo k žádné reifikaci časoprostoru jako takového. Ale stejně tak dobře můžeme tyto části časoprostoru opravdu reifikovat a pracovat s nimi namísto s fyzikálními objekty. Ba dokonce, můžeme právě je nazvat fyzikálními objekty. Cokoli, co mohlo být řečeno z onoho starého úhlu pohledu, může být parafrázováno tak, aby to vyhovovalo tomu novému, aniž by to jakýmkoli způsobem ovlivnilo strukturu vědecké teorie nebo jejich spojení s observační evidencí. Kdekoliv jsme měli predikaci „ x je P “, která se vypovídala o fyzikálním objektu x , bychom místo toho četli „ x je místo-čas výskytu P “, ve skutečnosti bychom pouze reinterpretovali staré „ P “ na „místo-čas výskytu P “, a nic bychom ani nemuseli přepisovat.

Prostor sám o sobě, nebo v každém případě místo, je ale neudržitelný termín. Pokud by místa skutečně existovala, pak by byl jen absolutní klid a absolutní pohyb; neboť změna místa by pak byla absolutním pohybem. Nicméně žádná taková námitka proti místu-času nebo časoprostoru nevyvstává.

Pokud přijmeme nadbytečnou ontologii zahrnující obojí – fyzikální objekty i místa-časy, pak je skutečně můžeme prohlásit za odlišné; nicméně i pak, nahradíme-li fyzikální objekty jejich místy-časy, a tuto změnu pak vykompenzujeme reinterpretací dvoumístného obecného termínu „je materiálním obsahem“ na „je místem-časem výskytu“ a naopak, nikdo nic nepozná. Kdybychom překládali z nějakého nepřibuzného jazyka, mohli bychom si zvolit kteroukoli z těchto dvou interpretací.

Tyto poslední příklady jsou značně nepřirozené, neboť fungují pouze v tom případě, že prázdná místa-časy odmítneme a jako hodnoty proměnných přijmeme pouze zaplněná místa-časy. Kdybychom ale opravdu vážně chtěli rekonstruovat fyzikální objekty jako místa-časy, zcela jistě bychom naše univerzum rozšířili tak, aby obsahovalo i ta prázdná, a získali bychom tak jednoduchost spojitého systému souřadnic.

Tato změna ontologie, odmítnutí fyzikálních objektů ve prospěch čistého časoprostoru, se ukazuje být něčím víc, než jen pouhým vymyšleným příkladem. Jak fyzika postupuje kupředu,

elementární částice to začaly mít povážlivě nahnuté. Vznikají situace, které překvapivě zpochybňují totožnost částic nejen během času, ale dokonce i v konkrétním časovém okamžiku. Proto teorie pole, v níž jsou stavy připisovány přímo místům-časům možná postihuje situaci lépe, a mnozí fyzici si to o ní skutečně myslí.

V tomto bodě se sama nabízí další ontologická úprava: můžeme se vzdát časoprostorových regionů ve prospěch jim odpovídajících tříd uspořádaných čtveřic čísel podle libovolně přijatého systému souřadnic. Zbývá nám tedy ontologie čisté teorie množin, neboť v ní lze čísla i jejich uspořádané čtveřice modelovat. Už nemáme žádné fyzikální objekty, které by sloužily za individua na základní úrovni této hierarchie tříd, ale to nijak neškodí. Vždyť v současné teorii tříd je běžnou praxí, že začneme s prázdnou množinou, vytvoříme její jednoprvkovou množinu a tak dále, až vytvoříme nekonečné množství tříd, na jejichž základě může být vytvořen veškerý běžný přepych dalších nekonečen.

Někdo by mohl zpochybňovat ono ztotožnění světa s výtvořem vzniklým na základě tak libovolně zvoleného systému souřadnic. Na druhou stranu, tento nedostatek lze omluvit tím, že v zákonech pravé teoretické fyziky se žádné číselné souřadnice neobjeví, a to právě díky libovolnosti tohoto systému souřadnic. Specifičnost souřadnic se projeví pouze sestoupí-li se k hrubším oborům jako je astronomie, geografie, geologie a historie – zde snad bude přiměřená.

Právě jsme prošli tři různé příklady, jak interpretovat či reinterpretovat jednu doménu objektů tak, že jí ztotožníme s částí jiné domény. V prvním příkladě byla čísla tím či oním způsobem ztotožněna s některými třídami. Ve druhém příkladě jsme ztotožnili fyzikální objekty s jistými místy-časy, konkrétně s těmi zaplněnými. A ve třetím příkladu jsme místa-časy ztotožnili s jistými třídami, a sice s třídami uspořádaných čtveřic čísel. V každém z těchto příkladů je výsledkem větší jednoduchost, pokud jsme vždy začínali s dvěma doménami.

Existuje ještě čtvrtý příklad tohoto procesu, který stojí za pozornost, neboť se týká předlouho diskutovaného dualismu mysli a těla. Sotva musím zdůrazňovat, že dualismus není atraktivní. Pokud na sebe mají tělo a mysl navzájem působit, postrádáme příhodný mechanismus sloužící k tomuto účelu. Taktéž musíme čelit smutnému údělu vymluvit fyzikům jejich oblíbené konzervační zákony. Na druhé straně je aseptický dualistický paralelismus

monumentálně redundantní; je to přímo monument všeho toho zmnoženého, co William Ockham tak správně zavrhoval. Je však snadno patrné, že veškerý dualismus, ať už s interakcí nebo bez ní je převeditelný na fyzikální monismus, pokud ovšem nepřistoupíme na netělesné duchy. Dualisté, kteří odmítají netělesné duchy, jsou totiž nuceni souhlasit s tím, že každému stavu mysli odpovídá jako jednoznačný protějšek pohotově specifikovatelný stav doprovázejícího těla. Pohotově je tělesný stav specifikovatelný zcela jistě – je totiž specifikovatelný jednoduše jako stav doprovázení mysli, která je v daném mentálním stavu. Pak se ale můžeme k tělesným stavům obrátit rovnou a mentální stavy, jejichž pomocí jsem tělesné stavy vymezoval, můžeme obejít. Stačí pouze reinterpretovat mentalistické termíny tak, jako kdyby denotovaly tyto korelované tělesné stavy, a kdo pozná rozdíl?

Tato reinterpretace mentalistických termínů připomíná zacházení s událostmi, které jsem doporučoval dříve, a také otevírá tutéž otázku o rozlišování událostí probíhajících zároveň. Nicméně i nyní bych navrhl pouze tu samou odpověď, kterou jsem dal už tenkrát.

Beru za zřejmé, že v tomto případě není dána žádná inverzní možnost, tedy žádná naděje na záchranu mentálního monismu tím, že bychom každému stavu fyzikálních objektů přiřazovali mentální stavy.

Tyto čtyři příklady reduktivní reinterpretace jsou vděčné v tom smyslu, že nám umožňují zbavit se jedné ze dvou domén a vystačit pouze s jednou z nich. Nicméně stejně poučným shledávám i ten druhý druh reinterpretace, a to ten, kdy jsme sice nic neuspořili, ale změnili jsme – nebo se aspoň zdálo, že jsme změnili – objekty, aniž bychom tím jakkoli narušili strukturu vědecké teorie nebo její empirickou podporu. Je jasné, že vše, co je v obou těchto případech potřeba, je pravidlo, jak každému starému objektu přiřadit jediný objekt toho podle všeho nového druhu. Takové pravidlo nazývám zástupnou funkcí. Pak, místo abychom o starém objektu x predikovali obecný termín „ P “, říkáme, že x je P , reinterpreтуjeme x jako nový objekt a řekneme, že se jedná o f nějakého P , kde „ f “ vyjadřuje zástupnou funkci. Místo abychom říkali, že x je pes, budeme říkat, že x je vlákno časoprostoru obsazeného psem, na dobu jednoho života. Anebo se i nadále přidržíme starého termínu „ P “,

například „pes“, a reipreterujeme jej jako „nějakého P“, tj. „místočas psa“. Této strategie jsme si již všimli na různých příkladech.

Podle všeho zdání došlo ke změně, která je dvojsečná a rozmáchlá. Původní objekty byly vyhozeny ze sedla objekty novými a obecné termíny byly reinterpretovány. Na jedné straně došlo k revizi ontologie, na straně druhé proběhla revize něčeho, čemu můžeme říkat ideologie; obojí jde ruku v ruce. Navzdory tomu zůstává slovní chování beze změny, podporované týmiž pozorováními jako dřív a vyvolávané týmiž zkušenostmi. Ve skutečnosti se tedy nezměnilo vůbec nic.

Vyvozují z toho nevymezitelnost reference. Říci, o kterých objektech někdo mluví, není vlastně nic víc než navrhnout, jak přeložit jeho termíny do našich; a máme volnost toto rozhodnutí měnit pomocí zástupné funkce. Překlad, který přijmeme, pak ukotvuje ve vzduchu visící referenci cizích termínů pouze relativně, vzhledem k našim vlastním termínům se stejně volnou referencí, a to tím, že obojí vzájemně propojí.

Vtip však nespočívá v tom, že my sami marně hledáme zakotvení. Dokud jsme usazeni v loďce našeho vlastního jazyka a nehoupeme s ní, hladce na ní plujeme a všechno je v naprostém pořádku; slovo „králík“ označuje králíky a nedává smysl ptát se: „Králíky v jakém smyslu slova „králík“?“ Reference se stává nevymezitelnou teprve v okamžiku, kdy loďku rozhoupeme, když začneme uvažovat o permutačních zobrazeních našeho jazyka na sebe sama, či pustíme-li se do překládání.

Z hlediska teorie je důležitá struktura a nikoli volba objektů. Tuto skutečnost, byť z odlišných důvodů, zdůrazňoval už F. P. Ramsey před nějakými padesáti lety, a toto téma je, třeba ve vágnější podobě, stále přítomné také v Russellově *Analysis of Matter*. Nicméně Ramsey i Russell se zabývají pouze tím, co nazývají teoretickými objekty a staví do protikladu k objektům pozorovatelným.

Já tuto doktrínu rozšiřuji na objekty obecně, neboť veškeré objekty chápu jako teoretické. To je nezbytným důsledkem toho, vezmeme-li vážně postřeh, který jsem vystopoval k Benthamovi – konkrétně sémantickou prioritu vět. Za podmíněné stimulace mi je totiž třeba považovat nikoli termíny, nýbrž příležitostné věty. Dokonce i naše primární objekty, tj. tělesa, jsou ve skutečnosti již objekty teoretickými – nejzřetelněji to je patrné, zaměříme-li svou

pozornost na jejich individuaci v čase. To, zda je nějaké jablko to samé jablko jako předtím, nebo zda se jedná o nějaké jiné, je v konečném důsledku stanoveno odvozením z celé sítě hypotéz, které jsme si kousek po kousku osvojili v průběhu získávání nepozorovací nadstavby našeho jazyka.

Tím, co pojednává o pozorováních, na nichž spočívá věda, jsou příležitostné věty. Vědecký výstup se stejně tak odehrává ve větách: v pravdivých větách, jak doufáme, v pravdách přírody. Objekty, resp. hodnoty proměnných, slouží pouze jako ukazatele podél cesty a my je můžeme dle libosti permutovat nebo nahrazovat, pokud zůstane zachována struktura všech vět. Celý systém vědy, ontologie a vše ostatní je pouze pojmovým mostem naší vlastní výroby, který nám dovoluje spojovat jedny smyslové stimulace s druhými. Tím jen opakuji, co jsem již řekl na začátku.

Stejně tak jsem ale na začátku vyjádřil své nezvratitelné přesvědčení o existenci věcí okolo nás – lidí, nervových zakončení, holí i kamenů. A k němu se hlásím i nadále. Stejně tak věřím, byť o něco méně pevně, v existenci atomů a elektronů a v existenci tříd. Jak ale nyní usmířit tento robustní realismus s oním holým suchopárem, který jsem právě vyobrazil? Odpovědí je naturalismus: přiznání si skutečnosti, že určení a popis reality je možný jedině v rámci vědy samotné a nikoli v rámci nějaké předcházející filosofie.

Sémantické úvahy, které se zdají toto vše podkopávat, se totiž netýkaly posuzování reality, ale rozboru metody a evidence. Nepatří tedy do ontologie, nýbrž do metodologie ontologie, a tedy do epistemologie. Tyto úvahy ukazují, že se skutečně mohu otočit zády k vnějším věcem i třídám a na hřbetě zástupných funkcí zamířit k něčemu prapodivnému a zcela odlišnému, aniž bych sebemeně porušil evidenci. Jenže každé přiznání reality musí vycházet zevnitř naší teorie světa; jinak není koherentní.

Můj metodologický výklad o zástupných funkcích a nevymezitelnosti reference musí být také chápán naturalisticky; ani tento výklad tedy není součástí žádné první filosofie, která by předcházela vědu. Odehrává se opět pouze v prostředí fyzikálního světa nahlíženého slovníkem celku vědy, již jsme se – s menšími obměnami – všichni upsali. A mezi tím vším se nacházejí naše smyslové receptory a také tělesa blízká i vzdálená, jejichž vyzařování tyto receptory zasahuje. Epistemologie – nebo to, co se jí nejvíce blíží – je podle mého názoru zkoumání toho, jak lidští

živočichové dokázali utkat vědu samotnou, když jim byl dán k dispozici pouze onen zlomkový neurální vstup. Toto zkoumání odhaluje, že přebudování naší ontologie prostřednictvím zástupných funkcí bude těmto neurálním vstupům odpovídat neméně věrohodně. Přijetí tohoto faktu však rozhodně neznamená zamítnutí ontologie, o jejíž slovník jsme se při tomto přijetí opírali.

Naši ontologii pochopitelně *můžeme* odmítnout. Můžeme ji libovolně zaměňovat, aniž bychom odporovali evidenci. Pokud tedy provedeme příslušnou záměnu, pak tento epistemologický postřeh sám o sobě projde také odpovídající reinterpretací; nervová zakončení a další věci ustoupí odpovídajícím zástupcům, opět bez jakéhokoli překroucení evidence. Ale bylo by omylem domnívat se, že se můžeme dostat nad to vše a uznávat všechny ty alternativní ontologie jako pravdivé v jejich různých podobách a všechny takto vylíčené světy za reálné. To by totiž byla záměna pravdy s evidenční podporou. Pravda je imanentní, a žádná vyšší není. Musíme mluvit zevnitř nějaké teorie, ačkoli je jen jednou z mnoha různých.

Transcendentální argument, resp. to, co usiluje být první filosofii, obecně směřuje k tomu převzít tento statut imanentní epistemologie – tedy nakolik se mi podařilo dát tomu vůbec nějaký smysl. Vytrátí se přitom transcendentální otázka po reálnosti vnějšího světa – otázka zda či nakolik naše věda postihuje *věc o sobě*.

Naše vědecké teorie mohou být chybné, a to v důvěrně známém ohledu: na základě chyb v předpovídaných pozorováních. Ale dejme tomu, že jsme – šťastnou náhodou a nevědomky – již dosáhli teorie, která je v souladu s veškerým možným pozorováním, minulým i budoucím. V jakém smyslu by se potom mohlo říci, že svět je odlišný od toho, co tato teorie hlásá? Přirozeně že v žádném, a to dokonce i v případě, že bychom skutečně dokázali dát nějaký smysl frázi „veškeré možné pozorování“. Naše všeobjímající vědecká teorie totiž od světa vyžaduje pouze to, aby byl strukturován takovým způsobem, který zaručuje takové posloupnosti stimulací, které na základě naší teorie očekáváme. Podrobnější požadavky jsou plané, s ohledem na neomezený prostor pro zástupné funkce.

Radikální skepticismus vychází z určité zmatenosti, o níž jsem se již zmínil, sám o sobě však není nekoherentní. Věda – jak dokazují zdánlivě zlomené hole ve vodě apod. – se může stát obětí iluze, přičemž tento fakt sama reflektuje; za skeptika pak můžeme

pokládat někoho, kdo na to reaguje až příliš citlivě, když chce vědu vyloučit ze hry. Zkušenost se může vyvinout tak, že ospravedlní jeho pochybnosti o existenci vnějších věcí. Naše úspěšnost v předpovídání pozorování by mohla začít prudce klesat, a zároveň bychom mohli začít dosahovat poměrných úspěchů založením našeho předpovídání na snech a představách. V takovém případě by skutečně bylo rozumné zpochybnit naši teorii přírody i ve velmi širokém měřítku. Nicméně i pak budou naše pochybnosti imanentní a zůstanou součástí vědeckého úsilí.

Můj postoj k projektu racionální rekonstrukce světa ze smyslových dat je naturalistický ve stejném smyslu. Nepovažuji tento projekt za nekoherentní, třebaže jeho motivace je v některých ohledech popletená. Chápu jej jako pokus postulovat doménu entit, které jsou těsně spjaté se stimulacemi povrchu našich smyslů, a poté postupovat – nejspíš s využitím pomocné domény entit v teorii množin – kontextuálními definicemi ke konstrukci jazyka přiměřeného přírodním vědám. Je to atraktivní idea, neboť by přivedla vědecký diskurz k explicitnějšímu a systematictějšímu propojení s jeho observačními kontrolními body. Mou jedinou výhradou je, že jsem bohužel přesvědčen o neproveditelnosti tohoto záměru.

Dalším pojmem, který bych velmi rád zachránil z propasti transcendentálna je pojem faktu.¹²⁹ Tento pojem se ukazuje být relevantním v souvislosti s mou tezí o neurčitosti překladu. Tvrdil jsem, že i dvě různící se příručky překladu mohou obě obstát vzhledem ke všem dispozicím k chování, takže v takovém případě není žádný fakt, který by určil, která z příruček je správná. Pojetí faktu, o které tu jde, není transcendentální ani epistemologické, ba dokonce není ani otázkou evidence; je to pojetí ontologické, otázka reality, a musí být chápáno naturalisticky, v rámci naší vědecké teorie světa. Abychom přidali trochu živých barev, předpokládejme, že stále ještě hledáme fyziku elementárních částic a uznáváme asi tak deset různých základních stavů a vztahů, v nichž se mohou tyto částice vyskytovat. Když pak říkám, že neexistuje žádný fakt týkající se dvou konkurenčních překladových příruček, mám na mysli to, že obě příručky jsou slučitelné s jednou a toutéž distribucí stavů a vztahů mezi elementárními částicemi. Zkrátka, obě příručky jsou

¹²⁹ [V originále *matter of fact*.]

fyzikálně ekvivalentní. Není třeba dodávat, že se nepředpokládá, že jsme schopni danou distribuci mikrofyzikálních stavů a vztahů určit. Mluvím o fyzikálních podmínkách, nikoliv o empirickém kritériu.

A ve stejném smyslu říkám také, že neexistuje žádný fakt, který by určil, že máme ontologii kteréhokoli člověka interpretovat jedním, nebo, skrze zástupné funkce, druhým způsobem. „Ontologii kteréhokoli člověka“ — s výjimkou naší vlastní. I naši vlastní ontologii můžeme změnit, aniž porušíme jakoukoli evidenci; ale tím, že to provedeme, zaměníme své elementární částice za nějaký druh jejich zástupců, a tak reinterpretujeme své standardy toho, co považujeme za fakt. Faktualita, stejně jako gravitace či elektrický náboj, je naší teorii přírody inherentní.

Přeložila Ludmila Dostálová

Dvě dogmata empirismu

Moderní empirismus je do značné míry podmíněn dvěma dogmaty: jedním je víra v jakousi hlubokou propast mezi pravdami *analytickými*, zakládajícími se na významu nezávisle na skutečnosti a pravdami *syntetickými*, spočívajícími na skutečnosti. Druhým dogmatem je *redukcionismus*, tj. víra, že každý smysluplný výrok je ekvivalentní určitému logickému konstruktu složenému z termínů, které se vztahují k bezprostřední zkušenosti. Vzdáme-li se těchto dogmat, pak se, jak uvidíme, rozplynou hranice mezi metafyzikou a přírodními vědami a přiblížíme se k pragmatismu.

1. Pozadí analytičnosti

Kantovo ostré rozlišení mezi analytickými a syntetickými pravdami předjal již Hume, když rozlišil vztahy (relations of ideas) a skutečnosti (relations of facts), a rovněž Leibniz, když činil rozdíl mezi pravdami rozumu a pravdami faktů. Leibniz připisoval rozumovým pravdám pravdivost ve všech možných světech. To krátce řečeno znamená, že rozumové pravdy jsou ty, pro něž je nemožné, aby byly nepravdivé. Podobně byly analytické výroky definovány jako tvrzení, jejichž popření obsahuje spor. Tato definice ovšem mnoho nevysvětluje, protože pojem sporu, v onom širokém zde použitém smyslu, potřebuje právě tak vysvětlení, jako pojem analytičnosti sám. Oba pojmy jsou dvě strany téže pochybné mince.

Kant si představoval, že analytický výrok je takový, v němž subjektu není připisováno více než to, co je v subjektu již obsaženo. Tato formulace má dvě vady: omezuje se na subjekt-predikátové výroky a vychází z pojmu obsahování, který se pohybuje na metaforické rovině. Kantův úmysl, jenž je patrnější více ze způsobu, jímž pojmu analytičnosti užívá, než z toho, jak jej definuje, lze vyjádřit takto: výrok je analytický, jestliže je pravdivý na základě významu. Sledujme nyní tuto myšlenku a zkoumejme pojem *významu*, který je jí předpokládán.

Připomeňme si, že význam nesmíme zaměňovat s pojmenováním.¹³⁰ Fregeho příklad „Večernice“ a „Jitřenka“ i Russellův příklad „Scott“ a „autor *Waverleyho*“, ukazují, že termíny mohou pojmenovávat tutéž věc, a přece se mohou významem lišit. Rozdíl mezi významem a pojmenováním je důležitý také na rovině abstraktních pojmů. Termíny *devět* a *počet planet* pojmenovávají tutéž abstraktní entitu, ale co se jejich významu týče, musíme je považovat za odlišné. Abychom totiž zjistili, že se v našem případě jedná o totožnost uvažované entity, je třeba astronomického pozorování a ne pouhé úvahy o významu slov.

V uvedených příkladech jde o singulární termíny, a to buď abstraktní nebo konkrétní. S obecnými termíny, čili predikáty je situace poněkud jiná, i když obdobná. Zatímco singulární termíny pojmenovávají konkrétní nebo abstraktní entity, obecné termíny si takovýto úkol nekladou. Obecný termín je *pravdivý o* nějaké entitě, nebo *o každé z* mnoha entit, nebo *nepravdivý o* všech entitách.¹³¹ Třída všech entit, o kterých je obecný termín pravdivý, se nazývá *extenzí* (*rozsahem*) termínu. Analogicky k protikladu mezi významem singulárního termínu a pojmenovanou entitou musíme nyní rozlišovat mezi významem obecného termínu a jeho rozsahem. Tak mají například obecné termíny „živočich se srdcem“ a „živočich s ledvinami“ pravděpodobně stejný rozsah, ale jejich význam je odlišný.

Záměna významu s extenzí je v případě obecných termínů méně rozšířena než záměna významu a pojmenování u singulárních termínů. Stavět proti sobě intenzi (či význam) a extenzi, čili – podle jiné terminologie – konotaci a denotaci, je ve filosofii běžné.

Aristotelský pojem esence byl bez pochyby předchůdcem moderního pojmu intenze čili významu. Aristotelés se domníval, že je pro člověka jeho rozumovost esenciální a jeho dvounohost akcidentální. Mezi tímto stanoviskem a naukou o významu je však důležitý rozdíl. Z hlediska nauky o významu lze připustit (i když jen pro účel naší argumentace), že ve významu slova „člověk“ je zahrnuta rozumovost, zatímco dvounohost nikoli. Avšak dvounohost může být zahrnuta zároveň právě tak dobře ve významu slova

¹³⁰ Viz „O tom, co je“, s. 41 tohoto svazku.

¹³¹ Viz tamt., s. 44 n. tohoto svazku, a W. V. Quine, „Logic and the Reification of Universals“, in: *From a Logical Point of View* (Cambridge, Mass./London: Harvard University Press, 2001), s. 107–115.

„dvounožec“, kdežto rozumovost ne. Z hlediska nauky o významu tedy není smysluplné říci o skutečném individuu, které je současně člověkem i dvounožcem, že je jeho rozumnost pro něj esenciální a dvounohost akcidentální nebo naopak. Věci měly pro Aristotela esenci, ale význam mají pouze lingvistické formy. Význam je to, čím se stane esence, když ji odloučíme od předmětu reference a spojíme ji se slovem.

Důležitou otázkou teorie významu je problém povahy jejích objektů, jaký druh věcí totiž významy jsou. Někdy pocíťovaná potřeba zavádět jakési míněné entity pochází možná z toho, že jsme si původně neuvědomili, že význam a reference nejsou totéž. Jakmile ostře oddělíme teorii významu od teorie reference, schází už jen krůček k tomu, uznat za prvotní záležitost teorie významu synonymii jazykových forem a analytičnost výroků: na významy, jakožto temně zprostředkující entity, můžeme klidně zapomenout.¹³²

Stojíme tedy znovu před otázkou analytičnosti. Výroky, které jsou podle obecně přijímaného filosofického pojetí analytické, není třeba dlouho hledat. Dělí se do dvou tříd: výroky první třídy nazýváme *logicky pravdivé*. Jejich příkladem je:

- (1) Žádný neženatý muž není ženatý.

Podstatné na tomto příkladu je, že není pravdivý jen tak, jak před námi stojí, ale zůstává pravdivý i při libovolné reinterpetaci slov „muž“ a „ženatý“. Jestliže předpokládáme, že již máme k dispozici seznam logických částic obsahující slůvka jako „žádný“, „ne-“, „jestliže“, „pak“, „a“ atd., pak je, obecně řečeno, logická pravda výrok, který zůstává pravdivý při každé reinterpetaci jeho složek, odlišných od logických částic.

Existuje však ještě druhá třída analytických výroků. Jejím příkladem je výrok:

- (2) Žádný starý mládenec není ženatý.

Charakteristickým rysem takového výroku je, že může být přeměněn na logicky pravdivý výrok dosazením synonyma za synonymum. Tak lze (2) transformovat na (1) tím, že dosadíme za výraz „starý mládenec“ synonymum „neženatý muž“.

¹³² Viz „O tom, co je“, s. 44 n. tohoto svazku, a W. V. Quine, „The Problem of Linguistics“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 48 n.

Charakteristika této třídy a tím i obecná charakteristika analytičnosti nám ještě chybí, a to v té míře, v jaké jsme se opírali o pojem synonymie. Ten totiž potřebuje objasnění stejně jako samotná analytičnost.

V posledních letech se Carnap pokoušel vysvětlit analytičnost tím, že se odvolával na to, čemu říkal popisy stavů.¹³³ Popis stavu je vyčerpávající přiřazení pravdivostních hodnot všem atomárním čili nesloženým výrokům jazyka. Carnap se domnívá, že všechny ostatní výroky jsou vybudovány z těchto nesložených výroků pomocí běžně známých logických prostředků tak, že pravdivostní hodnota každého libovolně složeného výroku je určena pro každý popis stavu určitelnými logickými zákony. Výrok je potom analytický, jestliže je pravdivý pro všechny popisy stavů.

Toto vysvětlení je parafrází Leibnizova „pravdivý ve všech možných světech“. Zde je třeba upozornit na to, že uvedené pojetí splní svůj účel pouze tehdy, jsou-li atomární výroky na rozdíl od výroků „Jan je starý mládenec“ a „Jan je ženatý“ vzájemně nezávislé. Jinak by totiž existoval popis stavu, ve kterém by výroky „Jan je starý mládenec“ a „Jan je neženatý“ byly oba pravdivé, a tudíž by se podle navrhovaného kritéria ukázalo, že výrok „žádný starý mládenec není ženatý“ je syntetický a nikoli analytický. Kritérium analytičnosti založené na popisech stavu je proto použitelné pouze u takových jazyků, které neobsahují mimologické synonymní páry jako například „starý mládenec“ a „neženatý muž“ – to znamená takové synonymní páry, které vedou k „druhé třídě“ analytických výroků. Kritérium založené na popisech stavů je tudíž v nejlepším případě rekonstrukcí logické pravdy, nikoli však analytičnosti.

Nechci vyvolávat dojem, že Carnap podléhá v tomto bodě nějaké iluzi. Jeho zjednodušený modelový jazyk se netýká obecného problému analytičnosti, neboť má jiný účel: vysvětlit pojem pravděpodobnosti a indukce. My se však zabýváme analytičností a obtíž není v první třídě analytických výroků, v logických pravdách, ale spíše ve třídě druhé, která závisí na pojmu synonymie.

¹³³ R. Carnap *Meaning and Necessity* (Chicago: University of Chicago Press, 1947), s. 9 n., a Carnap, *Logical Foundations of Probability* (Chicago: University of Chicago Press, 1950), s. 70 n.

2. Definice

Někteří badatelé se spokojují s tím, že analytické výroky druhé třídy redukuje na výroky třídy první (logické pravdy) pomocí *definice*. Tak se například „starý mládenec“ *definuje* jako „neženatý muž“. Jak však zjistíme, že se „starý mládenec“ *definuje* právě jako „neženatý muž“? Kdo a kdy to takto definoval? Máme snad otevřít nějaký slovník a přijmout za zákon lexikografovu formulaci příslušné definice? To by ale znamenalo zapřáhnout povoz před koně! Lexikograf je totiž empirický vědec, jehož úkol spočívá v tom, že registruje předem daná fakta. A když vysvětlí výraz „starý mládenec“ výrazem „neženatý muž“, je to výsledek jeho přesvědčení, že mezi těmito jazykovými formami existuje vztah synonymie a že je tento vztah obsažen v jazyce implicitně, tzn. před tím, než s jazykem začneme pracovat. Pojem zde předpokládané synonymie musí být stále ještě objasněn, a to, jak se zdá, pomocí termínů týkajících se jazykového chování. „Definici“, jejíž pomocí zaznamenává lexikograf zjištěnou synonymii, nelze brát za základ synonymie.

Definování ale není výlučně záležitostí filologů. Filosofové a vědci často „definují“ těžko srozumitelný termín tím, že ho parafrázuji termíny běžnějšího rázu. Avšak obvykle spočívá takováto definice, stejně jako definice filologů, v čisté lexikografii, tzn. konstatuje již existující vztah synonymie.

Co tedy přesně znamená tvrdit, že máme co činit se synonymií? Které souvislosti jsou dostatečné a které nutné, abychom mohli označit dvě jazykové formy za synonymní? To je dosud nejasné. Ať jsou však tyto souvislosti jakékoli, spočívají obvykle ve způsobu užívání jazyka. Definice, pokud informují o vybraných případech synonymie, jsou jakousi zprávou o způsobu užívání jazyka.

Existuje však ještě jiný druh definic, které se neomezují na konstatování předem dané synonymie. Mám na mysli to, co Carnap nazývá *explikací*, což je činnost, které se věnují filosofové, a někdy dokonce i vědci, když si trochu zafilosofují. U explikace nejde pouze o to, parafrázovat definiendum pomocí nějakého přímého synonyma, ale o to, vylepšit jeho význam určitým zjemněním a doplněním. Nicméně i explikace, ačkoli není pouhou zprávou o předem dané synonymii mezi definiendem a definiens, spočívá přece jen na *jiných* předem daných synonymiích. Na věc se lze podívat takto: každé slovo, které stojí za vysvětlení, se vyskytuje v určitých kontextech,

které jsou jako celek natolik jasné a přesné, aby mohly být užitečné. Explikace sama pak spočívá v uchování těchto vybraných kontextů a současně v zpřesnění užívání v jiných kontextech. K tomu, aby byla daná definice vhodná pro explikaci, není třeba, aby definiendum bylo ve svém předchozím užití synonymní s definiens, nýbrž aby pouze každý z oněch vybraných kontextů definienda, vzatý jako celek v daném způsobu svého užívání, byl synonymní s korespondujícím kontextem onoho definiens.

K explikaci mohou být dvě rozličná definiens stejně příhodná, aniž by byla navzájem synonymní, neboť v rámci vybraných kontextů mohou být zaměnitelná, v rámci jiných však nikoli. Jestliže se definice explikačního typu přikloní spíše k jednomu definiens než k druhému, pak je tímto rozhodnutím vytvořen vztah synonymie, který dříve neexistoval. Jak jsme však viděli, i takováto definice spočívá ve své vysvětlovací funkci stále ještě na předem dané synonymii.

Zbývá ještě promluvit o krajním případě definice, který vůbec nevyužívá předchozí synonymie. Jedná se o vyslovené konvenční zavedení nového způsobu zápisu, jehož smyslem je pouhé zavedení zkratky. Zde se stane definiendum s definiens synonymní prostě jen proto, že bylo k tomu, totiž aby bylo synonymní, vytvořeno. Zde máme vskutku jasný případ synonymie vytvořené pomocí definice. Bylo by příjemné, kdyby byly všechny synonymie takto průhledné. Bohužel definice spíše na synonymii spočívá, než aby ji vykládala. Ostatní definice totiž na synonymii spočívají, aniž by ji vysvětlovaly.

Slovo „definice“ získalo díky svému častému výskytu v logických a matematických textech poněkud nebezpečně uklidňující zabarvení. Bude proto užitečné udělat krátký exkurs o úloze definice ve formálních vědách.

V logických a matematických systémech můžeme usilovat o dva vzájemně konkurující typy úspornosti, jež jsou sice oba užitečné, avšak každý jinak. Na jedné straně můžeme hledat úspornost v praktickém vyjadřování – zde nám tedy jde o jednoduchost a krátkost výroků, vyjadřujících rozličné vztahy. Tento druh úspornosti vyžaduje obvykle zavedení celé řady stručných znaků pro velké množství pojmů. Na druhé straně se můžeme v protikladu k řečenému snažit o úspornost v gramatice a ve slovníku. Je možné pokusit se najít minimum základních pojmů tak, že jakmile bude každý z nich označen určitým znakem, bude možné vyjádřit další

pojem pouhým opakováním a kombinací oněch základních znaků. Tento druh úspornosti je nepraktický v tom, že malý počet základních znaků vede k nutnému prodloužení diskursu. Je však praktický z jiného hlediska: velmi zjednodušuje teoretické úvahy o jazyce tím, že zmenšuje počet termínů a forem konstrukcí, na kterých jazyk spočívá.

Ačkoli jsou oba druhy úspornosti na první pohled inkompatibilní, je přece každý svým způsobem cenný. Je proto užitečné je kombinovat, a to tak, že vytvoříme dva jazyky, z nichž jeden je částí druhého. Zahrnující jazyk, ačkoli je ve svém slovníku a gramatice redundantní, je úsporný délkou svých výrazů, zatímco část v něm zahrnutá, nazývaná primitivní notace, je úsporná v gramatice a ve slovníku. Mezi jazykem zahrnovaným a zahrnujícím jsou vztahy vyjádřené pravidly překladu, podle nichž každému výrazu, který nepatří do základní notace, je přiřazen příslušný složený výraz, vybudovaný pomocí primitivní notace. Těmito překladovými pravidly jsou tzv. *definice* vyskytující se ve formálních systémech. Neměly by být proto považovány za přídavek k jazyku, ale za korelace mezi jazyky, z nichž jeden je částí druhého.

Tyto korelace ovšem nejsou libovolné. Jejich úkolem je dokázat, že při zachování krátkosti a výstižnosti lze pomocí základních pojmů dosáhnout stejných cílů jako pomocí redundantního jazyka. Lze tedy očekávat, že definiendum a definiens mohou být spojeny jedním z těchto tří vztahů. Definiens může být věrnou parafrází definienda v užší notaci, která zachovává přímou synonymii,¹³⁴ jak je obsažena v předem daném užití jazyka, nebo může definiens ve smyslu explikace vylepšit užití definienda, nebo konečně může být definiendum nově vytvořený znak, kterému zde a teprve nyní udělujeme význam.

Vidíme tedy, že ve formálních a neformálních vědách závisí definice – pomineme-li krajní případ vysloveně konvenčního zavedení nového výrazu – na předchozích vztazích synonymie. Je tedy snad dostatečně zřejmé, že definice není klíčem k pochopení synonymie a analytičnosti. Dále se proto budeme zabývat synonymií a nikoli definicí.

¹³⁴ Výrazu „definice“ můžeme v jiném důležitém smyslu rozumět tak, že definicí zachovávaný vztah je volnější shoda pouze v oblasti reference. V této souvislosti si však raději definice všimnat nebudeme, protože je pro otázky synonymie nepodstatná.

3. Zaměnitelnost

Další možnost, kterou musíme důkladně prozkoumat, je, že synonymie dvou jazykových forem spočívá prostě v jejich zaměnitelnosti ve všech kontextech, a to aniž by tato záměna ovlivnila pravdivostní hodnotu. Jde tu tedy, jak říká Leibniz, o zaměnitelnost *salva veritate*.¹³⁵ Povšimněme si, že synonyma nemusíme zbavovat jejich vágností v případě, že si tyto vágnosti navzájem odpovídají.

Není ale úplně pravda, že synonyma „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou vždy zaměnitelná *salva veritate*. Pravdy, které se stanou nepravdami po substituci „neženatý muž“ za „starý mládenec“, lze snadno vytvořit pomocí výrazů „staromládenecký život“ či „staromládenecký byt“. Stejného účinku lze dosáhnout pomocí uvozovek, jako například:

Výraz „starý mládenec“ má víc než 12 písmen.

Takovýmto příkladům se lze vyhnout tak, že výrazům „staromládenecký život“, „staromládenecký byt“ a výrazu s uvozovkami „starý mládenec“ budeme rozumět vždy jako jedinému nedělitelnému slovu a dále budeme požadovat, aby se zaměnitelnost *salva veritate*, o kterou se synonymie opírá, nevztahovala na neúplné části, vyskytující se uvnitř slova. Toto vysvětlení synonymie je sice v určitém ohledu přijatelné, má nicméně stinnou stránku. Musíme se totiž v jeho rámci odvolat na pojem slova, jehož vymezení přinese, jak lze očekávat, nové obtíže. Určitého pokroku jsme přece jen dosáhli v tom, že jsme problém synonymie redukovali na problém pojmu slova. Dále uvažujme tak, jako by pojem „slova“ byl již jasný.

Otázkou zůstává, zda zaměnitelnost *salva veritate* (nebereme-li v úvahu vnitřek slov) je dostatečně silná podmínka pro synonymii, nebo zda je možné, aby byly zaměnitelné i heteronymní výrazy. Musíme si ovšem připomenout, že nám nejde o synonymii ve smyslu úplné identity, zahrnující psychologické asociace či poetické kvality. V tomto smyslu jistě žádné dva výrazy synonymní nejsou. Jde nám o to, co bychom mohli nazvat *kognitivní* synonymií. Co přesně je,

¹³⁵ Srv. C. I. Lewis, *A Survey of Symbolic Logic* (Berkeley: University of California Press, 1918), s. 373.

nelze sice říci před úspěšným ukončením této studie, víme však o ní již něco na základě požadavků, s nimiž souvisela analytičnost, jak jsme o ní mluvili v § 1. Synonymie, o níž zde šlo, spočívala prostě v tom, že jakýkoli analytický výrok lze převést na logickou pravdu tak, že se synonymum nahradilo synonymem. Jestliže věc obrátíme a budeme předpokládat analytičnost, mohli bychom (když setrváme u již známého příkladu) objasnit kognitivní synonymii termínů takto: Říci, že „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou kognitivně synonymní, neznamená více ani méně než tvrdit, že výrok:

(3) Všichni a pouze staří mládenci jsou neženatí muži

je analytický.¹³⁶

Co potřebujeme, je pojem kognitivní synonymie, který analytičnost nepředpokládá. Stejně tomu bylo, když jsme chtěli v § 1 vysvětlit pojem analytičnosti obráceně, totiž pomocí kognitivní synonymie. Právě takovýmto pojmem kognitivní synonymie se nyní zabýváme, totiž zaměnitelností *salva veritate* ve všech kontextech, kromě zaměnitelnosti v rámci slov. Otázka, před kterou stojíme, prostě zní: Je tato zaměnitelnost dostatečnou podmínkou pro kognitivní synonymii? O tom, že to tak je, se lze přesvědčit pomocí těchto příkladů:

(4) Je nutné, že všichni a pouze staří mládenci jsou staří mládenci.

Výrok (4) je nepochybně pravdivý, a to dokonce i když budeme slůvku „nutně“ rozumět tak úzce, že vytváří pravdivé výroky pouze ve spojení s analytickými výroky. Jestliže jsou potom „starý mládenec“ a „neženatý muž“ zaměnitelné *salva veritate*, vypadá vzniklý výsledek, jestliže ve (4) za jeden výskyt „starý mládenec“ dosadíme „neženatý muž“, takto:

(5) Je nutné, že všichni a pouze staří mládenci jsou neženatí muži.

¹³⁶ Toto je kognitivní synonymie v prvotním širokém smyslu. Carnap, (*Meaning and Necessity*, cit.d., s. 56 n.) a Lewis (*An Analysis of Knowledge and Valuation* [La Salle, Ill.: Open Court Publishing Co., 1946], s. 83 n.) navrhli, jak bychom mohli, jestliže už máme tento pojem k dispozici, postupně odvodit pojem kognitivní synonymie v užším, pro jisté účely výhodnějším smyslu. Ale tento zvláštní způsob konstrukce pojmů přesahuje rámec dosavadních úvah, a nesmíme jej proto zaměnit se zde probíranou kognitivní synonymií.

Tento výrok je stejně jako (4) pravdivý. Tvrdit však, že (5) je pravdivý, znamená říci, že (3) je analytický, a tudíž, že „neženatý muž“ a „starý mládenec“ jsou kognitivní synonyma.

Podívejme se nyní, proč uvedený argument vypadá trochu jako hokuspokus. Podmínka zaměnitelnosti *salva veritate* mění svoji účinnost podle bohatství jazyka, o který se jedná. Uvedený argument předpokládá, že pracujeme s tak bohatým jazykem, že obsahuje příslovce „nutně“, přičemž tomuto příslovci musíme rozumět tak, že vede k pravdivým výrokům pouze tehdy, když jej spojíme s analytickými výroky. Je však možné připustit jazyk, který tohoto příslovce používá? Je toto příslovce skutečně smysluplné? Budeme-li předpokládat že ano, znamená to, že jsme již uspokojujícím způsobem pochopili význam slova „analytický“. S čím se tu pak tedy vlastně lopotíme?

Naše argumentace se sice nepohybuje přesně vzato v kruhu, ale je to s ní podobné. Má obrazně řečeno tvar uzavřené křivky v prostoru.

Zaměnitelnost *salva veritate* nemá smysl potud, pokud ji nevztáhneme na jazyk, jehož rozsah je již v důležitých aspektech určen. Předpokládejme, že se zabýváme jazykem, který má k dispozici právě jen tento materiál: obsahuje nekonečně velký počet jednomístných predikátů (například „F“, kde „Fx“ například znamená, že *x* je člověk) a vícemístných predikátů (například „G“, kde „Gxy“ znamená, že *x* miluje *y*), které se týkají především mimologických věcí. Zbytek jazyka je logický. Atomické věty se skládají z predikátu, ke kterému přistupují jedna nebo více proměnných „x“, „y“ atd.: komplexní věty jsou vystavěny z atomických vět pomocí pravdivostních funkcí („ne“, „a“, „nebo“ atd.), dále pak pomocí kvantifikátorů.¹³⁷ Takovýto jazyk může dále úspěšně využívat výhod popisů a samozřejmě také singulárních termínů, protože lze známými způsoby kontextuálně definovat.¹³⁸ Dokonce i abstraktní singulární termíny, které pojmenovávají třídy, třídy tříd atd., mohou být kontextuálně definované za předpokladu,

¹³⁷ Quine, „New Foundations for Mathematical Logic“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 81 nn., přesně takový jazyk popisuje – až na to, že v tomto druhém jazyce se vyskytuje pouze jeden predikát, totiž dvoumístný predikát „ $\in$ “.

¹³⁸ Viz Quine, „O tom, co je“, s. 39-43 tohoto svazku; srv. též „New Foundations for Mathematical Logic“, cit.d., s. 85 n., a „Meaning and Existential Inference“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d., s. 166 n.

že uvažovaná suma predikátů obsahuje dvoumístný predikát příslušnosti ke třídě.¹³⁹ Takovýto jazyk lze pro klasičnou matematiku i pro vědecký diskurz považovat za adekvátní tehdy, když nepoužijeme kontroverzních prostředků, jako jsou kontrafaktuální kondicionály nebo modální příslovce jako například „nutně“.¹⁴⁰ Jazyk takového typu je extenzionální v tomto smyslu: jakékoli dva predikáty, které extenzionálně souhlasí (jsou pravdivé o týchž objektech), jsou zaměnitelné *salva veritate*.¹⁴¹

V extenzionálním jazyce není tedy zaměnitelnost *salva veritate* zárukou, že se jedná o kognitivní synonymii požadovaného druhu. Že „starý mládenec“ a „neženatý muž“ jsou zaměnitelné v extenzionálním jazyce *salva veritate*, nás neujistí o ničem víc, než že výrok (3) je pravdivý. Nemáme proto prázdnou jistotu, zda extenzionální souhlas mezi výrazy „starý mládenec“ a „neženatý muž“ spočívá ve významu, nebo zda závisí na čistě náhodných skutečnostech, jak je tomu například u extenzionálního souhlasu mezi výrazy „živočich se srdcem“ a „živočich s ledvinami“.

Ve většině případů znamená extenzionální souhlas nejtěsnější přiblížení k synonymii. Faktem ale zůstává, že extenzionální souhlas není ještě kognitivní synonymií, jak ji požaduje vysvětlení naznačené v § 1. Druh kognitivní synonymie, který se tam požaduje, předpokládá, že se synonymie výrazů „starý mládenec“ a „neženatý muž“ rovná analytičnosti výroku (3) a ne pouze jeho pravdivosti.

Musíme tedy uznat, že zaměnitelnost *salva veritate* není v rámci extenzionálního jazyka dostatečnou podmínkou pro kognitivní synonymii, jak je požadována v § 1. Jestliže nějaký jazyk obsahuje intenzionální příslovce „nutně“ nebo jiné částice se stejným účinkem, pak představuje zaměnitelnost *salva veritate* v takovém jazyce dostatečnou podmínku pro kognitivní synonymii. Avšak takovýto jazyk je srozumitelný jen potud, pokud pojmu analytičnosti předem rozumíme.

Možná se snaha nejdříve vysvětlit kognitivní synonymii a její pomocí pak analytičnost (jako v § 1), ubírá špatným směrem. Mohli bychom se místo toho pokusit odvodit analytičnost jinak, totiž bez

¹³⁹ Viz „New Foundations for Mathematical Logic“, cit.d., s. 87.

¹⁴⁰ K těmto prostředkům viz Quine, „Reference and Modality“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d.

¹⁴¹ O tom hovořím ve své knize *Mathematical Logic* (rev. vyd., Cambridge: Harvard University Press, 1951), *121.

toho, aniž bychom se odvolávali na kognitivní synonymii. Potom bychom nepochybně dokázali, kdyby to po nás někdo chtěl, odvodit uspokojivě kognitivní synonymii z analytičnosti. Viděli jsme, že kognitivní synonymii výrazů „starý mládenec“ a „neženatý muž“ lze vysvětlit jako analytičnost výroku (3). Stejně vysvětlení se hodí pro každý pár jednomístných predikátů a můžeme je přirozeně rozšířit i na predikáty vícemístné. Ostatní syntaktické kategorie lze vysvětlit podobně. Singulární termíny můžeme chápat jako synonyma, jestliže výrok identity, který vytvoříme tím, že mezi termíny vložíme „=“, je analytický. Jednoduše řečeno, výroky mohou být kognitivně synonymní, jestliže jejich bikondicionál (výsledek jejich spojení výrazem „tehdy a jen tehdy, když“)¹⁴² je analytický. Jestliže nyní chceme shrnout všechny kategorie do jedné formulace, za což musíme zaplatit jistou cenu, totiž předpokládat vymezenost pojmu „slovo“, na nějž jsme se již dříve odvolávali, pak můžeme dvě jazykové formy uznat za synonymní, jestliže jsou (kromě výskytu v rámci „slov“) zaměnitelné *salva* (nikoli už *veritate* ale) *analyticitate*. Vznikají sice ještě určité problémy týkající se ambiguity či homonymie, avšak těmito otázkami, jelikož jsme se již bez toho zdrželi, se zabývat nebudeme. Zanechme proto již problému synonymie a vraťme se zpět k analytičnosti.

4. Sémantická pravidla

Zprvu se zdálo nejpřirozenější definovat analytičnost poukázáním k oblasti významu. Další zjemňování nás přivedlo k synonymii a k definici. Avšak definice se pro nás ukázala jako neužitečná a o synonymii platí, že ji lze pochopit pouze za předpokladu zpětného odvolání se k analytičnosti.

Zda je výrok „všechno zelené je rozlehlé“ analytický, nevím. Prozrazuje moje nejistota v uvedeném případě skutečně nedokonalé porozumění, tedy nedokonalé uchopení „významů“ slov „zelený“ a „rozlehlý“? Nedomnívám se, že by tomu tak bylo. Problém nespočívá v „zeleném“ či „rozlehlém“, ale v pojmu analytičnosti.

Často se uvádí, že obtíž při rozlišování mezi analytickými a syntetickými výroky spočívá ve vágnosti přirozeného jazyka a že

¹⁴² Výraz „tehdy a jen tehdy, když“ chápu jako pravdivostní funkci. Viz Carnap, *Meaning and Necessity*, cit.d., s. 14.

rozdíl mezi nimi se vyjasní, jakmile začneme pracovat s jazykem umělým, tzn. s „explicitními sémantickými pravidly“. Chci nyní prokázat, že takovéto pojetí je neopodstatněné.

Pojem analytičnosti, o který nám jde, je smysluplný vztah mezi výroky a jazyky: Výrok S je *analytický* v jazyce L a náš problém spočívá nyní v tom, dát tomuto vztahu obecný smysl, tzn. pro proměnné „ S “ a „ L “. Řešení tohoto problému není pro umělé jazyky snazší než pro jazyky přirozené. Problém dát smysl výrazu „ S je v L analytický“ za předpokladu, že „ S “ a „ L “ jsou proměnné, není o nic menší ani v případě, v němž omezíme obor proměnné „ L “ na umělé jazyky. Pokusím se nyní toto tvrzení prokázat.

Jestliže se chceme zabývat umělými jazyky a sémantickými pravidly, musíme přirozeně nahlédnout do Carnapových spisů. Jeho sémantická pravidla mají různé formy. K tomu, co sleduji, musím některé blíže charakterizovat. Začneme tím, že budeme předpokládat umělý jazyk L_0 , jehož sémantická pravidla (rekurzivní nebo jiného druhu) explicitně vymezují, které výroky tohoto jazyka jsou analytické a které nikoli. Zde spočívá potíž jednoduše v tom, že pravidla obsahují slovo „analytický“, kterému nerozumíme. Rozumíme sice, kterým výrokům pravidla analytičnost přisuzují, ale nechápeme, co jim vlastně přisuzují. Před tím, než porozumíme pravidlu, které začíná slovy „každý výrok S je v L_0 analytický tehdy a jen tehdy, když...“, musíme porozumět obecnému relačnímu termínu „ S je analytický v L “, kde „ S “ a „ L “ jsou proměnné.

Alternativně můžeme chápat naše pravidlo jako konvenční definici nového symbolu „analytický-v- L_0 “, který bychom mohli (aby se nezdálo, že vrháme světlo na naše zajímavé slůvko analytický) nezaujatě označit například „ K “. Nyní můžeme, ať už tím sledujeme cokoli, definovat libovolné množství tříd výroků K , M , N atd. Co však znamená, že K je na rozdíl od M , N atd. třída „analytických“ výroků jazyka L_0 ?

Jestliže udáme, které výroky jsou v L_0 analytické, vysvětlíme pouze ono „analytický-v- L_0 “, ale nevysvětlíme výraz „analytický“ respektive „analytický v“. Nevysvětlujeme tedy výraz „ S je analytický v L “ s proměnnými „ S “ a „ L “, a to ani v případě, že obor proměnných „ L “ omezíme pouze na umělé jazyky.

O významu výrazu „analytický“ víme už tolik, že je nám jasné, že o analytických výrocích musíme předpokládat, že jsou pravdivé. Obrátme se tedy k dalšímu druhu sémantických pravidel, která už

neříkají, že ty a ty výroky jsou analytické, nýbrž že ty a ty výroky jsou pravdivé. Takovéto pravidlo už neobsahuje nesrozumitelné slovo „analytický“ a uniká tak výše uvedené kritice. Pro naši argumentaci připustíme, že již nemáme obtíže s jasnějším termínem „pravdivý“. Sémantické pravidlo tohoto druhu – pravdivostní pravidlo – nemá za úkol určit všechny pravdivé výroky našeho jazyka, určuje pouze (rekurzivně nebo jinak) jisté množství výroků, které spolu s jinými tímto pravidlem neurčenými výroky mají platit jako pravdivé. Připustíme, že toto pravidlo je dokonale jasné. Analytičnost můžeme nyní určit tímto způsobem: výrok je analytický, jestliže (není pouze pravdivý, nýbrž) je pravdivý na základě nějakého sémantického pravidla.

Tím jsme však příliš nepokročili. Místo abychom se odvolávali na nevysvětlené slovo „analytický“, odvoláváme se nyní na nevysvětlený výraz „sémantické pravidlo“. Ne každý pravdivý výrok, který říká, že výroky určité třídy jsou pravdivé, může sloužit jako sémantické pravidlo – jinak by totiž byly *všechny* pravdivé výroky „analytické“ v tom smyslu, že jsou pravdivé na základě sémantických pravidel. Sémantická pravidla lze, jak se zdá, poznat jen podle toho, že je nalezneme pod nadpisem „sémantická pravidla“. Sám tento nadpis však nemá smysl.

Můžeme samozřejmě říci, že výrok je *analytický-v- L_0* tehdy a jen tehdy, když je pravdivý na základě „sémantických pravidel“ určitého druhu. Tím jsme se však opět dostali k případu, který jsme už diskutovali: „ S je analytický-v- L_0 tehdy a jen tehdy, když...“. Jakmile chceme vysvětlit výrok „ S je analytický v L “ obecně pro proměnné „ L “ (i když omezíme „ L “ pouze na umělé jazyky), nemáme k dispozici vysvětlení, „pravdivý na základě sémantických pravidel L “. Relační termín „sémantické pravidlo pro“ je totiž třeba vysvětlit přinejmenším stejně dobře jako „analytický v“.

Snad bude nyní užitečné srovnat pojem sémantického pravidla s pojmem postulátu. Se zřetelem k dané množině postulátů je snadné říci, co postulát je: je totiž prvkem této množiny. S ohledem na danou množinu sémantických pravidel je právě tak jednoduché říci, co je sémantické pravidlo. Avšak máme-li před sebou nějaký (matematický nebo jiný) zápis, kterému můžeme libovolně přesně rozumět jak co se překladu, tak co se jeho pravdivosti týče, můžeme za těchto okolností říci, který z pravdivých výroků v něm obsažených je postulát? Je nasnadě, že takováto otázka je nesmyslná

– stejně jako by bylo nesmyslné se ptát, které body Prahy jsou výchozí. Jakýkoli konečný (nebo specifikovatelný nekonečný) soubor výroků (pokud možno pravdivých) může být stejně tak dobře *určitým* souborem postulátů jako kterýkoli jiný. Slovo „postulát“ má význam pouze ve vztahu k nějaké badatelské aktivitě. Toto slovo aplikujeme na množinu výroků právě tehdy, jestliže v daném období nebo okamžiku chápeme tyto výroky ve vztahu k jiným výroky, ke kterým můžeme dospět pomocí určité množiny transformací, na něž jsme se rozhodli soustředit pozornost. Pojem sémantického pravidla je právě tak rozumný a smysluplný jako pojem postulátu v případě, že jej chápeme relativně – v našem případě vzhledem k didaktickému záměru poučit nezaškolenou osobu o podmínkách pravdivosti výroků přirozeného nebo umělého jazyka *L*. Avšak z tohoto hlediska není žádné určení nějaké podtřídy jazyka *L* samo o sobě více sémantickým pravidlem než libovolné určení jiné. A jestliže „analytický“ znamená „pravdivý na základě sémantických pravidel“, pak není žádná pravda jazyka *L* analytická tím způsobem, aby vyloučila pravdy jiné.¹⁴³

Mohli bychom možná namítnout, že umělý jazyk *L* (ne však přirozený jazyk) je jazyk v běžném slova smyslu *plus* výslovně stanovený soubor sémantických pravidel, takže celek by byl jakousi uspořádanou dvojicí, jejímž druhým členem by byla sémantická pravidla jazyka *L*. Stejným způsobem lze konstruovat umělý jazyk jako uspořádanou dvojici, jejímž druhým členem by byla třída analytických výroků. Potom by bylo možno považovat analytické výroky jazyka *L* za prvky druhého členu jazyka *L*. Bylo by však jednodušší tento pokus, totiž chtít se vytáhnout z bažiny za vlastní vlasy, vzdát.

Ve své úvaze jsem nepojednal o všech Carnapovi a jeho čtenářům známých vysvětleních analytičnosti. Rozšířit však to, co jsem podal, o další případy, není již obtížné. Zmíňme se ještě o jednom za určitých okolností důležitém faktoru. Někdy jsou sémantická pravidla vlastně pravidly překladu do přirozeného jazyka, přičemž analytické výroky umělého jazyka jsou pak na základě analytičnosti jejich překladu uznány za analytické.

¹⁴³ Předcházející odstavec nebyl částí původně publikované verze. Doplnil jsem ho (stejně jako konec eseje „Notes on the Theory of Reference“, in: *From a Logical Point of View*, cit.d.) na základě článku R. M. Martina „On ‘Analytic’“, *Philosophical Studies*, 3 (1952), s. 42–47.

V takovém případě však nelze o objasnění analytičnosti pomocí zkoumání umělého jazyka ani mluvit.

Z pohledu otázky analytičnosti je pojem umělého jazyka *feu follet par excellence*. Sémantická pravidla, která slouží k určení analytických výroků umělého jazyka, jsou zajímavá v té míře, v jaké již pojmu analytičnosti rozumíme. K pochopení tohoto problému však nepřispívají.

Odkaz k hypotetickým, uměle jednoduchým jazykům by snad mohl být k vysvětlení analytičnosti prospěšný v případě, že by faktory důležité pro analytičnost – ať mentální či kulturní či vůbec jakékoli – byly shrnuty do zjednodušeného modelu. Ale model, který chápe analytičnost jako neredukovatelnou charakteristiku, nám stěží při vysvětlení pomůže.

Je zřejmé, že pravda obecně závisí jak na jazyce, tak na mimojazykových skutečnostech. Výrok „Brutus zabil Ceasara“ by byl nepravdivý, kdyby svět byl v určitém ohledu jiný, avšak byl by rovněž nepravdivý, kdyby slovo „zabil“ mělo náhodou význam „zplodil“. Jsme tedy v pokušení předpokládat, že pravda výroku je nějak analyzovatelná na jazykové a faktuální komponenty. Tento předpoklad vede k závěru, že některé výroky nemají faktuální komponenty, a ty že jsou analytické. Takovouto úvahou, přestože je apriorně rozumná, nebyla hranice mezi syntetickými a analytickými výroky nijak vytyčena. To, že je vůbec třeba takového rozlišení provést, je totiž pouhé neempirické dogma empiristů, je to metafyzický článek víry.

5. Verifikační teorie a redukcionismus

V průběhu našich bezvýsledných úvah jsme nejprve zaujali skeptický postoj k pojmu významu, dále k pojmu kognitivní synonymie a konečně i k analytičnosti. Podívejme se nyní ještě, jak je tomu s verifikační teorií významu. Termín „verifikační teorie“ se stal přímo programovým heslem empirismu, a bylo by tedy nevědecké, nepokusit se v něm najít řešení problému významu a s ním spřízněných otázek.

Verifikační teorie významu má v literatuře pevné místo od dob Piercových. Říká, že význam výroku spočívá v metodě jeho empirického potvrzení, případně vyvrácení. Analytický výrok je

potom jakýmsi mezním případem, neboť je potvrzen za všech okolností.

Jak jsme ukázali v § 1, můžeme ponechat stranou řešení chápající význam jako entitu a přejít přímo k totožnosti významů čili k synonymii. Podle verifikační teorie významu jsou dva výroky synonymní tehdy a jen tehdy, jestliže jsou shodné v metodě svého empirického potvrzení, případně vyvrácení.

Toto ovšem není obecné vysvětlení kognitivní synonymie, týká se totiž pouze synonymie výroků.¹⁴⁴ Pomocí synonymie výroků bychom nicméně mohli na základě dosti podobných úvah jako na konci § 3 odvodit pojem synonymie i pro ostatní jazykové výrazy. Za předpokladu, že máme vymezen pojem slova, můžeme prohlásit jakékoli dva výrazy za synonymní, jestliže záměnou jednoho výrazu za druhý v libovolném výroku (ne však uvnitř slova) získáme výrok synonymní. Nyní tedy můžeme, máme-li tímto k dispozici obecný pojem synonymie jazykových výrazů, definovat analytičnost pomocí termínů synonymie a logické pravdy jako v § 1. Analytičnost by bylo proto možné definovat i jednodušeji, totiž pomocí termínů synonymie výroků a logické pravdy. Potom by nebylo nutné odvolávat se k synonymii jiných lingvistických výrazů než k synonymii výroků. Výrok by totiž bylo možno charakterizovat jako analytický, je-li synonymní s logicky pravdivým výrokem.

Můžeme-li tedy přijmout verifikační teorii významu za dostatečné vysvětlení synonymie výroků, bude tím pojem analytičnosti zachráněn. Uvažujme však ještě dále! Synonymie je zde pojata jako stejnost¹⁴⁵ metod jejich empirického potvrzení nebo vyvrácení. Jaké jsou to ale metody, které zde porovnáváme? Jinými

¹⁴⁴ Tuto nauku lze skutečně formulovat tak, že přijmeme za jednotky termíny, a nikoli výroky. Tak vymezuje Lewis význam termínu jako „kritérium v mysli, na základě kterého použijeme anebo odmítneme použít daného výrazu na aktuální předměty, situace anebo jejich představy“ (*An Analysis of Knowledge and Valuation*, cit.d., s. 133). O střídavých úspěších verifikační teorie významu, která se však více zabývá otázkou smysluplnosti než synonymií a analytičností, viz Hempelovy články „Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning“ (*Revue internationale de philosophie*, 4 [1950], s. 41–63) [slov. překlad: „Problémy a změny empirického kritéria významu“, *Organon F* 9 (2002), 1, s. 64–82], a „The Concept of Cognitive Significance: a Reconsideration“ (*Proceedings of American Academy of Arts and Sciences*, 80 [1951], s. 61–77).

¹⁴⁵ [V originále *likeness*.]

slovy, jaká je povaha vztahu mezi výrokem a zkušenostmi, které ho potvrzují nebo vyvracejí?

Nejnavnějši lze tento vztah chápat jako vztah přímého referování. Toto pojetí se nazývá *radikální redukcionismus*. Spočívá v přesvědčení, že každý smysluplný výrok je převeditelný na (pravdivé či nepravdivé) výroky, týkající se bezprostřední zkušenosti. Radikální redukcionismus (ať má tu či onu podobu) je předchůdcem toho, co se nyní explicitně nazývá teorie významu. Již Locke a Hume se domnívali, že každá idea musí vzniknout buď přímo ze smyslové zkušenosti, nebo je ze zmíněného druhu idejí složena. Inspirováni Tookem můžeme vyjádřit tuto nauku v sémantickém žargonu a říci, že termín, má-li mít vůbec nějaký smysl, musí být buď jménem nějakého smyslového data nebo složeninou těchto jmen, či zkratkou za takovou složeninu. Takto postavená nauka však zůstává dvojznačná v tom smyslu, že za smyslová data je možné považovat buď události, nebo smyslové kvality. Právě tak zůstává vágní to, jaké způsoby skládání jsou přípustné. Navíc je tato nauka zbytečně a nesnášenlivě restriktivní v nárocích, které si klade na posouzení každého jednotlivého termínu. Snad by bylo rozumnější (a přitom nadále v souladu s tím, co jsem nazval radikálním redukcionismem) považovat za jednotky významu spíše celé výroky, a tím požadovat, aby byly výroky převeditelné do jazyka smyslových dat jako celek, ne však, aby byl převeditelný každý jednotlivý termín.

Takovéto vylepšení by bez pochyby Locke, Hume i Tooke přivítali, ale v historii bylo třeba ještě čekat na nový, v sémantice revoluční směr, který začal chápat jako prvotního nositele významu výrok a ne již termín. Tato nově vzniklá orientace (zjevně přítomná u Benthamu a Frega) je základem pro Russellovo pojetí neúplných symbolů definovaných v kontextuálním užití.¹⁴⁶ Je rovněž implicitně obsažena ve verifikační teorii významu. Předmětem verifikace jsou totiž výroky.

Úkolem radikálního redukcionismu, chápajícího výroky jako základní jednotky, je vydělit tu část jazyka, která se týká bezprostředně smyslových dat a ukázat, jak do ní převést – výrok po výroku – zbytek smysluplného diskursu. Do tohoto projektu se pustil Carnap ve svém díle *Aufbau*.

¹⁴⁶ Viz „O tom, co je“, s. 39 n. tohoto svazku.

Jazyk, který si Carnap zvolil za výchozí, nebyl jazyk smyslových dat v nejužším slova smyslu, neboť obsahoval logické znaky i znaky vyšší teorie množin. Obsahoval tak vlastně celý jazyk čisté matematiky. Ontologie v něm zahrnutá (tj. jeho obor hodnot proměnných) neobsahuje pouze smyslové události, ale také třídy, třídy tříd atd. Mnohý empirista by tvář v tvář takového marnotratnosti znejistěl. V mimologické čili smyslové oblasti je však Carnapovo východisko velice skromné. Pomocí řady konstrukcí, v nichž s velkou nápaditostí používá prostředky moderní logiky, se Carnapovi daří definovat množství dodatečných empirických pojmů, o nichž bychom si byli stěželi s to bez jeho konstrukcí představit, že jsou definovatelné z tak úzké základny. Carnap byl prvním empiristou, který se nespokojil s pouhým tvrzením, že věda je redukovatelná na termíny bezprostřední zkušenosti, ale k této redukci také přistoupil.

Třebaže je Carnapovo východisko uspokojující, jsou jeho konstrukce, jak sám zdůraznil, pouhým zlomkem celého programu. Konstrukce i těch nejjednodušších výroků o fyzikálním světě zůstaly ve formě pouhých náčrtků. Přes tuto schematičnost byly Carnapovy myšlenky v tomto směru velice podnětné. Pojal jednotlivé časoprostorové body jako čtveřice reálných čísel a stanovil, jak využitím určitých pravidel přiřadit jednotlivým bodům smyslové kvality. Lze tedy shrnout, že jeho plán spočíval v přiřazení kvalit jednotlivým bodům tak, abychom co nejpohodlněji dosáhli světa slučitelného s naší zkušeností. Vůdčí myšlenkou konstrukce světa ze zkušeností by měl být princip nejmenšího vynaloženého úsilí.

Carnap si však zřejmě neuvědomil, že se mu redukce nepodařilo dosáhnout nikoli kvůli schematičnosti jeho projektu, ale ze zcela principiálních důvodů. Výroky typu „kvalita q je na bodě x, y, z, t “ by měly podle jeho pravidel získat pravdivostní hodnotu tím, že bychom maximalizovali respektive minimalizovali jisté obecné rysy a ve stejném duchu bychom pak s rostoucí zkušeností postupně revidovali pravdivostní hodnoty. Domnívám se, že je to výstižné (a jistě vědomě zjednodušené) schéma toho, co se ve vědě skutečně odehrává. Tato představa nám však neposkytuje ani náznak řešení, jak bychom mohli výrok „kvalita q je na bodě x, y, z, t “ přeložit do Carnapova výchozího jazyka smyslových dat a logiky. Spojení „je na“ zůstává přidanou nedefinovanou spojkou. Pravidla nám sice říkají, jak ji musíme používat, nikoli však, jak ji můžeme eliminovat.

Zdá se, že si Carnap tuto skutečnost později uvědomil. Ve svých pozdějších pracích totiž zanechal všech pokusů týkajících se převodu výroků o fyzikálním světě na výroky o bezprostřední zkušenosti. Redukcionismus ve své radikální podobě nehraje již dlouho v Carnapově filosofii žádnou úlohu.

Avšak v subtilní a zjemnělé podobě ovlivňuje toto dogma i nadále myšlení empiristů. Nadále má totiž vliv myšlenka, podle níž je každému syntetickému výroku přiřazen na jedné straně jedinečný soubor možných smyslových jevů takových, že každý výskyt některého z těchto jevů zvýší pravděpodobnost pravdy onoho výroku, a na straně druhé je ke každému výroku přiřazen jiný jednoznačný soubor možných smyslových jevů takových, že při jejich výskytu se tato pravděpodobnost sníží. Tato myšlenka je ovšem implicitně obsažena ve verifikační teorii významu.

Dogma redukcionismu přetrvá za předpokladu, že každý výrok, izolujeme-li jej od ostatních, může být potvrzen nebo vyvrácen. Můj protinávrh, který v podstatě vychází z Carnapovy nauky o fyzikálním světě rozpracované v *Aufbau*, spočívá v tom, že naše výroky o vnějším světě předstupují obrazně řečeno před tribunál smyslové zkušenosti ne jako jednotlivá individua, ale jako kolektiv.¹⁴⁷

Dogma redukcionismu je, a to i ve své oslabené podobě, v úzké souvislosti s druhým dogmatem – že totiž existuje propastný rozdíl mezi analytičností a syntetičností. Vidíme, že se najednou přenášíme od problému verifikační teorie významu k problému počátečnímu. Obě dogmata tedy spolu souvisí. Jasněji řečeno: pokud lze smysluplně mluvit o potvrzení či vyvrácení výroku, lze rovněž smysluplně mluvit o jakémsi mezním případě výroku, který je prázdně potvrzen *ipso facto*, tedy za všech okolností, a takovýto výrok je analytický.

Ve skutečnosti mají obě dogmata stejný kořen. Právě jsme došli k tomu, že pravdivost výroků závisí obecně na jazyku a také ovšem na mimojazykových skutečnostech. Povšimli jsme si, že tato okolnost v nás přirozeně vyvolává dojem, že pravdu výroku lze analyzovat na jazykovou a faktickou složku. Jestliže jsme empiristé, musí se ona faktická složka redukovat na obor potvrzujících

¹⁴⁷ Tuto doktrínu úspěšně hájil Duhem, *La théorie physique: son objet et sa structure* (Paris: Éditions Rivière, 1906), s. 303–328. Nebo viz. A. Lowinger, *The Methodology of Pierre Duhem* (New York: Columbia University Press, 1941), s. 132–40.

zkušeností. V krajním případě, ve kterém je relevantní pouze jazyková část, je pravdivý výrok analytický. Doufám však, že alespoň trochu zapůsobilo, jak tvrdošíjně vzdoroval rozdíl mezi analytickým a syntetickým každé poctivé snaze o uchopení. Musíme také vzít na vědomí (nezávisle na umělých příkladech černého a bílého míčku v urně) neustávající a zarážející složitost problému, který se týká nalezení explicitní teorie empirického potvrzení syntetických výroků. Zdá se mi proto, že je absurdní mluvit o jazykových a faktuálních složkách v pravdivosti nějakého jednotlivého výroku (a že tato absurdita plodí mnoho dalších absurdit). Věda pojatá jako celek je závislá jak na zkušenosti, tak na jazyce. Avšak tento dvojaký charakter nelze smyslně vést až k jednotlivým výrokům.

Myšlenka definovat symboly užitím byla, jak jsme již řekli, pokrokem v porovnání s neproveditelným empirismem Locka a Huma, kteří chtěli brát jeden termín po druhém. Od Benthamových dob se stává významovou jednotkou vystavenou kritice empirismu spíše výrok než termín. Avšak dnes chci prokázat fakt, že i když vezmu jako jednotku výrok, třídím stále ještě příliš jemně. Jednotkou empirického významu je pro mě věda jakožto celek.

6. Empirismus bez dogmat

Celý soubor našeho poznání nebo přesvědčení, a to od nejběžnějších otázek geografie nebo historie po nejhlubší zákony atomové fyziky, nebo dokonce čisté matematiky a logiky, si lze představit jako člověkem rozprostřenou síť, která se dotýká zkušenosti jen svými okraji. Na základě jiného přirovnání bychom vědu mohli připodobnit k silovému poli, jehož okrajové podmínky jsou naše zkušenosti. Nesoulad se zkušeností na periférii nás pak vede k přizpůsobení vnitřní struktury pole. Některým výrokům musíme udělit nové pravdivostní hodnoty. Jestliže přehodnotíme některé výroky, vede to – v důsledku logických souvislostí, které mezi nimi jsou – k přehodnocení ostatních výroků, přičemž zákony logiky jsou opět jen další výroky systému, určité další prvky pole. Co se týče otázky, který výrok na základě sporné zkušenosti přehodnotit, je zde široký výběr, neboť celé pole je okrajovými podmínkami (zkušeností) určeno jen nedostatečně. Žádná jednotlivá zkušenost není spojena s nějakým jednotlivým výrokem ležícím uvnitř pole jinak než

nepřímo, totiž prostřednictvím úvahy týkající se rovnováhy celého pole.

Jestliže je tato úvaha správná, je zavádějící mluvit o empirickém obsahu jednotlivého výroku, zvláště pak jde-li o výrok, který je daleko mimo dosah zkušenostní periferie. Další bláhomluví je hledat hranici mezi syntetickými výroky, které jsou v závislosti na zkušenosti pravdivé, a analytickými výroky, které jsou pravdivé za všech okolností. Libovolný výrok může být tímto druhým způsobem (za všech okolností) pravdivý, jestliže v systému provedeme na jiném místě dostatečně drastická opatření. Dokonce i výrok velice blízký periférii lze i přes protichůdnou zkušenost považovat za pravdivý, a to tak, že buď argumentujeme halucinacemi, nebo tím, že některé výroky, které nazýváme logické zákony, opravíme. A právě tak platí naopak, že žádný výrok není nerevidovatelný. Z důvodů zjednodušení kvantové mechaniky byla dokonce navržena revize zákona o vyloučeném třetím. Je tedy vůbec nějaký podstatný rozdíl mezi právě jmenovaným posunem a posunem, jímž Kepler překonal Ptolemaia, Einstein Newtona či Darwin Aristotela?

Pro názornost jsem mluvil o různých vzdálenostech od periférie smyslů. Pokusím se tuto myšlenku vysvětlit, a to bez pomoci metafor. Některé výroky, které se sice týkají fyzikálních objektů a ne smyslové zkušenosti, k smyslové zkušenosti přimykají zvlášť těsně – a to selektivně: určité výroky vždy k určité zkušenosti. Takovéto se zkušeností těsně spjaté výroky nazývám obrazně výroky blízké periférii. Avšak vztahem „těsného přimknutí“ nemyslím nic víc, než volnou asociaci odrážející míru pravděpodobnosti toho, proč v praxi podrobíme revizi spíše tento než jiný výrok. Můžeme si například snadno představit takové odporující zkušenosti, že jejich vlivem v našem systému přehodnotíme právě ty výroky, které vypovídají, že v Elm Street stojí kamenné domy, a výroky s touto změnou související. Lze si představit i jiné odporující zkušenosti, na jejichž základě přizpůsobíme náš systém tak, že přehodnotíme výroky, v nichž se tvrdí neexistence kentaurů a zároveň i výroky, které s tímto předmětem úzce souvisí. Jak jsem již řekl, můžeme odporující zkušenosti přizpůsobit náš systém pomocí alternativního přehodnocení v různých alternativních oblastech. V uvedených příkladech nás však naše přirozená náklonnost narušovat co nejméně systém povede spíše k revizi výroků o kamenných domech a kentaurech. Cítíme proto, že tyto výroky mají těsnější vztah

k empirii než vysoce teoretické výroky fyziky, logiky nebo ontologie. Výroky posledně zmíněného druhu si lze v naší síti představit jako centrální, což neznamená nic jiného, než že jejich vazba s jednotlivými smyslovými daty je nejméně pravděpodobná.

Jakožto empirista si představuji pojmové schéma vědy jako nástroj sloužící k předpovědi budoucí zkušenosti na základě zkušenosti předchozí. Fyzikální objekty jsou do této situace pojmově zaneseny jako vhodné zprostředkující členy – ne však na základě definice spočívající ve zkušenosti, ale prostě jako neredukovatelné postuláty¹⁴⁸ epistemologicky srovnatelné s Homérovými bohy. Co se mé osoby týče, nevěřím jako materialista v Homérové bohy, ale ve fyzikální objekty, a věřit v něco jiného považuji za nevědecké. Avšak z hlediska svého epistemologického založení se Homérovi bohové od fyzikálních objektů neliší principiálně, ale pouze co do stupně. Oba druhy entit se v našem myšlení vyskytují pouze jako jakési kulturní postuláty. Mýtus fyzikálních objektů ukázal svou epistemologickou převahu tím, že dokázal úspěšněji než ostatní mýty vstřípít plynutí naší zkušenosti zvládnutelnou strukturu.

Postuláty nekončí u makrofyzikálních objektů. Abychom totiž mohli pohodlněji a účinněji vytvořit jejich zákony, a tím vlastně i zákony naší zkušenosti, postulujeme také objekty na úrovni atomů. Není tedy třeba žádat dokonalou definici atomárních nebo subatomárních entit v termínech makroskopických entit, podobně jako není třeba definovat makroskopické předměty v termínech smyslových dat. Věda jako prodloužení každodenního myšlení se snaží vytvořit takovou ontologii, která by vedla ke zjednodušení teorie.

Velké a malé fyzikální objekty nejsou jedinými postuláty. Jiným příkladem mohou být síly, a není náhodou, že se poslední dobou pokoušíme odstranit i pomyslnou hranici mezi hmotou a energií. Rovněž abstraktní entity matematického druhu – třídy, třídy tříd atd. – jsou ve stejném duchu postuláty. Epistemologicky jsou na stejné úrovni jako fyzikální objekty a bohové, tzn. nejsou ani lepší ani horší. Lepší nebo horší jsou nejvýš co do stupně, v jakém se osvědčují při našem zacházení se smyslovou zkušeností.

Souborná algebra racionálních i iracionálních čísel je nedostatečně vymezena algebrou racionálních čísel, ale jako celek je

¹⁴⁸ Srv. s. 51 n. tohoto svazku.

elegantnější a lépe se s ní pracuje, jestliže zahrnuje algebru racionálních čísel jako svůj určitý úsek.¹⁴⁹ Podobně, avšak ještě nedostatečněji je veškerá věda – matematika, přírodní i společenské vědy – vymezena zkušeností. Okraj tohoto systému musí být v souladu se zkušeností. Zbytek se svými propracovanými fikcemi a mýty směřuje k co největší jednoduchosti zákonů.

Z tohoto hlediska jsou ontologické otázky na téže úrovni jako otázky přírodních věd.¹⁵⁰ Uvažujme nyní o tom, zda můžeme třídy uznat za entity. To vede, jak jsem už ukázal jinde,¹⁵¹ k otázce, zda je možno kvantifikovat proměnné, které nabývají hodnot tříd. Carnap se domnívá¹⁵², že tato otázka nemá vztah ke skutečnosti, ale je to otázka vhodného výběru jazykové formy, vhodného pojmového schématu anebo pojmového rámce vědy. S tím souhlasím pod podmínkou, že totéž připustíme obecně i pro vědecké hypotézy. Carnap si uvědomil,¹⁵³ že rozdílný charakter ontologických a vědeckých otázek může zachránit pouze tím, že bude zastávat absolutní rozdíl mezi analytickým a syntetickým. Není třeba opakovat, že takovéto dělení zásadně odmítám.¹⁵⁴

Zdá se, že otázka, zda existují třídy, je spíše otázkou vhodného pojmového schématu. Naopak se zdá, že otázka, zda existují kentauři nebo zda v Elm Street ulici stojí kamenné domy, je otázkou týkající se skutečnosti. Avšak zdůraznil jsem, že tento rozdíl je pouze rozdílem stupně a spočívá jen v našem vágním pragmatickém sklonu přizpůsobit odporující zkušenosti spíše jedno vlákno sítě vědy než jiné. Při této volbě hraje svoji roli jednak konzervativismus a jednak úsilí o jednoduchost.

¹⁴⁹ Srv. s. 53 tohoto svazku.

¹⁵⁰ Jak říká É. Meyerson: „L'ontologie fait corps avec la science elle-même et ne peut en être séparée.“ Meyerson, *Identité et réalité* (Paris: 1908), s. 439.

¹⁵¹ „O tom, co je“, s. 46 n. tohoto svazku, a „Logic and the Reification of Universals“, cit.d., s. 102 nn.

¹⁵² „Empiricism, semantics, and ontology“, *Revue internationale de Philosophie*, IV (1950), s. 20–40. [čes. překl. in: R. Carnap, *Problémy jazyka a vědy*, eds. K. Berka, L. Tondl (Praha: Svoboda, 1969), s. 221–241 – pozn. překl.]

¹⁵³ Tamt., s. 32.

¹⁵⁴ Přesvědčivé vyličení dalších obav, týkajících se tohoto dělení, podává M. White, „The Analytic and the Synthetic: An Untenable Dualism“, in: S. Hook (ed.), *John Dewey: Philosopher of Science and Freedom* (New York: The Dial Press Inc., 1950), s. 316–30.

Carnap, Lewis a další zaujali k otázce volby mezi jazykovými formami, rámci vědy, pragmatické stanovisko. Avšak jejich pragmatismus končí u pomyslné hranice mezi analytickým a syntetickým. Jestliže tuto hranici odmítnu, musím se podříditi přísnému pragmatismu. Každý člověk má na jedné straně k dispozici určité vědecké dědictví a na straně druhé je vystaven nepřetržitému toku smyslových podnětů. Úvahy, které ho vedou k přizpůsobování tohoto dědictví onomu toku, jsou, pokud uvažuje racionálně, pragmatické.

Přeložil Prokop Sousedík

Ohlédnutí za dvěma dogmaty

Když se ohlížím za *Dvěma dogmaty*,¹⁵⁵ shledávám, že přestřeluji o dvacet let. Vzpomínám si totiž na dobu, kdy jsem byl na vysoké škole, před 61 lety. Mým hlavním studijním oborem byla matematika a specializoval jsem se na matematickou logiku, předmět, který dosud do studijního programu na Oberlinu nepronikl. Mojí novou láskou, v platonickém smyslu, byly Whitheadovy a Russelovy *Principia Mathematica*.¹⁵⁶

Strhla mě jasná, čistá přesnost jejich formulí. To ovšem neplatilo o jejich dlouhém úvodu ke svazku I, ani o některých jejich prozaických vstupech, které byly roztroušeny po všech třech svazcích. Na těchto stránkách a v těchto pasážích byly nemístně zamlžovány rozdíly mezi znakem a předmětem i mezi užitím znaku a řečí o něm. Částečně v důsledku toho se autoři odvolávali na intenzionální vlastnosti, či ideje, pod odzbrojující technickým jménem propoziční funkce. Tyto nejasné mentalistické entity se předváděly jako filosofický základ čistě vymezených tříd, pravdivostních funkcí a kvantifikace, které by samy o sobě byly mnohem lepším východiskem.

Nedůvěra k mentalistické sémantice, kterou jsem vyjádřil ve „Dvou dogmatech“, tak má své kořeny už v posledním roce mého vysokoškolského studia. Ještě dříve jsem našel zalíbení v *Psychologii z hlediska behavioristy*¹⁵⁷ od Johna B. Watsona, jejíž prostudování nám zadal Raymond Stetson v rámci svého kurzu psychologie. Nevzpomínám si, že by otřásla nějakými mými předsudky. Šla dobře dohromady s tím, k čemu jsem byl předurčen.

¹⁵⁵ Toto je revidovaná verze článku, který jsem přednesl na Univerzitě Toronto v prosinci 1990, na paměť mé přednášky „Dvě dogmata empirismu“ přednesené na témže místě v prosinci 1950. [Všechny poznámky pod čarou byly doplněny překladačem a redakcí *Filosofického časopisu* – pozn. ed.]

¹⁵⁶ B. Russell, A. N. Whitehead, *Principia Mathematica I-III* (Cambridge: Cambridge University Press, 1910–1913).

¹⁵⁷ J. B. Watson, *Psychology from the Standpoint of a Behaviorist* (Philadelphia: Lippincott, 1919).

V roce 1931, v druhém roce po absolvování vysoké školy, jsem na Harvardu psal disertační práci pod Whitheadovým vedením. Je mou první a poslední knihou. První proto, že jsem ji napsal před těmi ostatními, a poslední proto, že byla publikována právě před několika měsíci. Nakladatelství Garland Publishing Company ji zařadilo do své nedávno založené ediční řady harvardských filosofických disertací dvacátého století. S mým lopotně vypracovaným rukopisem hemžícím se logickými formulami si poradili překvapivě dobře. To mě hřeje u srdce. Tohle ale není reklama. Ta kniha je drahá a já mohu nabídnout lepší.

Souvislost mezi mou disertací a námětem tohoto článku spočívá v tom, že jsem v ní přepracoval základy *Principia Mathematica* s použitím výhradně extenzionálních pojmů a propoziční funkce jsem pustil k vodě. Termín „propoziční funkce“ to přežil, ovšem označoval striktně třídy – jak bych to vyjádřil dnes.

Tehdejší harvardští profesori mě v mém extenzionalismu nepodporovali. Whitehead, C. I. Lewis, H. M. Sheffer i E. V. Huntington měli všichni pro intenze a introspektivní významy pochopení. Avšak v rámci postdoktorandského stipendia jsem se následujícího roku dostal do Československa ke spřízněné duši: k velkému Carnapovi. Právě dokončoval svou *Logickou syntax jazyka*¹⁵⁸ – a já jsem ji četl a diskutoval jsem s ním o ní, tak jak vycházela z psacího stroje jeho ženy. Tvrději se stavěl proti modální logice a mentalistickým řečem o významu. Jeho drobný logický text *Nárys logistiky*¹⁵⁹ byl také neprodyšně extenzionální, stejně jako jeho působivá aplikace matematické logiky na epistemologii v *Logické výstavbě světa*.¹⁶⁰

Jistě, v *Logické syntaxi jazyka* vidíme, jak vytlouká kapitál z údajného rozlišení mezi analytickými a syntetickými pravdami. Nebral to jako znovunastolení mentalistických významů. Viděl to jako věc pravdivosti dané jazykovými konvencemi. Já jsem své pochybnosti vyjadřoval již v rámci našich diskusí tenkrát v Praze v březnu roku 1933. Neil Tennant v Carnapově archivu v Pittsburghu objevil v Carnapových nepublikovaných poznámkách z tehdejší

¹⁵⁸ R. Carnap, *Logische Syntax der Sprache* (Wien: Springer, 1934).

¹⁵⁹ R. Carnap, *Abriss der Logistik*, in: P. Frank, M. Schlick (eds.), *Schriften zur wissenschaftlichen Weltauffassung 2* (Wien: Springer, 1929).

¹⁶⁰ R. Carnap, *Der Logische Aufbau der Welt* (Berlin: Weltkreis, 1928).

doby následující zápis. Překládám z Carnapovy poněkud telegrafické němčiny:

Quine, 31.3.33

Po přečtení něčeho z mého RKP „Syntax“: 1. *Existuje principiální rozdíl mezi logickými axiomy a empirickými větami?* On se domnívá, že ne. Možná, že hledám rozdíl jenom kvůli jeho užitečnosti, zdá se však, že má pravdu: stupňovaný rozdíl: jde o věty, kterých se chceme držet.

Carnap zřejmě moje pochybnosti na chvíli rozptýlil. Tři úvodní přednášky o něm, se kterými jsem vystoupil na Harvardu v roce 1934, byly beznadějně servilní. Moje pochybnosti však opět vyvřely na povrch v roce 1935, když jsem psal „Pravdu konvencí“.¹⁶¹ Cituji konec prvního odstavce:

[V]ývoj v posledních desetiletích vedl k rozšíření přesvědčení, že logika a matematika jsou čistě analytické, či konvenční. Cílem tohoto zkoumání není ani tak zpochybnit platnost tohoto kontrastu, jako zpochybnit jeho smysl.

Carnap mi napsal v roce 1936, vyjádřil „veliký zájem“ o „Pravdu konvencí“ a dodal, že je „velmi žhavý na to, abychom to, až se v dubnu setkáme, prodiskutovali“. A protože na tyto diskuse se již nepamatuji, nemám o jeho reakci žádný záznam. Ty diskuse ale musely být časté, protože celé to léto byl na Harvardu.

Od Carnapa jsem se začal odchylovat proto, že se jeho netečnost k intenzím a k mentalismu, která na mě zpočátku udělala takový dojem, ukazovala nedostatečně pevnou. Ironií je, že v týchž letech začínal Carnap intenze čím dál víc přijímat. Tento trend se začal projevovat, když ho Tarski přesvědčil, že jeho „syntaktická teze“ není udržitelná: totiž teze, že „filosofie je syntaxí jazyka vědy“. Byla potřeba sémantika, nejenom syntax. Tarski měl pravdu, pokud jde o sémantiku v jejím strogém smyslu, totiž o teorii modelů a teorii pravdivosti. Carnap však šel dál, a zapléтал se dokonce i s modální logikou. Dozvěděl jsem se o tom v roce 1938, od Hempela, a Carnapovi jsem o tom napsal se zděšením. Můj náрек ihned zvážil, jak napsal v odpovědi, a bránil se následujícím způsobem:

¹⁶¹ W. V. Quine, *Truth by Convention*. In: O. H. Lee (ed.), *Philosophical Essays for A. N. Whitehead* (New York: Longmans, 1936).

I když normálně intenzionální jazyky neradi používáme, myslím si, že se nemůžeme vyhnout tomu, abychom je analyzovali. Co by sis myslel o entomologovi, který by se odmítl zabývat blechami a vešmi [sic!], protože se mu nelíbí?

Inu, blechy a vši se ukázaly návykovými. V roce 1946 již modální logiku upřednostňoval.

Carnap pak na Harvardu hostoval znovu na podzim a v zimním semestru 1940–1941, spolu s Tarským a Russellem. Slavné dny. Tarski a já jsme se s Carnapem neustále přeli a zpochybňovali jsme jeho dovolávání se analytičnosti na úvodních stránkách jeho rozpracované knihy, *Úvodu do sémantiky*.¹⁶²

Když se člověk může setkávat a hovořit, nepíše. Ve své korespondenci s Carnapem nenacházím nic o analytičnosti a významu až do roku 1943, kdy jsem sloužil jako námořní důstojník ve Washingtonu. Napsal jsem mu o jeho *Úvodu do sémantiky* dlouhý dopis. Jedním problémem byla analytičnost, dalším bylo mé kritérium ontologického závazku aplikované na abstraktní objekty. Tyto dva problémy spolu úzce souvisely, protože Carnap viděl své užívání abstraktních objektů jako prázdnou konvencí a jejich kvaziexistenci jako analytickou.

Nenapadlo mě považovat mé výhrady k analytičnosti za něco revolučního. Byla to pouhá kritika, čistě negativní a neobsahující žádný úžasný návrh, jak to udělat jinak. Necítil jsem puzení navázat na „Pravdu konvencí“ pokračováním téhož. Avšak začalo se to šířit. K některým z diskusí mezi mnou, Carnapem a Tarským, které jsme vedli v letech 1940–1941, se přidal Nelson Goodman. V červnu a v červenci 1947 se o této otázce rozvinula trojúhelníková korespondence mezi Goodmanem, Mortonem Whitem a mnou. V roce 1950 jsem byl vyzván programovým výborem Americké filosofické asociace, abych na toto téma přednesl příspěvek na prosincovém zasedání zde v Torontu. Odtud „Dvě dogmata“. Je pozoruhodné, že můj nejvíce napadaný a nejvíce přetiskovaný článek vznikl vlastně na objednávku. Odpověď byla rychlá a šokující. Článek byl otištěn ve *Philosophical Review* několik týdnů po

¹⁶² R. Carnap, *Introduction to Semantics* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942).

torontském setkání a o čtyři měsíce později se již stal hlavním tématem symposií v Bostonu a ve Stanfordu.

Ohlídám-li se za ním, pak věcí, které lituji, je moje nepotřebně silné vyjádření holismu:

Jednotkou empirického významu je pro mě věda jakožto celek Libovolný výrok může být pravdivý za všech okolností, jestliže v systému provedeme na jiném místě dostatečně drastická opatření. ... A právě tak platí naopak, že žádný výrok není nerevidovatelný.¹⁶³

To je v takovém tom legalistickém smyslu naprostá pravda, avšak odvádí to pozornost od toho, co je důležitější; od různých stupňů blízkosti pozorování (viz příklad cihlových domů v Elm Street). V pozdějších pracích jsem už nehovořil o celku vědy, ale o jejích kusech, souborech vět dostatečně objemných na to, aby měly kritickou sémantickou hmotnost. Tím myslím soubor, který dostačuje k tomu, aby implikoval pozorovatelný účinek pozorovatelné experimentální podmínky.

Dnes to formuluji prostřednictvím toho, čemu říkám *pozorovací kategorikály*. Pozorovacím kategorikálem je zobecnění tvaru „kdykoli toto, tanto“, kde „toto“ a „tanto“ jsou pozorovací věty. O pozorovacích větách toho řeknu víc později. Soubor vět má kritickou sémantickou hmotnost, implikuje-li pozorovací kategorikál; a experimentální prověření tohoto souboru vět spočívá v testování toho implikovaného kategorikálu tak, že se zajistí splnění jeho pozorovatelné protáze a sleduje se, zda je uskutečněna apodáze.

Je to míněno jako schematický náčrt experimentální metody. V praxi bude mnoho vět tohoto souboru nevyjádřených a některé budou pravděpodobnostní nebo závislé na tom, že se nějaké nespécifikované věci neliší. Domnívám se však, že zachycuje esenci experimentálního testování, a tím empirického obsahu.

Dovolávám se přitom *implikace*: ten soubor vět onen pozorovací kategorikál implikuje. Tím vymezuji logice zvláštní status: logická implikace je spojnici mezi teorií a experimentem. Máme však i nadále svobodu směřovat hranice toho, co se počítá k logice.

Uvažme například zákon vyloučení třetího, který jsem ve „Dvou dogmatech“ citoval, abych ilustroval tvrzení, že „žádný výrok není

nerevidovatelný“. Pokud by se ukazovalo, že vyhlídky na zjednodušení a vyjasnění na úrovni kvantové fyziky jsou tak dalekosáhlé, že by nás vedly ke zrušení zákona vyloučení třetího, udělali bychom to. Znamenalo by to jenom velice úzké vymezení hranic toho, co se počítá k logice, a připojení zákona vyloučení třetího k oněm souborům odmítnutelných hypotéz, které zajišťují implikování.

V poznámce pod čarou ke „Dvěma dogmatům“ jsem zaznamenal Duhemovu prioritu ve zdůraznění holismu. Jen tak pro zajímavost se však mohu zmínit o tom, že když jsem „Dvě dogmata“ před čtyřiceti lety psal a tady přednášel a když jsem je otiskl ve *Philosophical Review*, o Duhemovi jsem nevěděl. Na něj mě postupně přivedli jednak Hempel a jednak Philipp Frank, takže jsem tu poznámku přidal, když byla „Dvě dogmata“ přetištěna v knize *Z logického hlediska*.¹⁶⁴ Dalším dodatkem byla strana 35 o postulátech, v jejímž pozadí stojí článek Richarda Martina hájící Carnapovo pojetí analytičnosti. To jsem však v poznámce pod čarou vysvětlil.

Domnívám se, že Carnapova náklonnost k analytičnosti má do velké míry původ v jeho filosofii matematiky. Jedním problémem pro něj byla absence empirického obsahu: jak by mohl empirista přijmout matematiku jako smysluplnou? Dalším problémem byla *nutnost* matematické pravdy. Analytičnost byla jeho odpovědí na ně oba.

Já na oba naopak odpovídám svým umírněným holismem. Vezměme ten první: absenci obsahu. Nakolik je matematika aplikována v přírodních vědách, natolik ji vidím jako sdílející empirický obsah. Věty čisté aritmetiky a diferenciálního počtu nezanedbatelně přispívají ke kritické sémantické hmotnosti různých souborů vědeckých hypotéz, a mají tak podíl na tom empirickém obsahu, který je nasáván z implikovaných pozorovacích kategorikálů.

Pokud jde o neaplikovatelné části matematiky, řekněme vyšší sféry teorie množin, sympatizuji s empiristou, který její smysluplnost zpochybňuje. Ponecháváme si její věty jako smysluplné, ale jenom proto, že jsou vybudovány z téhož slovníku a gramatických konstrukcí, které jsou potřeba v aplikovatelné matematice. Vykolíkovať pole naší gramatiky takovým způsobem, aby nám ty

¹⁶³ [Viz výše, s. 103 tohoto svazku.]

¹⁶⁴ W. V. Quine, *From the Logical Point of View*, c.d.

neaplikovatelné části vyšly jako negramatické, zatímco ty aplikovatelné by zůstaly zachovány, by bylo neodpustitelně puntičkářským *tour de force*.

To nás ale nutí lámat si hlavu s pravdivostí a nepravdivostí těchto neaplikovatelných vět. Když tak činíme, můžeme se opřít o princip, který přírodovědci již úspěšně využívají, totiž o Occamovu břitvu; kde je volba jinak nedeterminovaná, rozhoduj se pro úspornost. Tento přístup je v souladu s mým sklonem minimalizovat propast mezi matematikou a přírodovědou. Tato tendence je podporována i mým názorem na empirický obsah a také mým zpochybňováním rozhraní mezi analytickým a syntetickým.

Co však potom s oním dalším problémem, s problémem nutnosti matematické pravdy? I ten je šikovně odstraněn umírněným holismem, bez pomoci analytičnosti. Připomeňme si totiž, že když je experimentem vyvrácen soubor vět s kritickou sémantickou hmotností, může být tato krize vyřešena revokováním té či oné věty tohoto souboru. Snažíme se volit tak, abychom optimalizovali další pokrok. Je-li jedna z oněch vět čistě matematická, rozhodneme se ji nerevokovat; takový krok by se totiž nezadržitelně šířil zbytkem vědy. Jsme omezeni principem minimálního narušení. Domnívám se, že nutnost matematiky spočívá právě jenom v tomto: jsme rozhodnuti činit revize nikoli zde, ale jinde. Ani nikde jinde nevidím v nutnosti žádný hlubší smysl. Metafyzická nutnost nemá v mém naturalistickém vidění věcí žádné místo a analytičnost ho nemá mnoho.

Analytičnost má své nepopíratelné místo na úrovni selského rozumu, a to vedlo čtenáře k tomu, že se jim moje výhrady zdály nerozumné. Můj otřepaný příklad se svobodným mužem je jedním z nezpochybnitelných případů. Poukázat na to, že nějaká neshoda je to čistě záležitost slov, a nikoli faktů, dává jistě smysl a v diskusi je to často užitečné. V tomto bodě se často můžeme opřít o parafrázi, která se vyhýbá nějakému problematickému slovu. Často když mluvíme s cizincem, rozpoznáme nějakou *impasse* jako důsledek toho, že se špatně naučil nějakému anglickému slovu, a nikoli toho, že by měl na to, o čem se mluví, nějaký bizarní názor. To je ukázka praktické psychologie, již jsme všichni učedníci.

V *Kořenech reference*¹⁶⁵ jsem navrhl náčrt teoretické definice analytičnosti, jež by se k těmto známým druhům případů hodila.

¹⁶⁵ W. V. Quine, *The Roots of Reference* (La Salle: Open Court, 1974).

Věta je pro rodilého mluvčího analytická, navrhl jsem, jestliže se její pravdivosti naučil tím, že se naučil jednomu či vícerym z jejích slov. To zjevně funguje pro „Žádný svobodný muž není ženatý“ a jí podobné věty a funguje to i pro základní zákony logiky. Každý, kdo odmítá *modus ponens* či kdo souhlasí s konjunkcí a nesouhlasí s jednou z jejích složek, zřejmě nechává plavat to, co se naučil, když se učil užívat „jestliže“ a „a“. (Omezují to na rodilé mluvčí, protože cizinec se našim slovům mohl naučit nepřímo, překladem.)

Doporučoval jsem také tento náčrt definice vylepšit tak, že se uzavře vzhledem k dedukci, aby jako analytické vyšly i věty dedukované z analytických vět analytickými kroky. Všechny logické pravdy v mém úzkém smyslu – to jest logika pravdivostních funkcí, kvantifikace a identity – by se potom zřejmě kvalifikovaly jako analytické, a to díky Gödelovu důkazu úplnosti.

Jsou-li ovšem logické pravdy analytické – tedy pravdivé v důsledku významu slov –, co potom máme říci o takových revizích, jako je ta, o které jsme uvažovali v souvislosti s vyloučením třetího? Změníme tak svou teorii, či jenom změním předmět řeči, změním význam svých slov? Tohle je mi opakovaně předhazováno – a mou odpověď je, že v elementární logice změna teorie je změnou významu. Zavržení zákona vyloučení třetího by bylo změnou významu, a samozřejmě i změnou teorie.

V elementární logice můžeme uvažovat i změnu významu beze změny teorie. Tak by tomu bylo, kdyby se slovo „a“ prostě začalo užívat namísto „nebo“ a naopak; tady k žádné změně teorie nedochází. Avšak opuštěním zákona vyloučení třetího bychom tento zákon nezachovali v *žádné* notaci.

Během předchozích pěti minut jsem zaujímal k analytičnosti velkorysý postoj, který se může jevit jako bezzásadový. Ve skutečnosti jsou mé výhrady k analytičnosti nyní stejné jako kdykoli předtím – a týkají se hledání jakékoli demarkační čáry, třeba i jen vágní a přibližné, vedoucí napříč oborem vět obecně. Náčrt kritéria z *Kořenů reference*, založeného na učení se slovům, není k ničemu; jak jsme se slovu naučili, ani jaké pravdy jsem se přitom naučili, *obecně* nevíme. Nemáme v tomto ohledu ani žádný důvod očekávat, že to bude stejné od mluvčího k mluvčímu, a není třeba, abychom se o to starali. Elementární logika a příklad se svobodným mužem jsou případy dostatečně jasnými, není však možné na jejich základě postoupit dál.

Jde o chybně položenou otázku. Když se v rámci teorie relativity zjistí, že hybnost není, navzdory své původní definici, v níž je pojímána jako násobek rychlosti a hmotnosti, tak docela úměrná rychlosti, nekoná se kolem redefinice či kontradikce termínů žádné pozdvižení – a já si nemyslím, že by se konat mělo. Definice posloužila svému účelu: zavést slovo pro další užití – a to slovo jsme pak měli k dispozici pro možné využití v rámci vyvíjející se teorie, bez nějakých trvalých závazků. Definice je dočasná. V přírodních vědách většinou nejsme definicemi ani vybaveni, nemluvě o tom, že bychom jimi byli vázáni. Nové termíny jsou zaváděny prostě částečným popisem: elektrony, neutrina, kvarky.

Pojem analytičnosti tedy zkrátka uznávám v jeho zřejmých a užitečných, avšak epistemologicky nevýznamných aplikacích. Potřebě tohoto pojmu, kterou Carnap pocítoval v souvislosti s matematickou pravdou, je nejlépe učiněno zadost prostřednictvím holismu. Mimo tyto její zřejmé případy shledávám, že je analytičnost spíše na obtíž než k užitku. Plodí nekritický pojem významu, či synonymie, jehož součástí může být i falešný pocit porozumění. Je totiž jasné, že analytičnost a synonymie jsou interdefinovatelné.

Tedy interdefinovatelné, pokud zůstáváme doma. Dva výrazy jsou synonymní, je-li jejich bikondicionál nebo rovnost analytická. Měl bych se ale zmínit o tom, že synonymie, a tudíž i význam jsou na tom ještě hůř než analytičnost, překročíme-li hranice jednoho jazyka. Patří-li totiž ty dva výrazy, které se srovnávají, k různým jazykům, není jejich bikondicionál či rovnost vůbec analytická; je nekoherentní, nepatří vůbec do žádného jazyka.

Zmínil jsem se o svém dopisu z roku 1943, kde jsem Carnapovi odporoval jak v otázce analytičnosti, tak v otázce ontologického závazku k abstraktním objektům, přičemž ty dvě věci spolu souvisejí. To samé spárování těchto dvou otázek se pak znovu objevuje v předposledním odstavci „Dvou dogmat“. Carnapovo rozdělení otázek existence na otázky faktů a otázky rámce bylo oddělením syntetického a analytického. Zrušíme-li tuto epistemologickou dualitu, zrušíme tím i onu dualitu ontologickou. Klacky, kameny, množiny a čísla – ty všechny se pro mě stanou obyvateli světa na stejné úrovni. Hodnotami proměnných.

Podobně je to s kontrastem, o němž se zmiňuji ve zbývajících dvou odstavcích „Dvou dogmat“: tedy s kontrastem předpokládaným Carnapem a C. I. Lewisem mezi faktickým a pragmatickým.

„Jestliže tuto hranici odmítnu,“ napsal jsem, „musím se podřídit přísnému pragmatismu.“ Tato pasáž měla zcela neočekávané důsledky. Domnívám se, že právě ona způsobila to, že jsem obecně klasifikován jako pragmatista. Nic proti tomu nenamítám, s výjimkou toho, že mi není jasné, co znamená kvalifikovat se jako pragmatista. Jenom jsem vlastně přijal to, co říká Carnap, a vrátil míč na jeho stranu hřiště: ať už je rámec vědy pragmatický v jakémkoli smyslu, je v tomto smyslu pragmatický i celý zbytek vědy.

Odstupme nyní, podívejme se na dvě dogmata a zvažme u každého z nich pointu jeho odmítnutí. Odmítnutí onoho prvního, analytičnosti, je trváním na empirických kritériích platných pro sémantické pojmy: pro synonymii a význam. Jazyku se učíme pozorováním a opravováním jazykového chování za pozorovatelných okolností. V jazykovém chování přitom není nic, co by nebylo takto určeno. John Dewey na tohle upozornil už dávno. Co jsem udělal já, nikoli ve „Dvou dogmatech“, ale ve *Slovu a předmětu*,¹⁶⁶ bylo jen zdůraznění tohoto bodu, a to v souvislostech jeho negativních důsledků pro význam.

Pokud jde o to druhé dogma, redukcionismus, jeho odmítnutím je holismus, po vzoru Duhema. Ten redukcionismus, o který zde skutečně jde, je redukcionismus umírněný. Extrémní redukcionismus, představa, že každá vědecká věta by měla být důsledně přeložitelná do jazyka smyslových dat, je už dnes cílem pouze iluzorním. Přetrvávajícím dogmatem byl redukcionismus umírněný, přesvědčení, že každá věta vědy má svůj vlastní samostatný empirický obsah. Jeho popřením je umírněný *holismus*. Ten dovozuje, že od věty vědy nemůžeme obecně očekávat, že by sama implikovala nějaké empirické důsledky. K tomu je obvykle potřeba větší soubor.

„Dvě dogmata“ jsou občas citována kvůli mému popisu

[c]elého souboru našeho poznání nebo přesvědčení ... jako člověkem rozprostřeně síti, která se dotýká zkušenosti jen svými okraji.¹⁶⁷

Tohle možná stálo za vznikem názvu, který Joe Ullian vymyslel pro knížечku, kterou jsme společně napsali o dvacet let později: *Sít'*

¹⁶⁶ W. V. Quine, *Word and Object* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1960).

¹⁶⁷ [Viz výše v tomto souboru, s. 102.]

přesvědčení.¹⁶⁸ Moje metafora zřejmě potřebovala rozvést – a tomu jsem se z převážné části také věnoval v průběhu oněch deseti let, jež leží mezi ‚Dvěma dogmaty‘ a *Slovem a předmětem*.

Když jsem se stal uvědomělejší a explicitněji naturalistickým autorem, vyžtužil jsem své vágní odkazy ke „zkušenosti“ tím, že jsem se obrátil k našemu fyzickému rozhraní s vnějším světem: k fyzickému působení paprsků a molekul na naše smysly.

Kvůli systematickému výkladu jsem tyto roztroušené dopady potřeboval sdružit do nějakého druhu agregátů – podobně jako nějaký druh agregátů. Čisté řešení nabídly extroceptory. Dopady paprsků a částic jsou nepodstatné, pokud nespínají receptory, a naštěstí je to prostě otázka sepnutí, nejde tam o žádné více či méně. Takže jsem to, co do člověka vstupuje z vnějšího světa při jakékoli dané příležitosti, ztotožnil s jeho globálním *neurálním vstupem* právě při té příležitosti: tedy s časově uspořádanou množinou všech jeho sepnutých extroceptorů v průběhu tohoto okamžiku.

Mezi tímto neurálním vstupem a vnímáním intervenují složité procesy v mozku, které neurologové kousek po kousku osvětlují. Jakkoli je ale fyziologický výzkum vzrušující, mohl jsem ho pro své účely obejít prostě tak, že jsem přeskočil k výslednému vztahu *perceptuální podobnosti* mezi globálními neurálními vstupy. Výsledkem vstupů, které jsou si velice nepodobné vnitřně – to jest z hlediska toho, jaké receptory jsou sepnuty –, mohou být po plynulé a nevědomé práci mozku, který vybírá a koreluje, velice podobné perceptuální účinky. Perceptuální podobnost je stupňovaná a dá se na ni aplikovat hrubé behaviorální kritérium posilování a vyhasínání odpovědí.

Sdružování globálních neurálních vstupů na základě jejich vztahu perceptuální podobnosti poskytuje dostatečnou teoretickou bázi, argumentoval jsem, pro rozlišování smyslových modalit a různých smyslových kvalit a *Gestaltů*. Objevuje se zde překvapivá paralela s Carnapovou *Logickou výstavbou světa*: v jeho odvozování globálních zkušeností z podobností.

Měl bych vás na tomto místě poctivě upozornit, že tímto náčrtem poněkud předbíhám a aktualizuji *Slovo a předmět* ve světle svých pozdějších spisů.

¹⁶⁸ W. V. Quine, J. S. Ullian, *The Web of Belief* (New York: Random House, 1970).

Větám umístěným na periférii této struktury – řečeno zde metaforou ze ‚Dvou dogmat‘ – jsem ve *Slovu a předmětu* začal říkat pozorovací věty. Jejich propojení se zkušeností bylo vysvětlováno jako asociace s obory perceptuálně podobných neurálních vstupů. Toto asociování původně vznikalo podmiňováním. Další asociace jsou postupně přidávány, jak člověk rozvíjí svou teorii světa.

Spoje směřující *dovnitř* této struktury, mezi pozorovacími větami a větami teoretickými, jsou ukuty sdíleným slovníkem. Pozorovací věty jsou totiž utvářeny nikoli v jazyce smyslových dat, ale přímo v předmětovém jazyce, jak tomu říkal Carnap. Předmětová slova jsou mezi těmi, kterými se naučíme nejdříve, i když se jim nejdříve učíme jako jednoslovným pozorovacím větám či jako segmentům monolitických pozorovacích vět. Jsou zde a čekají na postupnou reifikaci svých designátů a na své vtělení do teoretických kontextů.

Díky tomuto sdílení slovníku mezi pozorovacími a teoretickými větami mezi nimi existují i logické vztahy. Podstatným logickým vztahem je, jak jsme viděli, logické implikování pozorovacích kategorikál soubory teoretických vět. To je samozřejmě jenom nejhrubší náčrt vědecké metody. Vyzývá k analýze skutečných partií opravdové vědy, abychom viděli, co přesně by mohlo takovými typickými kusy s kritickou sémantickou hmotností být a jak by mohly probíhat řetězce logických implikací směřujících od nich k pozorovacím kategorikálům.

Toto vše stále nechává nedotčené heuristiky hypotéz: to jest technologii tvoření hypotéz, které stojí za testování. Zde přichází ke slovu princip minima narušení a Occamova břitva. Je to také pole standardní odchylky, pravděpodobné chyby a všeho toho, co patří do sofistikovaných metod statistiky.

Hlubší vhled do povahy vědeckého odvozování a vysvětlování bychom jednou mohli získat za pomoci neurologie, možná propojené s počítačovou simulací, jak to naznačuje nový vývoj takzvaných konekcionistických modelů; teď mi tane na mysli Paul Churchland. Povaha a vývoj vědy zůstávají plodným polem výzkumu, rozmanitým a vyzývavým.

Přeložil Jaroslav Peregrin

Naturalizace epistemologie

Epistemologie se zabývá základy vědy. Pojímáme-li ji už takto zešíroka, zahrnuje epistemologie jako svou část i výzkum základů matematiky. Myslitelé z přelomu století se domnívali, že jejich úsilí v tomto oboru začíná dosahovat pozoruhodných úspěchů: zdálo se totiž, že matematiku lze zcela redukovat na logiku. Z modernějšího hlediska se zdá, že tuto redukci lze vhodněji popsat jako redukci na logiku a teorii množin. Toto zpřesnění je však z epistemologického hlediska zklamáním, protože teorii množin nelze přisuzovat neochvějnost a zřejmost, kterou si s logikou spojujeme. Nicméně komparativně vzato, úspěchy dosažené v oboru základů matematiky zůstávají příkladné – a zbytek epistemologie lze do jisté míry osvětlit tím, že načrtneme paralely k tomuto oboru bádání.

Zkoumání základů matematiky lze souměrně rozdělit na dva druhy, pojmový a teoretický. Pojmové zkoumání se zabývá významem, teoretické pravdou. Provádíme-li pojmové zkoumání, je naším cílem vyjasnit pojmy tím, že je definujeme, některé z nich pomocí jiných. Teoretické zkoumání chce ustavovat zákony tím, že je prokazuje, některé z nich na základě jiných. V ideálním případě budou temnější pojmy v zájmu co největší jasnosti definovány pomocí těch jasnějších, a méně zřejmé zákony v zájmu co největší jistoty prokázány z těch zřejmějších. V ideálním případě budou definice generovat všechny pojmy z jasných a rozlišených idejí, a důkazy vygenerují všechny teoremy z pravd, které jsou samy o sobě zcela zřejmé.

Tyto dva ideály spolu úzce souvisí. Podaří-li se vám totiž definovat všechny pojmy pomocí nějaké z nich vybrané podtřídy, ukážete tím, jak lze všechny teoremy přeložit do těchto vybraných termínů. Čím jasnější tyto termíny budou, tím bude pravděpodobnější, že pravdy jimi vyjádřené budou pravdivé zcela zjevně, případně že budou odvozené ze zcela zjevných pravd. Konkrétně, kdyby byly všechny matematické pojmy převeditelné na jasné termíny logiky, pak by se všechny matematické pravdy staly pravdami logickými – a logické pravdy jsou zajisté všechny zřejmé,

nebo alespoň potenciálně zřejmé, tzn. odvoditelné ze zřejmých pravd pomocí kroků, z nichž každý je zřejmý.

Tento výjimečný výsledek však není dosažitelný, protože matematika je převeditelná pouze na teorii množin a nikoli na logiku v pravém smyslu. Tato redukce přesto zvyšuje jasnost, ale jen díky odhalení nových vzájemných vztahů, a nikoli proto, že by výsledné termíny analýzy vynikaly svou jasností nad jiné. Co se týká výsledných pravd, axiomů teorie množin, ty se vyznačují menší zřejmostí a jistotou než většina matematických teorémů, které z nich můžeme odvodit. Navíc již víme z Gödelova díla, že žádný konzistentní axiomatický systém nemůže matematiku pokrýt, a to ani v případě, že se vzdáme představy něčeho, co je samo o sobě zcela zřejmé. Redukce v základech matematiky zůstává i nadále fascinující z matematického a filosofického pohledu, avšak neposkytuje to, co by od ní očekával epistemolog: neodhaluje totiž, na čem matematické poznání spočívá, neukazuje, jak je matematická jistota možná.

Zbývá nám přesto jedna užitečná myšlenka, která se týká epistemologie obecně a je založena na onom rozdělení struktury, které bylo u základů matematiky zvlášť zjevné. Mám na mysli rozvětvení na nauku o pojmech, resp. o významu, a nauku o teorii, resp. o pravdě; to se totiž epistemologie přírodního poznání týká úplně stejně jako základů matematiky. Paralela je následující. Stejně jako lze matematiku redukovat na logiku, resp. logiku a teorii množin, tak lze přírodní poznání určitým způsobem založit na smyslové zkušenosti. To znamená vysvětlit pojem tělesa pomocí smyslových termínů; to je ta pojmová stránka. A znamená to i odůvodnit pomocí smyslových termínů naše poznání pravd o přírodě; to je ta teoretická stránka onoho rozdělení.

Hume zkoumal epistemologii přírodního poznání z obou dvou těchto hledisek, pojmového i teoretického. Jeho řešení pojmové stránky problému, vysvětlení pojmu tělesa v termínech smyslové zkušenosti, bylo smělé a jednoduché: ztotožnil prostě tělesa s impresemi našich smyslů. Rozlišuje-li zdravý rozum mezi hmotným jablkem a smyslovými impresemi tohoto jablka na základě toho, že jablko je jedno a přetrvává, zatímco impresy jsou četné a proměnlivé, pak tím hůř pro zdravý rozum, trval Hume na svém; představa, že se při různých příležitostech jedná o totéž jablko, je prý příkladem obvyklých zmatků.

Téměř celé století po Humově *Pojednání* obhajoval tentýž názor na tělesa jeden z prvních amerických filosofů, Alexander Bryan Johnson.¹⁶⁹ „Slovo železo označuje vizuální a hmatový dojem, který si s ním spojujeme“, napsal.

A co ona teoretická stránka věci, odůvodnění našeho poznání pravd o přírodě? V tomto případě Hume propadl beznaději. Tím, že ztotožnil tělesa se smyslovými impresemi, sice dokázal zkonstruovat některé singulární výroky o tělesech jako nepochybné pravdy – totiž jako pravdy o přímo poznávaných impresích. Avšak obecná tvrzení a rovněž singulární tvrzení o budoucnosti nezískala tím, že byla konstruována jako tvrzení o smyslových impresích, ani o píd' jistoty navíc.

Pokud jde o tuto teoretickou stránku, nezdá se mi, že bychom dnes byli dále, než kde nás Hume zanechal. Humova nesnáze je obecně lidská nesnáze. V pojmové oblasti však k určitému pokroku přece jen došlo, a to ještě před dobou Alexandra Bryana Johnsona (byť jej Johnson sám nezužitoval). Mám na mysli Benthama a jeho teorii fikcí. Bentham objevil princip kontextové definice, které říkal parafráze. Zjistil totiž, že k vysvětlení nějakého termínu nepotřebujeme určit předmět, k němuž má ten termín referovat, ani synonymní slovo či obrat; stačí jen pomocí jakýchkoli prostředků ukázat, jak lze přeložit všechny celé věty, v nichž se daný termín vyskytuje. Humův a Johnsonův poněkud zoufalý pokus ztotožnit tělesa se smyslovými impresemi přestal být jediným představitelným způsobem, jak dát smysl hovoru o tělesech, a to i za předpokladu, že tělesa představují veškerou realitu. Lze se totiž pokusit vysvětlit tvrzení o tělesech tvrzeními o smyslových impresích, a to tak, že přeložíme celé věty o tělesech do celých vět o impresích, aniž bychom tělesa samotná ztotožňovali s čímkoli.

Toto chápání kontextové definice, resp. uznání věty za prvotního nositele významu, bylo klíčové pro následující vývoj v oblasti základů matematiky. V explicitní podobě ji využíval Frege, a plně byla rozvinuta v Russellově pojetí singulárních popisů jako neúplných symbolů.

Kontextová definice byla jedním ze dvou prostředků, od nichž se dalo očekávat, že budou mít příznivý dopad na pojmovou stránku

epistemologie přírodního poznání. Tím druhým bylo uchýlení se k nástrojům teorie množin jako k podpůrným pojmům. Epistemolog, který se odhodlá doplnit svou asketickou ontologii smyslových impresí o množinově-teoretické prostředky, je znenadání bohatý: najednou už nemá na hraní jen své impresi, ale i jejich množiny, množiny množin atd. Konstrukce v základech matematiky ukázaly, že takové množinově-teoretické pomůcky představují významný doplněk; koneckonců, vždyť z nich lze zkonstruovat celý rejstřík pojmů klasické matematiky. S touto výbavou tedy náš epistemolog nemusí ani ztotožňovat tělesa se smyslovými impresemi, ani se uchýlovat ke kontextové definici. Může totiž doufat, že v nějaké pečlivě zkonstruované množině množin smyslových impresí připadne na kategorii předmětů splňujících právě ty vlastnosti, které popisuje tělesům.

Tyto dva prostředky mají velmi odlišný epistemologický status. Kontextová definice je nenapadnutelná. Věty, které získaly svůj význam jako celky, jsou nepopíratelně smysluplné, a tak je v nich smysluplné i užití termínů, z nichž se skládají – bez ohledu na to, zda tyto termíny mají nějaký překlad, stojí-li samostatně. Hume a A. B. Johnson by jistě byli rádi použili kontextovou definici, kdyby na ni ovšem bývali přišli. Naproti tomu přijetí teorie množin představuje drastický ontologický krok, ústup z asketické ontologie smyslových impresí. Najdou se filosofové, kteří by se raději rovnou spokojili s tělesy, než by přijali všechny ty množiny, což se v konečném důsledku rovná přijetí celé abstraktní ontologie matematiky.

Tato věc však nebyla přehledná vždy, a to vzhledem k matoucím náznakům těsné souvislosti mezi elementární logikou a teorií množin. Právě z tohoto důvodu se kdysi věřilo, že matematika je převeditelná na logiku, tj. na bezproblémovou a neoddiskutovatelnou logiku, a může proto tyto kvality zdědit. A je to pravděpodobně také důvod toho, proč byl Russell ochotný přijmout jak množiny, tak kontextovou definici, když se v *Our Knowledge of the External World* a na jiných místech věnoval epistemologii poznání přírody (rozumí se její pojmové stránce).

Vyložit vnější svět jako logický konstrukt ze smyslových dat – takový byl, řečeno Russellovými slovy, cíl. A byl to Carnap, kdo se ve své knize *Der logische Aufbau der Welt* z roku 1928 nejvíce přiblížil k jeho naplnění.

¹⁶⁹ A. B. Johnson, *A Treatise on Language* (Berkeley: University of California Press, 1947).

Potud pojmová stránka epistemologie; a co ta teoretická? Zde zůstaly Humovy nesnáze beze změn. Carnapovy konstrukce, pokud by byly dovedeny až k úspěšnému konci, by nám umožnily přeložit všechny věty o světě do terminologie smyslových dat, plus terminologie logiky a teorie množin. Bohužel ale pouhý fakt, že věta je *vyjádřena* pomocí termínů pozorování, logiky a teorie množin, ještě neznamená, že ji lze *prokázat* z pozorovacích vět pomocí logiky a teorie množin. I ta nejskromnější zobecnění o pozorovatelných vlastnostech se budou týkat více případů, než kolik jich vůbec kdy mohl pozorovat ten, kdo je vyslovuje. A tak bylo uznáno, že je marné zakládat přírodní vědu na bezprostřední zkušenosti přísně logicky. Karteziánský pokus najít jistotu byl odvěkou motivací epistemologie, z pojmového i teoretického hlediska; dospělo se ale k závěru, že se tímto hledáním jen ztrácí čas. Naděje, že lze pravdám o přírodě poskytnout plnou autoritu bezprostřední zkušenosti, je tak marná jako snahy vybavit pravdy matematiky potenciální zřejmostí elementární logiky.

Co tedy mohlo motivovat Carnapovo heroické úsilí v pojmové oblasti epistemologie, když byla naděje na jistotu v teoretické oblasti opuštěna? Stále ještě zbývaly dva dobré důvody. Jednak se dalo očekávat, že tyto konstrukce odhalí a objasní smyslovou evidenci vědy, přestože kroky odvozování mezi smyslovou evidencí a vědeckou teorií nikdy nemohou dosáhnout plné jistoty. A za druhé, tyto konstrukce by mohly prohloubit porozumění našemu pojednávání o světě, a to i nezávisle na otázkách evidence; učinilo by to veškerý kognitivní diskurz tak jasným, jak jasné jsou pozorovací věty, logika, a – jak s lítostí dodávám – teorie množin.

Epistemologové, Hume a ostatní, neměli velkou radost z toho, že se musí smířit s nemožností přísně odvodit vědu o vnějším světě ze smyslové evidence. Dvě klíčové teze empirismu však přesto zůstaly nedotčeny, a zůstávají i nadále. Zaprvé, veškerá evidence pro vědu je evidence smyslů. A za druhé, a k tomu se ještě vrátím, veškeré přiřazování významů slovům musí nakonec spočívat na smyslové evidenci. Odtud pochází přetrvávající přitažlivost myšlenky logické výstavby, v níž by byl smyslový obsah jazyka explicitně zachycen.

Dejme tomu, že by Carnap svou konstrukci úspěšně dokončil; jak by ale poznal, že je to ta správná? Tato otázka postrádá smysl. Carnap usiloval o to, čemu říkal *racionální rekonstrukce*. Jakákoli

konstrukce fyzikalistického jazyka, která používá výhradně slovník smyslové zkušenosti, logiky a teorie množin, by byla považována za přijatelnou, pokud by jí fyzikalistický diskurz dobře odpovídal. Existuje-li jeden takový způsob, existují i další; jakýkoli z nich by ale představoval velký úspěch.

Ale k čemu všechna ta tvořivá rekonstrukce, hra imaginace? Stimulace smyslových receptorů nakonec tvoří veškerou evidenci, které se musíme všichni držet, máme-li si vytvořit vlastní pohled na svět. Proč se tedy raději prostě nepodívat, jak taková konstrukce ve skutečnosti probíhá? Proč se neuchýlit k prostředkům psychologie? Takové postoupení epistemologického břemene psychologii bylo v dřívějších dobách odmítáno jako druh kruhového usuzování. Chceli epistemolog potvrdit základy empirické vědy, maří své záměry, když při tom využívá psychologii či jinou empirickou vědu. Tyto obavy z kruhovosti se ale rozplynou, jakmile jednou přestaneme snít o vyvození veškeré vědy z pozorování. Zkrátka, chceme-li rozumět spojení mezi pozorováním a vědou, měli bychom se opřít o jakoukoli dostupnou informaci – včetně té, kterou nám poskytuje tatáž věda, jejímž spojení s pozorováním chceme porozumět.

Existuje však ještě jiný důvod ve prospěch tvořivé rekonstrukce, který s obavami z kruhovosti nesouvisí. Rádi bychom totiž *přeložili* vědu do logiky, pozorovacích termínů a teorie množin. To by ovšem byl z epistemologického hlediska velký úspěch, protože by se ukázalo, že všechny ostatní vědecké pojmy jsou co do své teoretické hodnoty nadbytečné. Těmto pojmům by to poskytlo legitimitu – do té míry, do jaké jsou legitimní samotné pojmy teorie množin, logiky a pozorování –, protože by se stalo zřejmým, že vše, co lze dokázat s pomocí jednoho aparátu, je v principu proveditelné i s tím druhým. Kdyby mohla psychologie skutečně provést překladovou redukci tohoto druhu, měli bychom za ni být vděční; avšak to psychologie rozhodně nemůže, protože jsme rozhodně nevyrostali tak, že bychom si osvojovali definice fyzikalistického jazyka pomocí prvotnějšího jazyka teorie množin, logiky a pozorování. Zde spočívá důvod, proč v racionální rekonstrukci pokračovat: chceme totiž prokázat bezproblémovost fyzikálních pojmů tím, že předvedeme jejich teoretickou postradatelnost.

Přesto přese všechno však zůstává faktem, že konstrukce, kterou Carnap naznačil v *Der logische Aufbau der Welt*, žádnou takovou překladovou redukci neposkytuje. A neposkytovala by ji ani

v případě, že by ji Carnap byl dotáhl do konce. Klíčový moment nastává tehdy, když Carnap začíná vysvětlovat, jak lze pozicím ve fyzikálním čase a prostoru přiřadit smyslové kvality. Tato přiřazení je třeba provést tak, aby splňovala určité požadavky, které Carnap stanovil; a s rostoucí zkušeností je pak možné tato přiřazení upravit tak, jí odpovídala. Avšak, i když je tento plán poučný, neposkytuje žádný klíč k překladu vědeckých vět do termínů pozorování, logiky a teorie množin.

Naděje na jakoukoli takovou redukci se musíme vzdát. Carnap se jí vzdal v roce 1936, když ve svém článku „Testability and Meaning“¹⁷⁰ zavedl tzv. *redukční formy*, které jsou slabšího typu než definice. Definice vždy ukazují, jak lze nějaké věty přeložit do vět, které jsou jim ekvivalentní. Kontextové definice nějakého termínu ukazují, jak lze věty, které tento termín obsahují, přeložit do vět jim ekvivalentních, v nichž se ale daný termín nevyskytuje. Obecně vzato však redukční formy v Carnapově liberálnějším duchu neposkytují ekvivalence, nýbrž pouze implikace. Vysvětlují nový termín, třebaže jen částečně, tím, že specifikují některé věty implikované větami obsahujícími daný termín, a další jiné věty, které samy zase věty obsahující daný termín implikují.

Je lákavé předpokládat, že tolerování redukčních forem v tomto liberálním duchu je jen dalším krokem v postupné liberalizaci, který je srovnatelný s tím předchozím, který jej učinil Bentham přijetím kontextových definic. Ten starší a přísnější druh racionální rekonstrukce by mohl být prezentován jako fiktivní popis historického vývoje, podle něhož si máme představit, že naši předkové zaváděli termíny fyzikalistického jazyka na fenomenalistickém a množinově-teoretickém základě postupným přijímáním kontextových definic. Ten novější a o něco liberálnější druh racionální rekonstrukce pak je stejně fiktivním historickým popisem, podle něhož si máme představit, že naši předkové tyto termíny zaváděli spíše postupným přijímáním redukčních forem tohoto slabšího druhu.

Toto přirovnání je však nesprávné. Věci se mají spíše tak, že ten starší a přísnější druh racionální rekonstrukce, jemuž vládla definice, nepředstavoval žádnou fiktivní historii. Tato rekonstrukce totiž

¹⁷⁰ R. Carnap, „Testability and Meaning“, *Philosophy of Science*, 3 (1936), s. 419–471; 4 (1936), s. 1–40.

nebyla ničím jiným než souborem pokynů – tedy, byla by, kdyby byla nakonec úspěšná –, jak prostřednictvím jevů a teorie množin popsat vše, co dnes popisujeme terminologií těles. Byla by to skutečná redukce překladem, legitimizace eliminací. *Definire est eliminare*. Racionální rekonstrukce prováděná pomocí Carnapových pozdějších a méně přísných redukčních forem ničeho z toho nedosahuje.

Zeslabit požadavky kladené na definici a spokojit se s takovým druhem redukce, který nevede k eliminaci, znamená vzdát se té poslední výhody, kterou, jak jsme předpokládali, má racionální rekonstrukce nad prostou psychologií, a sice výhody překladové redukce. Jestliže usilujeme pouze o rekonstrukci, která explicitně spojí vědu a zkušenost, ale nevyústí nakonec v překlad, pak by podle všeho bylo rozumnější spokojit se s psychologií. Je přece lepší objevit, jak se věda buduje a osvojuje ve skutečnosti, než osnovat fiktivní strukturu, která má vést k podobnému výsledku.

Náš empirista udělal jeden významný ústupek, když se vzdal naděje na odvození pravd o přírodě ze smyslové evidence. Nyní, když vzdává i pokus přeložit tyto pravdy do terminologie pozorování a pomocných logicko-matematických prostředků, činí další významný ústupek. Dejme tomu, že si se starším empiristou Peircem myslíme, že sám význam tvrzení spočívá v tom, jaký má jeho pravdivost vliv na možnou zkušenost. Copak nemůžeme v jazyce pozorování zformulovat větu, třebaž dlouhou jako celá kapitola, která by zachytila všechny změny ve zkušenosti, které by pravdivost této věty přinesla, a brát to pak jako překlad? I když se vliv, který by měla pravdivost té věty na zkušenost, rozvětčuje do nekonečna, stále ještě můžeme doufat, že jej zachytíme ve všech logických implikacích naší dlouhatánské formulace, stejně jako můžeme axiomatizovat nekonečné množství teorémů. Když se tedy empirista vzdává naděje na takovýto druh překladu, připouští tím, že empirické významy typických tvrzení o vnějším světě jsou nepřístupné a nezachytitelné.

Jak si lze tuto nedostupnost vysvětlit? Tak, že zkušenostní důsledky typického tvrzení o tělesech jsou příliš komplexní pro sebedešší axiomatizaci? Ne, mám pro ni jiné vysvětlení. Typické tvrzení o tělesech podle mne nemá žádnou skupinu zkušenostních důsledků, které by náležely jen a jen jemu. Určité zkušenostní důsledky bude mít zpravidla až nějaká podstatná část teorie jako

celek – díky tomu činíme ověřitelné předpovědi. Možná nejsme schopni vysvětlit, proč dospíváme k teoriím, které činí úspěšné predikce, ale faktem nicméně zůstává, že k nim opravdu dospíváme.

Občas se také stane, že zkušenostní důsledky nějaké teorie nenastanou; potom, nebude-li tomu nic bránit, vyhlásíme danou teorii za nepravdivou. Avšak ten neúspěch vyvrací jen teorii jako určitý celek, jako konjunkci mnoha tvrzení; poukazuje na to, že jedno či více těchto tvrzení není pravdivých, ale neukazuje, která to vlastně jsou. Předpovídané zkušenosti, pravdivé i nepravdivé, nejsou implikovány jedním z dílčích tvrzení více než jiným. Tato dílčí tvrzení prostě – podle Peircových měřítek – nemají empirické významy; avšak dostatečně široká výšeč nějaké teorie ano. Můžeme-li vůbec aspirovat na druh „logické výstavby světa“, pak to musí být taková výstavba, v níž texty čekající na překlad do observační a logicko-matematické terminologie jsou povětšinou obsáhlé teorie jako celky spíše než jen jednotlivé termíny nebo krátké věty. Překlad teorie by spočíval v namáhavé axiomatizaci všech vlivů na zkušenost, kterou by měla pravdivost této teorie. Byl by to prapodivný překlad, protože by překládal celek, ale nikoli jednotlivé části. V takovém případě uděláme lépe, když nebudeme mluvit o překladu, ale prostě o pozorovací evidenci pro teorie – a můžeme ji, chceme-li se držet Peirce, i nadále nazývat empirickým významem teorie.

Tyto úvahy nakonec vedou k filosofické otázce o běžném nefilosofickém překladu, jako z angličtiny do aruntštiny nebo činštiny. Jestliže je totiž pravda, že anglické věty nějaké teorie mají význam jen dohromady jako jeden celek, pak také jejich překlad do aruntštiny můžeme ospravedlnit zase jen dohromady jako celek. Spárování jednotlivých anglických vět s jednotlivými aruntskými větami bude možné jedině na základě toho, že takové korelace povedou ke správnému překladu dané teorie jako celku. Libovolný překlad anglické věty do aruntštiny bude úplně stejně správný jako kterýkoli jiný, pokud budou v tomto překladu zachovány výsledné empirické důsledky dané teorie jako celku. A lze předpokládat, že může existovat více různých způsobů překladu jednotlivých vět, které budou poukazovat na tytéž empirické důsledky teorie jako celku, přestože se mezi sebou budou zásadně lišit; odchylky v překladu jedné věty mohou totiž být kompenzovány překladem jiné věty. Za tohoto stavu věcí nelze odůvodněně rozhodnout, který

z těchto očividně rozdílných překladů jednotlivých vět je ten správný.¹⁷¹

Z pohledu nekritického mentalisty žádná taková neurčitost nehrozí. Každý termín a každá věta je štítkem přilepeným na nějakou jednoduchou či složenou ideu, která je uložena v mysli. Když ale na druhou stranu vezmeme vážně verifikační teorii významu, ona neurčitost se zdá nevyhnutelná. Vídeňský kroužek sice verifikační teorii významu propagoval, ale nevzal ji dostatečně vážně. Uznáme-li s Peircem, že význam věty závisí čistě na tom, co lze pokládat za evidenci pro její pravdivost, a uznáme-li dále s Duhemem, že teoretické věty získávají evidenci nikoli jako jednotlivé věty, ale pouze jako větší úseky teorie, pak budeme neurčitost překladu teoretických vět chápat jako zcela přirozený závěr; teoretických vět, odhlédneme-li od vět pozorovacích, je přitom většina. A naopak, jakmile je jednou závěr o neurčitosti překladu přijat, je tím zpečetěn osud jakéhokoli obecného pojmu propozičního významu, jakož i obecného pojmu stavu věcí.

Mělo by nás snad to, že tento závěr není právě příjemný, odradit od verifikační teorie významu? To jistě ne. Významem, který je pro překlad, a pro osvojování si rodného jazyka, rozhodující, musí být jedině empirický význam. Dítě se učí svá první slova a věty tak, že je slyší a používá je v přítomnosti náležitých podnětů. Tyto podněty musí být vnější, protože musí působit jak na dítě, tak na mluvčího, od něhož se to dítě učí.¹⁷² Jazyk je sociálně distribuován a kontrolován; distribuce a kontrola přitom zcela závisí na tom, aby byly věty sladěny se sdílenými podněty. Niterné faktory se mohou proměňovat *ad libitum* bez vlivu na komunikaci, pokud ovšem jazyk zůstane takto na vnější podněty naladěný. Pokud se totiž jedná o teorii jazykového významu, pak nemáme jinou volbu než být empiristy.

To, co jsem řekl o dítěti, se stejně tak dobře vztahuje i na praxi jazykovědce, který si rovněž osvojuje nový jazyk. Pokud se jazykovědec nespolehá na příbuzné jazyky, pro které již existují zaběhané způsoby překládání, pak zjevně musí vycházet jen ze spojení domorodcovy promluvy s celkovou situací a jejími

¹⁷¹ Viz W. V. Quine, 'Speaking of Objects', in: Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, cit.d., s. 2 nn.

¹⁷² Viz 'Ontological Relativity', in: tamt., s. 28 [český překlad: 'Ontologická relativita', in: J. Peregrin (ed.), *Obrat k jazyku: druhé kolo* (Praha: Filosofie, 1998), s. 50 n. – pozn. překl.].

pozorovatelnými stimuly. Není divu, že neurčitost překladu existuje: jen malá část našich promluv totiž zaznamenává současné vnější stimuly. Jazykovědec za těchto podmínek sice dospěje ke zcela jednoznačným překladům všeho, co slyší, ale nemůže se přitom vyhnout mnoha nahodilým – i když nevědomým – rozhodnutím. Nahodilým? Tím chci říci, že i jiná rozhodnutí by také umožnila vše, co v principu podléhá jakémukoli typu ověření, přeložit správně.

Zkusím nyní (v trochu jiném pořadí) spojit dohromady některé své závěry. Můj argument pro neurčitost překladu je založen především na myšlence, že k tvrzení o světě nemusí vždy, ba ani obvykle, náležet zvláštní skupina empirických důsledků, kterou bychom mohli považovat za jeho vlastní. Tato myšlenka mi rovněž posloužila k výkladu toho, proč není možná epistemologická redukce, v níž by každá věta byla pokládána za ekvivalent věty vyjádřené pomocí pozorovací a logicko-matematické terminologie. A nemožnost tohoto druhu epistemologické redukce rozmetala i poslední naději, že by racionální rekonstrukce mohla mít nějakou výhodu nad psychologií.

Když filosofové dospěli k názoru, že není možné přeložit vše do pozorovací a logicko-matematické terminologie, odhalili pravdu. K tomuto pesimismu dospěli i přesto, že za důvod této neredukovatelnosti nepokládali fakt, že výroky povětšinou nemají své soukromé balíčky empirických důsledků. Někteří filosofové dokonce v této neredukovatelnosti spatřovali krach veškeré epistemologie. Carnap a další logičtí pozitivisté z Vídeňského kroužku již předtím užívali termín „metafyzika“ v pejorativním smyslu jako něco, co implikuje nesmyslnost; a další na řadě byl právě termín „epistemologie“. Wittgenstein a jeho následovníci, především v Oxfordu, našli jediný zbývající filosofický postoj v terapii – v léčení filosofů z falešné představy, že epistemologické problémy skutečně existují.

Já se nicméně domnívám, že by bylo vhodnější říci spíše to, že epistemologický projekt stále trvá, i když má nyní nový háv a její status je jasnější. Epistemologie, nebo alespoň cosi jí velmi podobného, prostě nachází své místo jako kapitola psychologie, a tudíž jako součást přírodní vědy. Studuje přírodní jev, totiž fyzický lidský subjekt. Tomuto lidskému subjektu přísluší jistý experimentálně kontrolovaný vstup – například jisté vzorce ozáření s nejrůznějšími frekvencemi; postupem času tento subjekt vytvoří jako

výstup popis trojrozměrného světa a jeho dějin. Vztah mezi skrovným vstupem a rozkošatělým výstupem je vztahem, který chceme zkoumat z důvodů velmi podobných těm, které epistemologii motivovaly odjakživa – chceme totiž vědět, jak se evidence vztahuje k teorii a jakým způsobem naše teorie přírody zároveň jakoukoli dostupnou evidenci překračuje.

Tento výzkum by navíc i nadále mohl obsahovat něco jako výše zmiňovanou racionální rekonstrukci, a to do té míry, do jaké je taková rekonstrukce vůbec proveditelná; vynalézavé konstrukce totiž podobně jako mechanické simulace mohou poodhalit skutečné psychologické procesy. Velký rozdíl mezi starou epistemologií a epistemologickým projektem v tomto novém psychologickém hávu ale spočívá v tom, že nyní již můžeme empirickou psychologii využívat zcela volně.

Stará epistemologie chtěla v určitém smyslu obsáhnout přírodní vědu; chtěla ji nějak zkonstruovat ze smyslových dat. Naopak nová epistemologie je již obsahem přírodní vědy, a to jako kapitola psychologie. Avšak ten starý požadavek na obsažení přírodních věd v epistemologii svým způsobem zůstává i nadále v platnosti. Zajímá nás, jak lidský subjekt postulujeme¹⁷³ tělesa a navrhuje fyziku na základě svých dat, a přitom máme na zřeteli, že naše postavení ve světě se navlas podobá jeho postavení. Samotný náš epistemologický projekt, ba i psychologie, jejíž je dílčí kapitolou, dokonce sám celek přírodní vědy, jejímž je psychologie dílčím svazkem – to vše je totiž naše konstrukce či projekce ze stimulací podobných těm, které jsme odměřili našemu epistemologickému subjektu. Existuje zde tedy vzájemný vztah obsahování, avšak tento vztah má odlišné podoby: epistemologie je obsažena v přírodní vědě a přírodní věda je obsažena v epistemologii.

Toto vzájemné působení znovu připomíná onu starou hrozbu kruhovosti, avšak poté, co jsme se vzdali snů o vyvození vědy ze smyslových dat, přestává být tato hrozba problematická. Chceme porozumět vědě jako instituci či procesu ve světě, a nejde nám přitom o to, aby toto porozumění bylo v něčem lepší než věda, která je jeho předmětem. Tento postoj ve skutečnosti propagoval již Neurath za dob Vídeňského kroužku, ve svém přirovnání k námořníkovi, který musí přestavět svou loď, zatímco v ní dál pluje.

¹⁷³ [V originále *posits*. – pozn. překl.]

Jedním z důsledků toho, že budeme epistemologii vnímat v psychologickém duchu, je rozřešení nepoddajné starobylé záhady epistemologické priority. Naše sítnice jsou ozářeny ve dvou rozměrech, ale věci vidíme jako trojrozměrné, aniž bychom vědomě činili nějaké vyvozování. Co se pak má pokládat za pozorování – nevědomé dvojrozměrné přijímání, nebo vědomé trojrozměrné vnímání? V rámci onoho staršího epistemologického kontextu měla vědomá forma přednost, protože se jednalo o zdůvodnění našeho poznání vnějšího světa pomocí racionální rekonstrukce, a ta vědomí vyžaduje. Když jsme se však pokusů o zdůvodnění svého poznání vnějšího světa pomocí racionální rekonstrukce vzdali, požadavek vědomé účasti odpadl. A otázku, co je pozorování, nyní můžeme vyřešit odkazem na stimulace smyslových buněk – ať už vědomí ve výsledném obrazu připadne jakékoli místo.

Tím je rovněž zneškodněno tažení psychologů Gestaltu proti smyslovému atomismu, které se před čtyřiceti lety pro epistemologii zdálo být tolik relevantní. Ať už v našem vědomí zaujímají přední místo smyslové atomy nebo Gestalty, stejně bude nejvhodnější pokládat za vstupní data našeho kognitivního mechanismu stimulace smyslových buněk. Staré paradoxy o nevědomých datech a vyvozeních, stejně jako staré problémy s řetězci vyvozování, která by musela být prováděna až příliš rychle – to vše už je minulostí.

Za starých antipsychologických časů byla otázka epistemologické priority sporná. Co má epistemologickou přednost před čím? Jsou Gestalty prvotnější než smyslové atomy, protože je zaznamenáváme, nebo bychom z nějakého jemnějšího důvodu naopak měli dát přednost smyslovým atomům? Nyní, když se můžeme obrátit k fyzické stimulaci, se celý problém rozplyne: *A* je z hlediska epistemologie primárnější než *B*, pokud je *A* kauzálně blíže ke smyslovým buňkám než *B*. V určitém ohledu bude vlastně lepší nechat zmínky o epistemologické prioritě stranou a mluvit rovnou o kauzální blízkosti k smyslovým buňkám.

Okolo roku 1932 ve Vídeňském kroužku probíhala debata o tom, co se má pokládat za pozorovací věty (*Protokollsätze*).¹⁷⁴ Jedni tvrdili, že tyto věty mají formu záznamů smyslových dojmů. Jiní měli za to, že jsou to elementární tvrzení o vnějším světě, například „Na stole leží červená kostka.“ Další názor vyjádřil Neurath; podle

něj má pozorovací věta formu záznamu vztahů mezi vnímajícím a vnějším světem: „Otto nyní vidí červenou kostku ležící na stole.“ Nejhorší na tom všem bylo, že podle všeho neexistoval žádný objektivní způsob, jak tu záležitost vyřešit – žádný způsob, jak té otázce dát pořádný smysl.

Zkusme se na to teď otevřeně podívat v kontextu vnějšího světa. Vágně řečeno, od pozorovacích vět chceme, aby byly kauzálně co nejbližší smyslovým buňkám. Jak se ale dá taková blízkost testovat? Můžeme ten návrh přeformulovat takto: když si osvojujeme nějaký jazyk, pak pozorovací jsou ty věty, které jsou nejtěsněji svázány s nynějšími smyslovými podněty, spíše než s podpůrnými informacemi uloženými v paměti. Zkusme si tedy představit nějakou větu, o níž máme rozhodnout, zda je pravdivá či nikoli; máme s ní souhlasit nebo ji máme odmítnout. Tato věta bude pozorovací větou tehdy, když bude naše rozhodnutí záviset pouze na momentálně přítomném smyslovém podráždění.

Takové rozhodnutí však nemůže záviset čistě na přítomném podráždění, bez přihlídnutí k paměťovým informacím. Už samotný fakt, že jsme se naučili nějaký jazyk, dokládá existenci velkého množství paměťových informací, bez kterých bychom o žádných větách nebyli s to rozhodovat vůbec, ať už by byly sebevíce pozorovací. Zjevně tedy musíme zmírnit svou definici pozorovací věty: věta je pozorovací větou tehdy, když všechna rozhodnutí, která se jí týkají, závisí na přítomném smyslovém podráždění a nezávisí na žádných paměťových informacích kromě těch, na nichž závisí porozumění této větě.

Tato formulace vede k dalšímu problému: jak máme rozlišit mezi informací, na které závisí porozumění nějaké větě, a informací, která má širší uplatnění? To je problém rozlišení mezi analytickou pravdou, která vyplývá čistě jen z významů slov, a syntetickou pravdou, jejíž pravdivost kromě významu závisí i na dalších faktorech. Co se mne týče, již dlouhou dobu považuji toto rozlišení za iluzorní. Existuje však jeden rozumný způsob, jak se lze tomu rozlišení přiblížit: dá se alespoň v principu očekávat, že věta, která je pravdivá čistě na základě významů svých slov, bude přijímána všemi zkušenými mluvčími v daném jazykovém společenství. A možná se v definici pozorovací věty můžeme kontroverzního pojmu analytičnosti zbavit ve prospěch tohoto přímočarého atributu být přijímán celým jazykovým společenstvím.

¹⁷⁴ R. Carnap, „Protokollsätze“, *Erkenntnis*, 3 (1932), s. 215–228.

Tento atribut samozřejmě analytičnost nevysvětluje. Zvolená komunita bude jistě souhlasit s tím, že kdysi existovali černí psi, ale nikdo z těch, kdo hovoří o analytičnosti, by to nenazval analytickou větou. Mé odmítnutí pojmu analytičnosti znamená jednoduše to, že odmítám jakoukoli dělicí čáru mezi tím, co jen umožňuje porozumění větě nějakého jazyka, a tím ostatním, v čem se celé jazykové společenství shodne. Pochybují totiž, že by bylo možné učinit nějaké objektivní rozlišení mezi významem a takovou podpůrnou informací, která je sdílena celým společenstvím.

Když se tedy nyní vrátíme k úkolu definovat pozorovací věty, dostaneme následující výsledek: pozorovací věta je taková věta, o jejíž pravdivosti budou všichni mluvčí určitého jazyka rozhodovat stejně, a to za podmínky, že budou vystaveni stejnému podráždění. Negativně řečeno, pozorovací věta je taková věta, která není citlivá na rozdíly v minulé zkušenosti v rámci určité jazykové komunity.

Tato formulace dokonale ladí s tradiční rolí pozorovací věty jako odvolacího soudu vědeckých teorií. Podle naší definice jsou totiž pozorovací věty takové věty, na nichž se za předpokladu stejných podráždění shodnou všichni členové daného společenství. A co je kritériem členství v téže komunitě? Jednoduše plynulost dialogu ve většině případů. Toto kritérium má různé stupně, a navíc v zájmu některých výzkumných účelů můžeme společenství pojímat užším způsobem. To, co se pokládá za pozorovací věty pro společenství specialistů, by se totiž nedalo vždy pokládat za pozorovací větu pro širší společenství.

Obecně vzato ve formulaci pozorovacích vět – tak, jak je nyní pojímáme – nehraje subjektivita žádnou roli; zpravidla se tyto věty budou týkat těles. Jelikož je intersubjektívni shoda za shodného podráždění rozlišovacím znamením pozorovacích vět, tematika těles je u těchto vět více než pravděpodobná.

Starobylé sklony spojovat pozorovací věty se subjektivním smyslovým obsahem jsou poněkud ironické, vezmeme-li v úvahu, že pozorovací věty jsou také chápány jako intersubjektívni tribunál vědeckých hypotéz. Tyto staré tendence vyplývaly ze snahy založit vědu na něčem, co by bylo ve zkušenosti subjektu více jisté a prvotnější; tohoto projektu jsme se však již zbavili.

Jak jsme viděli, sesazení epistemologie z jejího starého postavení první filosofie spustilo vlnu epistemologického nihilismu. Tato nálada se do jisté míry odráží v tendenci Polányiho, Kuhna a

pozdního Russella Hansona bagatelizovat roli evidence a vyzdvihoval kulturní relativismus. Hanson dokonce zašel tak daleko, že zcela zavrhl myšlenku pozorování; vycházel přitom z toho, že takzvaná pozorování se liší od pozorovatele k pozorovateli, a to v závislosti na míře znalostí těchto pozorovatelů. Protřelý fyzik se podívá na nějaký přístroj a vidí rentgenovou lampu. Nováček, který hledí na totéž místo, pozoruje spíše „přístroj ze skla a kovu plný drátů, reflektorů, šroubků, žárovek a knoflíků“.¹⁷⁵ Pozorování jednoho je pro druhého uzavřenou knihou či vzletem představivosti. Pojem pozorování jako nestranného a objektivního zdroje evidence je v troskách. Můj postoj k příkladu s rentgenovou lampou byl již naznačen o něco výše: to, co je pokládáno za pozorovací větu, se mění v závislosti na rozsahu uvažovaného společenství. Avšak vždy můžeme dostat i absolutní měřítko – tak, že vezmeme v úvahu všechny mluvčí určitého jazyka, nebo alespoň většinu.¹⁷⁶ Je ironické, že když filosofové shledali starou epistemologii jako celek neudržitelnou, reagovali tak, že zavrhl tu část, která teprve nyní nabyla pevných obrysů.

Objasnění pojmu pozorovací věty je prospěšná věc; tento pojem je totiž významný hned ve dvou ohledech, které odpovídají dualitě, na kterou jsem již poukázal výše v této přednášce: dualitě mezi pojmem a teorií, mezi znalostí významu věty a poznáním toho, zda je ta věta pravdivá. Pozorovací věta je z pohledu obou těchto projektů klíčová. Její vztah k teorii, k našemu poznání pravdy, je v podstatě tradiční: pozorovací věty jsou zdrojem evidence pro vědecké hypotézy. Její vztah k významu je pak neméně zásadní, protože právě pozorovací věty si osvojujeme jako první (ať už jako děti, nebo jako jazykovědci v terénu). Právě pozorovací věty totiž můžeme vztáhnout k pozorovatelným podmínkám u příležitosti nějaké promluvy nebo souhlasu, a to bez ohledu na rozdíly v individuálních historiích jednotlivých informátorů. Jedině tyto věty a žádné jiné poskytují první přístup k jazyku.

¹⁷⁵ N. R. Hanson, 'Observation and Interpretation', in: S. Morgenbesser (ed.), *Philosophy of Science Today* (New York: Basic Books, 1966).

¹⁷⁶ Toto omezení počítá s existencí příležitostných odchylek, k nimž dochází u duševně chorých lidí a u slepců. Popřípadě také můžeme tyto případy vyloučit tak, že nastavíme úroveň plynulosti dialogu, jejíž pomocí definujeme stejnost jazyka. (Za podnět k této poznámce a za další a významnější podněty při psaní tohoto článku vděčím Burtonu Drebenovi.)

Pozorovací věta je základním kamenem sémantiky. Jak jsme totiž viděli, tyto věty jsou nezbytné pro učení se významům. A kromě toho je v nich význam nejvíce stálý. Věty s vyšším postavením v teorii nemají žádné své vlastní empirické důsledky, a čelí tak tribunálu smyslové evidence jen ve více či méně objemných seskupeních. Pozorovací věta nacházející se na smyslové periferii celku vědeckých výroků je tím nejmenším verifikovatelným seskupením; má svůj vlastní empirický obsah, a ten staví na odiv.

Problém neurčitosti překladu nemá na pozorovací věty téměř žádný vliv. Ztotožnění pozorovací věty našeho jazyka s pozorovací větou jiného jazyka je většinou otázkou empirického zobecnění; je to věc identity mezi škálou stimulací, které by vyvolaly souhlas s tou první větou, a škálou stimulací, které by vyvolaly souhlas s tou druhou.¹⁷⁷

Vzhledem k předpokladům Vídeňského kroužku z dob dávno minulých není nijak šokující prohlásit, že epistemologie se nyní stává sémantikou. Epistemologie se totiž i nadále zaměřuje na evidenci, a význam se i nadále zaměřuje na verifikaci; a evidence je verifikace. Těmito předpoklady by ale mohlo více otrást to, že jakmile se odpoutáme od pozorovacích vět, význam přestává být jakýmkoli jasným způsobem aplikovatelný na jednotlivé věty; a také to, že epistemologie se mísí s psychologii, stejně jako s lingvistikou.

Takovéto stírání hranic by podle mého názoru mohlo přispět k rozvoji filosoficky zajímavých výzkumů vědecké povahy. Jednou možnou oblastí jsou normy vnímání. Vezměme si třeba jazykový jev fonémů. Při poslouchání bezpočtu variací mluvených zvuků si utváříme zvyk brát každý z nich jako blížící se té či oné z omezeného počtu norem – je jich celkem okolo třiceti –, které tvoří takřkajíc mluvenou abecedu. Jakákoli promluva v našem jazyce může být v praxi chápána jako sekvence právě těchto třiceti prvků, čímž se napravují drobné odchylky. A mimo sféru jazyka pravděpodobně také existuje jen omezená abeceda norem vnímání, podle níž nevědomě korigujeme všechny vjemy. Pokud se nám podaří tyto normy experimentálně určit, mohly by potom sloužit jako stavební kameny epistemologie, jako funkční prvky zkušenosti. Může též vyjít najevo, že se stejně jako fonémy zčásti proměňují v závislosti na kulturním kontextu a zčásti zůstávají univerzální.

¹⁷⁷ Srov. W. V. O. Quine, *Word and Object*, cit.d., s. 31–46, 68.

A je tu i oblast, kterou psycholog Donald T. Campbell nazývá evoluční epistemologií.¹⁷⁸ V této oblasti dosáhl pozoruhodných výsledků Hüseyin Yilmaz, který ukazuje, jak by se daly některé strukturní rysy vnímání barev předpovídat z jejich hodnoty pro přežití.¹⁷⁹ A konečně, když dnes již epistemologii neodpíráme zdroje přírodních vět, stává se tématem, které je výrazněji epistemologické a které evoluce pomáhá objasnit, také indukce.¹⁸⁰

Přeložil Tomáš Marvan

¹⁷⁸ D. T. Campbell, 'Methodological Suggestions from a Comparative Psychology of Knowledge Processes', *Inquiry*, 2 (1959), s. 152–182.

¹⁷⁹ H. Yilmaz, 'On Color Vision and a New Approach to General Perception', in: E. E. Bernard, M. R. Kare, eds., *Biological Prototypes and Synthetic Systems* (New York: Plenum, 1962); 'Perceptual Invariance and the Psychophysical Law', *Perception and Psychophysics*, 2 (1967), s. 533–538.

¹⁸⁰ Viz W. V. Quine, 'Natural Kinds', 5. kapitola knihy *Ontological Relativity and Other Essays* (cit.d.).

Povaha poznání přírody*

Pochybnost bylo často prohlašována za matku filosofie. To má punc pravdivosti pro ty z nás, kteří filosofii chápeme především jako teorii poznání. Teorie poznání totiž pramení z pochybnosti, ze skeptického postoje. Právě pochybnost nás podněcuje k tomu, abychom se pokusili rozvinout teorii poznání. Nadto, pochybnost může být i samotným prvním krokem při takovém rozvíjení, vydáme-li se ovšem v Descartových stopách.

To je ale jen půl pravdy o podivuhodném vzájemném působení mezi pochybností a poznáním. Ano, pochybnost podněcuje teorii poznání; ale platí to i opačně: pochybnost je poznáním sama podněcována. Skeptický postoj je odnoží vědy. Oporou skepse je povědomí iluze, objev, že ne vždy můžeme věřit svým očím. Skeptik tyje z přeludů, z holí ve vodě, které vypadají zlomené, z duh, paobrazů, zdvojených obrazů, snů. V jakém smyslu jsou to ale klamy? V tom smyslu, že se zdají být materiálními předměty, jimiž ve skutečnosti nejsou. Klamy jsou klamné jen vzhledem k předchozímu přijetí skutečných těles, s nimiž je můžeme uvést do kontrastu. Ve světě bezprostředních smyslových dat, kde nejsou postulována žádná tělesa a kladeny žádné otázky, nemá rozlišení mezi realitou a iluzí žádné uplatnění. Postulování těles již je počátkem fyzikální vědy; a teprve po této první fázi mohou skeptikovy škodolibé distinkce začít dávat smysl. Tělesa je třeba postulovat dříve, než se vůbec může vynořit motiv, jakkoli slabý, pro přijetí opatrnického světa bezprostředně daného.

Nerozvinutá fyzikální věda, tj. názory zdravého rozumu na tělesa, je tudíž zapotřebí jako odrazový můstek skepticismu, neboť přináší kýžený pojem rozlišení mezi realitou a zdáním; a to ještě není všechno. Rozeznává totiž i pravidelnosti v chování těles, bez nichž to rozlišení nelze načrtnout. Skeptikův příklad zdánlivě ohnuté hole

čerpá svou sílu z našeho poznatku, že hole se ponořením neohýbají; a jeho příklady přeludů, paobrazů, snů apod. obdobným způsobem parazitují na tvrzeních vědy (jakkoli je ta věda primitivní).

Neobviňuji tu skeptika z kruhové argumentace. Má plné právo předpokládat vědu, aby vědu vyvrátil; pokud by se mu to podařilo, předložil by tím solidní argument typu *reductio ad absurdum*. Jde mi jen o to, že skeptické pochybnosti jsou vědeckými pochybnostmi.

Epistemologové se vyrovnávali se svými skeptickými pochybnostmi tak, že se snažili rekonstruovat své poznání vnějšího světa z počitků. Reprezentativním příkladem takového projektu je teorie vidění, v níž Berkeley v našem dvojrozměrném zrakovém poli vyhledával vodítka pro třetí rozměr, hloubku. Samotná formulace tohoto problému očividně závisí na výsledcích fyzikální vědy. Cíl této konstrukce, rozměr hloubky, je samozřejmě vědomě přejat z vědy o vnějším světě; především si ale musíme všimnout toho, že i sama přijatá báze té konstrukce – dvojrozměrné zrakové pole – byla rovněž výsledkem vědy o vnějším světě. Světlo, které nás informuje o vnějším světě, dopadá na dvojrozměrný povrch oka – a celý zmíněný problém spustilo právě Berkeleyho povědomí o této skutečnosti.

Epistemologii je tedy třeba chápat jako podnik v rámci přírodní vědy. Karteziánská pochybnost není tím správným začátkem. I když si ponecháme svá současná přesvědčení o přírodě, přesto se můžeme ptát, jak jsme k nim dospěli. Věda nám říká, že naším jediným zdrojem informací o vnějším světě jsou nárazy světelných paprsků a molekul na povrchy našich smyslových orgánů. Jsme-li tímto způsobem stimulováni, nějakým způsobem se dobereme rozvinuté a užitečné vědy. Jak to děláme, a proč tato výsledná věda tak dobře funguje? To jsou důležité otázky, a k tomu, abychom uvědomili jejich váhu, nepotřebujeme předstírat pochybnost. Jsou to vědecké otázky o druhu primátů, a lze je zkoumat metodami přírodní vědy – téže vědy, jejíž nabytí právě zkoumáme.

Užitečnost vědy, z praktického hlediska, spočívá v naplněném očekávání: v pravdivé předpovědi. To platí nejen o sofistikované vědě, ale také o její primitivní předchůdkyni; a myslím, že nebude na škodu, když se nejprve zaměříme na ten nejjednodušší případ. Mám na mysli prostou indukci. Její podstatou je očekávání toho, že když se znovu vyskytne nějaká minulá událost, vyskytne se znovu i

* Tento článek pokládám za shrnutí svých názorů na lidské poznání přírody. Musím proto varovat ty hltavější z mých čtenářů (drahých duší), že se dá očekávat, že budou zakoušet jistý nedefinovatelný pocit *déjà lu*. Nejpatrnější známky novoty se vynoří ke konci.

pokračování té události. Lidé, stejně jako jiná zvířata, jsou k tomuto očekávání náchylní.

Mohlo by se zdát, že nemá zvířata příliš intelektualizují, když jim přiznávám očekávání a indukci. Výsledné chování němých zvířat se – na úrovni prosté indukce – s tím našim dost shoduje. Dle psovy zkušenosti po zařinčení misek v kuchyni následovalo něco k snědku. Když tedy nyní slyší ten řinkot znovu, vydá se do kuchyně v očekávání oběda. To, že jde do kuchyně, nám demonstruje jeho očekávání, chceme-li ovšem o očekávání vůbec hovořit. Mohli bychom totiž tuto Skinnerovu „prostřední proměnnou“ přeskočit a mluvit rovnou o posilované odezvě, podmíněném reflexu, utváření návyku.

Když takto nenuceně hovoříme o opakování událostí, stimulů, mlčky přecházíme jeden důležitý faktor. Je to faktor *podobnosti*. Můžeme jej podchytit tak, že budeme události pokládat spíše za jedinečné, datovatelné, neopakované události, a pak budeme hovořit o podobnosti mezi nimi. Jakkoli jsou si podobná, přesto je každé z hlasitých zařinčení misek odlišná událost; a totéž platí o každém následném obědě. O psovi můžeme v této terminologii prohlásit, že zaslechne něco podobného minulému řinkotu a začne očekávat něco podobného minulému obědu. Anebo, chceme-li eliminovat prostřední proměnnou, můžeme říci toto: když pes zaslechne něco podobného minulému řinkotu a vydá se do kuchyně, za což je odměněn něčím, co se podobá minulému obědu, je tím posílena jeho dispozice jít do kuchyně po každé další takové události, která se podobá minulému řinkotu.

Význačným rysem tohoto faktoru podobnosti je jeho subjektivnost. Spočívá podobnost v pouhém sdílení mnoha atributů? To sotva, protože jakékoli dvě věci mohou sdílet nespočet atributů – nebo v každém případě jakékoli dva objekty sdílejí členství v nespočtu tříd. Relevantní podobnost v řinkotu misek je podobnost pro psa. Opět se zdá, že odkazují na psův duševní život, ale opět mohu tuto prostřední proměnnou eliminovat. Podobnost pro psa můžeme analyzovat pomocí jeho dispozic k chování: pomocí jeho vzorců vytváření návyků. Jeho návyk chodit do kuchyně po zařinčení misek nám poskytuje oporu pro tvrzení, že události zařinčení, stejně jako události obědů, jsou pro něj podobné. Pomocí tohoto druhu experimentálního posilování a potlačování můžeme ohodnotit podobnosti z psova hlediska a stanovit, zda je pro něj událost *a*

podobnější než *b* spíše než *c*. Jeho duševní život přitom můžeme zcela ponechat stranou.

Naše otázka „Proč je věda tak úspěšná? dává jistý smysl již na této úrovni, vzhledem k psovi. Psovo utváření návyku, jeho primitivní indukce, zahrnuje extrapolaci ve sféře podobnosti: epizody podobné minulému zařinčení vyvolaly očekávání epizod podobných minulému obědu. Jádrem problému se nyní stává subjektivnost podobnosti. Proč by příroda, jakkoli vykazuje zákonitosti, vůbec měla odpovídat subjektivní podobnosti z psího hlediska? Právě zde se ona otázka „Proč je věda tak úspěšná?“ projevuje ve své nejjednodušší podobě.

Připomeňme si, že si tu otázku klademe jako vědeckou otázku, kterou lze zkoumat prostředky přírodní vědy samotné. Proč by psovo implicitní hodnocení podobnosti mělo pasovat k dění ve světě, způsobem, který bude upřednostňovat psova implicitní očekávání? Odpověď tu nabízí Darwinova teorie přirozeného výběru. Jednotlivci, jejichž odhady podobnosti povětšinou vedou k pravdivým očekáváním, mají dobrou šanci nalézt potravu a vyhnout se predátorům, a tudíž i dobrou šanci dožít se reprodukce svého druhu.

To, co jsem řekl o psu, platí ve stejné míře i o nás, alespoň pokud jde o naše hledání primitivní vědy zdravého rozumu. Předpovídáme díky pozorovaným shodám, a jsou to shody z hlediska našich subjektivních standardů podobnosti. Tyto standardy jsou vrozené a dále překrývané a upravované naší zkušeností; přirozený výběr nás tedy, podobně jako psa, vybavil počáteční výhodou v podobě těchto užitečných, vrozených měřítek podobnosti.

Ne, neodvolávám se na darwinovskou biologii ve snaze ospravedlnit indukci. To by byl pohyb v kruhu, protože biologické poznání na indukci samo závisí. Spíše tu vycházím z efektivnosti indukce a poté tvrdím, že je-li darwinovská indukce pravdivá, pomáhá nám vysvětlit, proč je indukce tak úspěšná.

Musíme si nicméně všimnout i dalšího omezení. Od přirozeného výběru lze očekávat jen to, že u bytostí v přírodním stavu podpoří standardy podobnosti vedoucí k poměrně hrubým anticipacím zkušenosti. Takové standardy ještě nemusejí vést k hlubší vědě. Dobrým příkladem je tu barva. Barva je pro nás zcela dominantním prvkem; podobnost barev je podobností *par excellence*. Avšak, jak připomíná J. J. C. Smart, v přírodních vědách hraje barva jen

zanedbatelnou roli. Dvě věci mohou mít stejnou barvu, přestože jedna z nich odráží zelené světlo uniformní vlnové délky a druhá smíšené vlny žluté a modré. Vlastnosti, které jsou z hlediska rozvinuté vědy nejvíce podstatné, jsou barvami spíše zakrývány než odhalovány. Značná citlivost na barvu mohla být prospěšná v dobách, kdy jsme potřebovali rychle rozlišit predátora od kořisti nebo jedlé rostliny od nejedlých. Skutečná věda si však těchto jevů nevšímá a pořádá věci jinak, nechávajíc barvy víceméně stranou.

Barva nepředstavuje jediný takový případ. Taxonomie přímo oplývá doklady toho, že vizuální podobnost není dobrou známkou správnosti. Přirozený výběr navíc napomohl klamu; tak se některé sovy – pro své vlastní dobro – začaly podobat kočkám, a jiné se podobají opicím. Přirozený výběr každému tvorovi nejen umožňuje zlepšit vlastní standardy podobnosti, ale též mu pomáhá zneužívat podobnostní standardy jeho nepřátel.

Naše vrozené standardy podobnosti jsou, přes veškerou svou omylnost, pro vědu nepostradatelné jakožto její vstupní brána. A nepřestávají být nepostradatelné ani s dalším rozvojem vědy. Rozvoj vědy totiž závisí na pokračujícím pozorování, na pokračující kontrole předpovědí. A zde, na rovině pozorování, neztrácejí tyto nevyšlechtěné standardy podobnosti svůj význam.

Vrozené standardy podobnosti nějakého jednotlivce samozřejmě podstupují jak na úrovni zdravého rozumu, tak dokonce i na sub-humánní úrovni, určitou revizi díky učení. Někaké zvíře se může naučit rozeznat kočku od sovy. Schopnost učit se je sama výsledkem přirozeného výběru, který má zjevnou hodnotu pro přežití. Vrozené standardy podobnosti zvířete jsou nerozvinutým nástrojem předpovídání a učení pak přináší postupné zjemňování tohoto nástroje, umožňujíc spolehlivější předpověď. U člověka, nejviditelněji v posledních několika posledních stoletích, toto zjemňování spočívalo v rozsáhlém a ohromujícím růstu pojmového a jazykového aparátu, celku přírodní vědy. Biologicky vzato se to však stále podobá tomu, jak se zvíře učí nové věci o kočkách a sovách; je to osvojené zlepšování prosté indukce založené na vrozených standardech. Umožňuje to více lepších předpovědí.

Jak bylo řečeno, věda reviduje naše standardy podobnosti; pro určité účely tedy odhlížíme od barvy a připodobňujeme velryby spíše ke kravám než k rybám. To však není ten jediný způsob, jímž věda pěstuje předpovídání. Pouhé zlepšení standardů podobnosti zvýší náš

úspěch při prosté indukci, ale to je jen začátek. Věda se od prosté indukce odchyluje. Je to rozložitá jazyková struktura, která je zbudovaná z teoretických termínů propojených pomocí sestrojených hypotéz a tu a tam spjatá s pozorovatelnými událostmi. Vědec pak nepřímo, pomocí této labyrintové superstruktury, předpovídá budoucí pozorování na základě těch minulých; a pokud jeho předpovědi selžou, může tu superstrukturu revidovat. Zde již neběží o prostou indukci, ale o hypoteticko-deduktivní metodu. Avšak stejně jako u prosté zvířecí indukce založené na vrozených podobnostech jde stále o biologický prostředek pro anticipaci zkušenosti. Za její prvky stále vděčíme přirozenému výběru – především za standardy podobnosti, které jsou i nadále v činnosti na pozorovací úrovni. O biologickou hodnotu pro přežití výsledné vědecké stavby ale až tak nejde. Rysy, které se vyvinuly přirozeným výběrem, se ukázaly být osudné, skrze nadměrné využívání, vzdálené účinky nebo změny prostředí. Každopádně, ať už je nám dobrá k čemukoli, hypoteticko-deduktivní metoda nám poskytuje poznání jako o překot. Uspadňuje předpovídání.

Rekl jsem, že věda je jazyková struktura spjatá v určitých bodech s pozorováním. Některé věty jsou s pozorováním spjaté přímo: pozorovací věty. Podívejme se nyní na toto spojení. Nejprve musím vysvětlit, co míním pozorovací větou. Jeden význačný rys takové věty spočívá v tom, že se její pravdivostní hodnota liší v závislosti na okolnostech v čase jejího pronesení. Jsou to věty jako „Toto je červené“ nebo „Prší“, jež jsou pravdivé při jedné příležitosti a nepravdivé při jiné; v tom se liší od věty „Cukr je sladký“, jejíž pravdivostní hodnota přetrvává bez ohledu na okolnosti promluvy. Jedním slovem, pozorovací věty jsou příležitostné věty, nikoli trvalé věty.

To, že jsou to příležitostné věty, však není jediným význačným rysem pozorovacích vět. Nejenže pravdivostní hodnota pozorovací věty musí záviset na okolnostech jejího pronesení; musí kromě toho záviset i na intersubjektivně pozorovatelných okolnostech. Rybářova věta „Cítím, jak zabírá“ je nepochybně pravdivá či nepravdivá v závislosti na okolnostech jejího pronesení; avšak příslušné okolnosti jsou omezeny na soukromou sféru mluvčího, a tak nejsou veřejně dostupné všem přítomným svědkům. Věta „Cítím, jak zabírá“ je v mém pojetí příležitostná věta, ale nikoli pozorovací věta.

Pozorovací věta je tedy příležitostná věta, jejíž podnět je intersubjektivně pozorovatelný. To ale stále není vše. Konec konců, věta „Támhle jde Johnův starý učitel“ tyto požadavky splňuje; je to příležitostná věta, a všichni přítomní svědkové mohou vidět, jak starý učitel prochází kolem. Daná věta ale nesplňuje třetí požadavek: svědkové by zpravidla měli být schopni uznat, že právě to pozorování, které sdílejí, verifikuje příslušnou větu. Stejně jako mluvčí museli být za daných okolností schopni souhlasit s tou větou sami o sobě. Taková situace nastává v případech jako „Toto je červené“, „Přísí“ a „Támhle jde starý člověk“, avšak nikoli u věty „Támhle jde Johnův starý učitel“.

Taková je tedy povaha pozorovací věty: je to příležitostná věta, jejíž podnět není jen intersubjektivně pozorovatelný, ale navíc zpravidla může u libovolného přítomného svědka, jenž ovládá příslušný jazyk, vyvolat s vyslovenou větou souhlas. Není to záznam soukromých smyslových dat – v typických případech spíše odkazuje k fyzickým objektům.

Rekl jsem, že tyto věty jsou přímo spjaty s pozorováním. Dobře, ale *jak* spjaty – jaká je povaha tohoto spojení? Jedná se o případ podmíněné odezvy. Není to ovšem ten úplně nejjednodušší druh, protože „červené“ nebo „To je červená“ neříkáme vždy, když vidíme něco červeného. Zeptá-li se však někdo, souhlasíme. Zvládnutí termínu „červené“ spočívá v získání návyku souhlasit právě a výhradně tehdy, když se někdo na ten termín ptá v přítomnosti červené.

Na té nejjednodušší úrovni má pozorovací věta zpravidla formu jednoho slova: „míč“, „červené“. Snadná naučitelnost těchto vět spočívá v tom, že jsou příslušné okolnosti v příslušném čase intersubjektivně pozorovatelné. Dospělý může ověřit, že dítě v daném čase vidí něco červeného, a tak může souhlas dítěte s příslušnou otázkou odměnit. A dítě samo může také ověřit, že dospělý vidí něco červeného, pokud ovšem dospělý obdobně souhlasí.

Touto tvorbou návyku dítě ve skutečnosti induktivně určuje okruh situací, v nichž dospělý bude s danou otázkou – „červené?“ – souhlasit a v nichž dětskou větu „červené“ schválí. Dítě tu extrapoluje ve sféře podobnosti; podle jeho měřítek se tato červená epizoda podobá tamté červené epizodě. Jeho úspěch tak závisí na hluboké shodě mezi jeho standardy podobnosti a standardy

dospělých. Šťastnou souhrou okolností tato shoda opravdu nastává; a není na tom nic divného, protože naše standardy podobnosti jsou zčásti záležitostmi přirozeného výběru a zčásti dalších zkušeností ve sdíleném prostředí. Pokud by hluboká shoda ve standardech podobnosti neexistovala, tento první krok osvojování si jazyka by byl znemožněn.

Ukázalo se, že pozorovací věty tvoří výchozí body při učení se jazyku. Kromě toho jsou i výchozími, a také kontrolními body vědecké teorie. Slouží těmto dvěma účelům z jednoho a téhož důvodu: intersubjektivní pozorovatelnosti relevantních okolností v čase promluvy. Právě toto, intersubjektivní pozorovatelnost v daném čase, umožňuje dítěti naučit se, kdy má s nějakou pozorovací větou souhlasit. A tatáž intersubjektivní pozorovatelnost v daném čase pasuje pozorovací věty na kontrolní body vědecké teorie. Pozorovací věty přinášejí důkazní materiál, na nějž všichni svědkové musí přistoupit.

Charakterizoval jsem vědu jako jazykovou strukturu, která je na určitých místech spjata s pozorováním. A právě jsme viděli, jak je s pozorováním spjata: některé z jejích vět, pozorovací věty, jsou podmíněny pozorovatelnými událostmi v kombinaci se zaběhanou praxí tázání a odpovídání. Zde je třeba hledat počátek spojení teorie učení se jazyku s teorií vědecké evidence. Když se nad tím zamyslíme, tak se nám ozřejmí, že toto spojení musí pokračovat. Když se totiž dítě učí jazyk od svých rodičů, o co se má přitom opírat? Viděli jsme, že si může osvojit pozorovací věty tak, že se zaměří na jejich pozorovatelné okolnosti. Jak si ale může osvojit zbytek jazyka, včetně teoretických vět vědy? Nějak se prostě naučí přenášet a různě začleňovat své pozorovací termíny do teoretických kontextů. Nějak se naučí spojovat své pozorovací věty s trvalými, jejichž pravdivostní hodnoty nezávisí na příležitosti pronesení. Jedině těmito posuny, jakkoli špatně chápanými, může každý z nás zvládnout nepozorovací část svého mateřského jazyka. Může osvědčeným (a dobře vyložitelným) způsobem zvládnout pozorovací část jazyka, ale pak mu nezbyvá než nějak na ní dál stavět, přičemž bude imitovat to, co slyší, a nejspíše a zkusmo to vztahovat k tomu, co již ví, dokud pomocí pokusů a sociální korekce nedospěje k plynulému dialogu s ostatními v jeho společenství. Ať už má tato rozmluva jakýkoli empirický obsah, závisí na svých nevyzpytatelných a křehkých svazcích s pozorovacími větami; a jsou

to téměř navlas stejné svazky jako ty, skrze něž každý z nás dospěl ke zmiňované plynulé konverzaci. Způsoby, jimiž si po zvládnutí pozorovacích vět osvojujeme jazyk teorie, jsou totožné se způsoby, jimiž pozorování podpirá vědeckou teorii. Celé to přitom dává dobrý smysl, neboť jazyk je dílem člověka a výroky vědecké teorie mají výhradně ten smysl, který získaly, když jsme se je učili používat.

Zde se nám tak nabízí určitá strategie pro zkoumání vztahu evidenční podpory mezi pozorováním a vědeckou teorií. Může zvolit genetický přístup a začít zkoumat, jak si jazyk teorie osvojujeme. Zmíněný evidenční vztah se totiž při takovém učení prakticky odehrává v celé své kráse. Tato genetická strategie nepostrádá přitažlivost, protože učení se jazyku probíhá ve světě a je otevřeno vědeckému zkoumání. Je to strategie pro vědecké zkoumání vědecké metody a evidence. Máme tudíž dobrý důvod pokládat teorii jazyka za životně důležitou pro teorii poznání.

Když se pokoušíme zachytit vztah mezi vědeckou teorií a pozorovacími větami, narazíme na zlom mezi příležitostnými větami a trvalými větami; pozorovací věty patří k tomu prvnímu druhu, teoretické k tomu druhému. Vědecký systém nemůže příležitostné věty zpracovat; nejprve je třeba přeměnit je na věty trvalé. Pozorovací věta „Déšť“ nebo „Prší“ nestačí; musíme tuto informaci vtělit do nějaké trvalé věty: „Déšť na Heathrow 1600 GMT 23. 2. 1974“. Tento záznam již může nalézt cestu do vědeckých archivů. Zůstává i nadále záznamem pozorování, ale je to trvalý záznam, nikoli příležitostná věta. Jak se tedy dostaneme od prchavého pozorování deště k trvalému záznamu?

Lze to vysvětlit pomocí trsu pozorování a pozorovacích vět, který má kromě deště co do činění i s jinými věcmi. Vezměme si termín „Heathrow“. Vlastní jména osob, budov a lokalit je vhodné chápat jako pozorovací termíny stejného řádu jako „červené“ a „déšť“. Všechny takové termíny si lze osvojit pomocí ostenze opakované přiměřeně často na to, aby vystoupily kontury zamýšleného rozsahu a mezi jeho uplatnění. „Zde je Heathrow“ je tak pozorovací větou stejného řádu jako „Prší“; a jejich konjunkce, „Na Heathrow prší“, je taktéž pozorovací větou. Je to ale samozřejmě i nadále příležitostná věta, nikoli trvalý záznam pozorování. Nyní lze však přidat dvě další potřebné přísady, hodinu a datum, odečtené na příslušných zařízeních: „Hodiny ukazují 16 00“ a „Kalendář ukazuje 23. 2. 1974“ jsou další pozorovací věty.

Konjunkce všech čtyř těchto vět je pořád pozorovací větou: „Déšť na Heathrow s ručičkou hodinek na 16 00 a kalendářem na 23. 2. 1974“. Tato pozorovací věta má ale jeden pozoruhodný rys: podává trvalou informaci, která již nezávisí na vrtkavosti času nebo slov-ukazovák typu „zde“ a „tady“. Lze ji zařadit.

Je třeba připustit, že hodiny nebo kalendář mohou podávat chybné údaje. Jakožto pozorovací věta přináší náš záznam časový odečet, nikoli časové fakty. Otázka časových faktů náleží k vědecké teorii, poněkud nad pozorovací úrovní. Teoretické ozvuky těchto a dalších obdobných pozorování by nakonec mohly vést k jednoduché vědecké hypotéze, že hodiny nebo kalendář ukazují špatně.

Mám za to, že tento příklad může velmi dobře posloužit jako paradigmatický případ, na němž se ukazuje, jak se můžeme dostat od příležitostných vět pozorování k trvalým záznamům pozorování, které jsou požadovány vědeckou teorií. Toto spojení však zdaleka není jediným spojením mezi pozorovacími a trvalými větami. Vezměme si třeba všeobecný kategorický výrok „Pes je zvíře.“ To je trvalá věta, ale v protikladu k příkladu deště na Heathrow se nejedná o trvalý záznam pozorování. Vraťme se k naší genetické strategii: jak si takový všeobecný kategorický výrok mohlo osvojit dítě?

Nabídnou jednu hypotézu, a budu přitom doufat, že ji lze dál vylepšovat. Dítě se naučilo souhlasit s pozorovacím termínem „pes“, když je dotazováno v očividné přítomnosti psů, a také souhlasit s termínem „zvíře“, když je, opět, dotazováno v očividné přítomnosti psů (třebaže ne výhradně psů). Díky tomu, že si těsně spojuje slovo „pes“ se psy, je již pouhý zvuk slova „pes“ přiměřeně odpovědět na následnou otázku „Zvíře?“ stejně, jako kdyby byl nablízku pes; a tak slyší-li slovo „pes“, po němž následuje dotaz „Zvíře?“, souhlasí. Protože je za tuto odpověď odměněno, nadále již vždy s otázkou „Pes je zvíře?“ souhlasí. Stejným způsobem pak zvládne pár dalších příkladů všeobecných kategorických výroků. Potom se naučí zvládat univerzální kategorickou konstrukci „S je P“ v její obecnosti: naučí se samostatně ji uplatňovat na nové příklady. Tento důležitý krok abstrakce snad můžeme vysvětlit paralelním způsobem jako u počátečního osvojování si pozorovacích vět, totiž pomocí prosté indukce v kategorii podobnosti; nyní však již jde o podobnost závislou na jazyce.

V podstatě tímto způsobem lze vysvětlit i osvojování si zdánlivě prostší konstrukce, pouhé predikace: „Fido je pes“, „Cukr je sladký.“

Tím, že zvládlo predikaci a univerzální kategorickou konstrukci, dítě nyní učinilo úctyhodný pokrok od pozorovacích vět směrem k jazyku teorie. Jiným důležitým krokem je zvládnutí vedlejší věty; a zde mohu nabídnout podle svého mínění přesvědčivou hypotézu o tom, jak k tomu dochází. Výrazným rysem vedlejší věty je její role v predikaci. Vezměme si vedlejší větu, „něco, co honí svůj ocas“, a predikujme ji Dinah: „Dinah je něco, co honí svůj ocas.“ To je ekvivalentní prosté větě „Dinah honí svůj ocas.“ Predikujeme-li vedlejší větu, účinek je stejný jako když zájmeno z vedlejší věty nahradíme podmětem predikace. Můj návrh ohledně osvojování si vedlejších vět pak spočívá v tom, že dítě zvládne tuto substituční transformaci. Objeví, že dospělý má tendenci souhlasit s predikací vedlejší věty právě v těch podmínkách, v nichž má tendenci souhlasit s jednodušší větou, která je výsledkem zmíněného nahrazení.

To vysvětluje, jak dítě dokáže zvládnout vedlejší věty v jednom standardním postavení: v predikativním postavení. Naučí se je v tomto postavení odstraňovat pomocí substituční transformace – a také uvádět je do tohoto postavení opačnou transformací, superstitucí. Když ale tohle všechno zvládne, všimne si nápadné analogie mezi vedlejšími větami a běžnými jednoduchými predikáty či obecnými termíny; ty se totiž také objevují v predikativním postavení. A tak onu analogii sleduje dál a umisťuje vedlejší věty do jiných postavení, kde se objevovaly obecné termíny – především je třeba uvést všeobecnou kategorickou konstrukci. Ale i kdyby dítě nesledovalo tu analogii samostatně, přesto už toho ví dost, aby mohlo pochopit úzus dospělých a ve světle zmíněné analogie jej dodržovat. Tímto způsobem se vedlejší věta dostává do všeobecné kategorické konstrukce, z níž již nemůže být odstraněna substituční transformací, a natrvalo v ní zůstává.

Snadno si lze představit, jak se dítě může naučit pravdivostní funkce – negaci, konjunkci, disjunkci. Tak třeba konjunkce: dítě si postupně začne všimnout, že dospělý tvrdí „ p a q “ pouze v těch situacích, v nichž má tendenci souhlasit s „ p “ i „ q “, je-li tázan.

Viděli jsme, v hrubém spekulativním náčrtu, jak někdo může začít na pozorovacím okraji jazyka a zpracovávat se k diskurzivnímu vnitřku, kde lze začít formulovat vědeckou teorii. Predikace je

k dispozici, jakož i univerzální kategorický výrok, vedlejší věta a pravdivostní funkce. Jakmile dospějeme k této fázi, není těžké nahlédnout, že je k dispozici i celá síla logické kvantifikace. Nebudu se tu zdržovat detaily a jen poznamenám, že zájmena vedlejších vět přejímají roli vázaných proměnných kvantifikace. Pomocí dalších hypotéz podobného ražení, z nichž některé budou více, jiné méně přesvědčivé, můžeme načrtnout další pokroky našeho adepta až k etapě, kdy ořukává abstraktní termíny a kvantifikuje přes vlastnosti, čísla, funkce a hypotetické fyzické částice a síly. Tento vývoj není postupným odvozováním, které by nám, kdybychom je sledovali ve zpětném chodu, umožnilo převést vědeckou teorii na čisté pozorování. Postupuje se zde spíše krátkými skoky analogie. Jedním takovým skokem bylo umisťování vedlejších vět do všeobecných kategorických výroků, kde přestávají být odstranitelné. Mohl bych probírat i další takové psychologické spekulace, ale čas to neumožňuje.

Spekulace tohoto druhu by nepochybně těžily z experimentálního zkoumání toho, jak se dítě jazyk skutečně učí. Publikovaná experimentální zjištění by pravděpodobně mohla být tu a tam použita jako podpora nebo naopak korektiv těchto domněnek, mohla by se navrhovat další empirická zkoumání. Přesto se však zdá, že spekulativní přístup zde nastíněného druhu je nutným počátečním východiskem, máme-li izolovat přesně ty faktální otázky, které souvisejí s našimi účely. Náš cíl je totiž stále filosofický – lepší porozumění vztahům mezi evidencí a vědeckou teorií. A kromě toho, cesta k tomuto cíli vyžaduje úvahy jak psychologického typu, tak typu lingvistického a logického. Právě proto musí mít spekulativní fáze povětšinou přednost před formulací relevantních otázek, které mají být položeny experimentálnímu psychologovi.

V každém případě jsou uvedené spekulace, přes všechnu svou nepřesnost, s největší pravděpodobností pravdivé, pokud jde o obecnou povahu získávání jazyka. Navíc nám pomáhají porozumět tomu, jak se ustavují logické vazby, které spojují věty teorie se záznamy pozorování. Gramatickou konstrukci „ p a q “ si osvojujeme tak, že se (kromě dalšího) učíme souhlasit se složenou větou pouze za těch okolností, za nichž máme tendenci souhlasit s každou její komponentou. Tak dochází k tomu, že logický zákon odvozování, který vede od „ p a q “ k „ p “ je zabudováván do našich návyků již samotným učením se spoje „a“. Něco podobného platí i pro ostatní

zákony konjunkce, a odpovídajícím způsobem také pro zákony disjunkce (a ostatních pravdivostních funkcí) a kvantifikace. Zákon odvození, který vede od „ $(\forall x) Fx$ “ k „ Fa “, by mělo být možné – skrze derivaci kvantifikace, kterou jsem tu nechal stranou – zpětně stopovat, aby se nakonec zjistilo, že závisí na substituční transformaci, jejíž pomocí se učíme používat vedlejší věty. Obecně vzato tedy získávání našich základních logických návyků lze vyložit v rámci získávání gramatických konstrukcí.

Související poznámky platí o inferenčních návycích, které přesahují čistou logiku. To, kdy máme souhlasit s výrazem „pes“ a „zvíře“, se učíme jediné tak, že získáme tendenci souhlasit s výrazem „zvíře“ za všech okolností, v nichž odsouhlasíme i výraz „pes“. Při učení se slovům se mohou objevit i nahodilejší a méně významná spojení; dítě se například mohlo začít učit termín „dobré“ tak, že ho používalo na čokoládu.

Charakterizoval jsem vědu jako jazykovou strukturu, která je tu a tam spjata s pozorováním. Řekl jsem dále, že je to nástroj pro předpovídání pozorování na základě dřívějších pozorování. Je spjata s dřívějšími i pozdějšími pozorováními a vytváří mezi nimi labyrintové spojení; předpovídání je pak činěno skrze tento labyrint. To vše je mohutné zlepšení oproti prosté indukci z minulých pozorování na budoucí; mohutné a nákladné. Výše jsem načrtl povahu spojení mezi pozorováními a labyrintovým vnitřkem vědecké teorie. Načrtl jsem ji tak, že jsem popisoval osvojování si jazyka. To se zdálo být rozumné, protože ani samotný vědec nemůže dát jazyku vědecké teorie smysl nad rámec toho, co vstupuje do procesu, v němž se ten jazyk učí. Cestičky osvojování si jazyka, které vedou od pozorovacích vět k teoretickým větám, představují jediné existující spojení mezi pozorováními a teorií. Šlo sice o pouhou črtu, ale úplnější porozumění lze rovněž tak hledat na téže linii: v pečlivějším zkoumání toho, jak si jazyk teorie osvojujeme.

Začíná se zde jasně rýsovat jedna důležitá skutečnost týkající se vztahu teorie k pozorování: mám na mysli rozsáhlou svobodu, která musí formě teorie přináležet – a to i vzhledem ke všem možným pozorováním. Teorie není empiricky dourčena. Je totiž zcela jisté, že i kdybychom měli k dispozici pozorovací orákulum, které by dokázalo připsat pravdivostní hodnotu každému trvalému pozorovacímu záznamu vyjádřitelnému v našem jazyce, přesto by nebylo s to rozhodnout mezi mnoha možnými fyzikálními teoriemi,

z nichž každá by byla s tímto orákulem v dokonalém souladu. Tento fakt se jasně projevuje ve světle skrovnosti vazeb mezi pozorovacími a teoretickými větami, které jsme si všimli výše. Na rovině pozorovacích vět zůstává nevymezená i obecná forma případného teoretického jazyka, na ontologii nehledě. Pozorovací věty jsou jako celky spojovány se stimulovými situacemi, které jim zajišťují souhlas; v tom všem se ale nerýsuje žádné vodítko, jež by naznačilo, které aspekty (pokud vůbec jaké) stimulových situací máme nějakým způsobem označit jako objekty. Ontologická otázka prostě nedává žádný smysl, dokud se nedostaneme k něčemu, v čem lze rozpoznat rysy kvantifikace, popřípadě vedlejší věty (se zájmeny jakožto potenciálními proměnnými). Na rovině pozorovacích vět ale nešlo to, že nadstavba teoretického jazyka bude obsahovat cokoli majícího rysy kvantifikace či vedlejších vět, nijak předvídat. Kroky, v nichž dítě popsaným způsobem postupuje od pozorovacího jazyka k vedlejším větám, kategorickým výroků a kvantifikaci, mají arbitrární povahu dějinné nahodilosti a kulturního dědictví; není v nich ani stopa jakékoli nevyhnutelnosti.

Je naprosto úchvatné, že se společným úsilím naší nepamětné kultury a moderní vědy podařilo vyvinout teorii, která tak úspěšně vede od pozorování k předpověděnému pozorování. Blíží se to zázraku. Kdyby se naše teorie plně shodovala s výše popsaným orákulem, což zcela jistě není skutečností, bylo by to zázrak ještě o krok blíže. Ale i kdybychom předpokládali, že takový devětadevadesátiprocentní zázrak skutečně nastal, a naše teorie by přesto nebyla jen jednou z mnoha stejně dokonalých možných teorií s totožnými pozorovatelnými důsledky, bylo by to příliš zázračné na to, aby to dávalo nějaký smysl.

Je však třeba říci, že ve chvíli, kdy se jej snažíme uchopit o něco pevněji, začne nám problém nedourčenosti proklouzávat pod rukama. Jestliže dvě teorie souhlasí s totožnou množinou možných pozorování, v jakém smyslu jsou pak dvě? Možná jsou obě formulovány v angličtině a jsou slovo od slova stejné – až na to, že jedna z nich říká molekulám „elektrony“ a elektronům „molekuly“. Doslova vzato si ty dvě teorie protirečí, protože o takzvaných molekulách tvrdí neslučitelné věci. My bychom to ale samozřejmě nebrali tak vážně a chápali bychom ten případ jako ukázkou čistě terminologické odlišnosti. Jiný příklad, s nímž přišel Poincaré: dejme tomu, že jsou ty dvě teorie shodné, až na to, že jedna z nich

předpokládá nekonečný prostor, zatímco ta druhá počítá s konečným prostorem, v němž tělesa smršťují proporce úměrně své vzdálenosti od centra. Ale i zde bychom řekli, že se jedná spíše o terminologický než o skutečný rozdíl; a toto tvrzení bychom odůvodňovali tím, že víme, jak lze ty teorie uvést do vzájemného souladu překladem — přestavbou angličtiny jedné z nich.

V tomto bodě by někdo mohl začít namítat, že přece není možné, aby existovaly dvě kompletní teorie, které by se naprosto shodovaly co do výsledků pozorovacího orákula. Tato námitka by spočívala v tom, že jelikož by takové teorie byly empiricky ekvivalentní, tj. měly by stejný empirický význam, jejich rozdíl bude čistě slovní. Jistě totiž neexistuje jiný význam než empirický význam, a teorie s totožným empirickým významem musíme chápat jako své vzájemné překlady. Tento argument prostě tezi, že fyzikální teorie není dourčena veškerým možným pozorováním, vylučuje *ex hypothesi*.

Nejlepším způsobem, jak v takové situaci zareagovat, je nechat terminologii stranou a posoudit věci samotné. Skutečně významná odlišnost podle všeho nastává tam, kde nám přestává být zřejmé, jak stanovit pravidla překladu, které by dané dvě empiricky ekvivalentní teorie uvedly do vzájemného souladu. Bez ohledu na veškerou terminologii je tedy třeba uznat, že fyzikální teorie, která by měla formu radikálně jinou než ta naše a v níž bychom nedokázali rozeznat cokoli připomínajícího naši kvantifikaci nebo referenci k předmětům, může přesto být s naší teorií empiricky ekvivalentní — v tom smyslu, že bude na základě stejných minulých zasažení našich smyslů předpovídat stejná budoucí zasažení. Jakmile se přijme toto, začnou se vědecké výsledky naší kultury jevit ještě impozantnější než kdykoli dříve. Uprostřed vši této bezbřehé svobody variovat se naše věda vyvíjela takovým způsobem, že si vždy ponechala jen zvladatelně úzkou škálu zjevných alternativ, mezi nimiž lze vybírat, nastane-li potřeba nějakou teorii revidovat. Právě toto zúžení pohledu, tunelovité vidění, umožnilo kontinuitu vědy na křivolakých cestách vyvracení a oprav. A právě ono také vypěstovalo klamnou představu, že hádanku vesmíru lze vyřešit jen jedním způsobem.

Přeložil Tomáš Marvan

W. V. O. QUINE:

Vybrané články k ontologii a epistemologii

Vydala Západočeská univerzita v Plzni, Univerzitní 8, 306 14 Plzeň. Z anglických originálů přeložili Ludmila Dostálová, Tomáš Marvan, Jaroslav Peregrin a Prokop Sousedík. Vybrali a sestavili Ludmila Dostálová a Tomáš Marvan. Úvodní stat' napsal Tomáš Marvan. Obálku navrhla Mirka Wiejová. Vytiskl Typos Digital s.r.o., Plzeň. 1. vydání. Plzeň, 2006. 152 s.

ISBN 80-7043-510-0